بسم الله الرحمن الرحيم

مۇندەرىجە

❖ غەلىبە ۋە ئۇستۇنلۇك چۇشەنچىسى................
ئوبۇلقاسىم ئەھمىدى 3

❖ ئەھلى سۈننەت ۋە جەمائەت ھەققىدە بايـان........
ئابدۇلئەھەد ھاپىز 16

❖ ئىسلامغا قانداق دەۋەت قىلىش كېرەك
ئوبۇلقاسىم ئەھمىدى................................ 27

❖ ئىسلام قانۇنىنىڭ ئاساسلىق مەنبەلىرى.............
مۇھەممەد يۇسۇپ.................................. 32

❖ ئىسلامي جىھادنىڭ ھەققىتى.................
ئابدۇلئەھەد ئۇجات تەرجىمىسى....................... 40

❖ تۈرك دۇنياسىغا ۋە تۈرك قان سىستېمىسىدىكى مىللەتلەرگە نەزەر..................ئابدۇلئەھەد ئۇچقۇن 47

❖ بۇگۈنكى ئوقۇرمەن ۋە «تارىخى ھەمىدى»
ئابدۇۋەلى ئايۇپ 61

❖ مەن كۆرگەن ھامۇت مەۋلىۋى داموللاھاجىم...
ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەت.............................. 70

❖ قىز ـ يىگىتلەر يولىغا 50گۈلخان....................
مۇھەممەدئىمىن ھاجىم تەرجىمىسى.................... 74

مەرىپەت ژۇرنىلى
المعرفة

دىنىي، ئىلمىي، ئىجتىمائىي
ژۇرنال
(پەسىللىك)

2017

3 ـ سان
(ئومۇمىي 20 ـ سان)

ژۇرنال مەسئۇلى:
سىراجىدىن ئەزىزى

مەسئۇل مۇھەررىرى:
مۇھەممەد يۇسۇپ

تەھرىر ھەيئەتلىرى:
ئابدۇلئەھەد ئۇچقۇن
ئوبۇلقاسىم ئەھمىدى
ئابدۇلئەھەد ئۇجات
ئابدۇلئەھەد ھاپىز
ياسىن ئابدۇلھېكىم

ئەسەر ئەۋەتىڭ
پىكىر ـ تەكلىپ بېرىڭ
ئېلخەت ئادرېسىمىز:
Meripetjournal@gmail.com

ژۇرنىلىمىزنىڭ ئېلكتاب نۇسخىسىنى
«مەرىپەت» مۇنبىرىدىن كۆرەلەيسىز

مۇنبەر ئادرېسى:
WWW. Merifet. net

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئەسەر ئەۋەتكۈچىلەر سەمىگە...

1. ژۇرنىلىمىزغا ئەۋەتىلگەن ماقالىلەرنىڭ مەركىزى ئىدىيىسى «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە» ئەقىدىسىگە ئۇيغۇن بولۇشى كېرەك.
2. ماقالە ۋە ئەسەرلەردە ئالغا سۈرۈلمەكچى بولغان چۈشەنچىلەر ئېنىق، يورۇتۇپ بېرىلگەن بولۇشى كېرەك.
3. تەرجىمە ئەسەرلەردە چوقۇم مەنبە ئەسكەرتىلىشى ۋە تەھرىر ھەيئىتىگە ئەسلى نۇسخا تەمىنلىنىشى كېرەك.
4. ژۇرنىلىمىزغا ئەۋەتىلىدىغان ماقالىلەر بۇرۇن ھېچقانداق كىتاب-ژۇرناللاردا ياكى تور بەتلەردە ئېلان قىلىنمىغان بولۇشى كېرەك.
5. ژۇرنىلىمىز ۋەتىنىمىز ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلارنى، بولۇپمۇ ئىلىم ۋە دەۋەت ساھەسىدىكى ئۇستازلارنى ۋە ئىلىم ھېرىسمەنلىرىنى پىكىر ئالماشتۇرۇش، تونۇشۇش ۋە ئۆزئارا چۈشىنىش سەھنىسى بىلەن تەمىنلەشنى مەقسەت قىلغان بولغاچقا، ھەرقانداق شەخس ياكى كوللېكتىپقا قارىتىلغان ھۇجۇم خاراكتېرلىك ماقالىلەرنى قەتئىي قوبۇل قىلمايدۇ.
6. ژۇرنىلىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكۈچىلەر ماقالىسىنى ژۇرنىلىمىزنىڭ مەخسۇس ئېلخەت ئادرېسىغا يوللىشى كېرەك.
7. ئاپتورلار ئەۋەتكەن ماقالىسىغا ناھايىتى ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشى، نەقىل مەنبەلىرى ئەسكەرتىلگەن بولۇشى، ئايەت ۋە ھەدىسلەرنىڭ نومۇرلىرى بەت ئاستىغا ئىزاھات سۈپىتىدە بېرىلگەن بولۇشى كېرەك.
8. ماقالىلەرنىڭ ھەجمىگە چەك قويۇلمايدۇ. ناۋادا قىممىتى زور، ئەھمىيەتلىك تېمىلار بولسا ئۇدا بىر قانچەساندا ئۇلاپ ئېلان قىلىنىدۇ.
9. ژۇرنىلىمىزغا ئەسەر تاللاشتا ئەسەرنىڭ قىممىتى ۋە يوللانغان ئىلگىرى-كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە تاللىنىدۇ. ئەسەر ئەۋەتىلىپ ئالتە ئايغىچە ژۇرنالدا ئېلان قىلىنمىسا ياكى ئېلخەت ئارقىلىق ئۇچۇر قىلىپ ئەسكەرتىلمىگەن بولسا ماقالىنىڭ قوبۇل قىلىنمىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.
10. ژۇرنىلىمىزغا يوللانغان ماقالە ئېلان قىلىنغۇچە بولغان ئارىلىقتا ھېچقانداق تور بەت ياكى ئۇچۇر ۋاستىلىرىدا ئېلان قىلىنماسلىقى كېرەك.

ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدىكى كەڭ ئاپتور ۋە ئوقۇرمەن قېرىنداشلىرىمىزدىن بۇ ئازغىنە ئەمگىكىمىزگە يېقىندىن ھەمدەمدە بولۇشىنى ۋە كۆڭۈل بۆلۈشىنى، قىممەتلىك پىكىر-تەكلىپلىرىنى ئايىماسلىقىنى، ماقالە-ئەسەر ئەۋەتىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

ھۆرمەت بىلەن:
——«مەرىپەت» ژۇرنىلى تەھرىر ھەيئىتى

ئادرېسىمىز:
Kamal Paşa Mahallesi Biga Sokak No. 27
Bodrum Kat Sefaköy Küçükçekmece istanbul
TEL: 0212_6243928

ئالاھىدە ئەسكەرتىش: ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ماقالىلار ئاپتورلارنىڭ كۆز قارىشى ۋە چۈشەنچىسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ماقالىلارنىڭ ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنكى بارلىق ھوقۇق ۋە مەسئۇلىيىتى ئاپتورلارغا خاس!

ئالدىنقى سانلاردا غەلىبە ۋە ئۈستۈنلۈكنىڭ دىنى يەتكۈزۈشكە مۇيەسسەر بولۇش؛ دۈشمەنلەردىن قۇتۇلۇپ، نىجاتلىققا ئېرىشىش؛ ئاللاھنىڭ شەرىئىتى بىلەن ئىدارە قىلىنىدىغان ئادالەتلىك دۆلەت قۇرۇش قاتارلىق بىر قانچە تۈرلىرىنىڭ بارلىقى ھەققىدە توختىلىپ، ئالدىنقى ئىككىسىگە «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىس شەرىپلەردىن مىساللارنى كەلتۈرگەن ئىدۇق. نۆۋەتتىكى ساندا ئاللاھنىڭ شەرىئىتى بىلەن ئىدارە قىلىنىدىغان ئادالەتلىك دۆلەت قۇرۇش ۋە ئۇنىڭ تارىخىي مىساللىرى ئۈستىدە توختىلىمىز.

ئاللاھنىڭ شەرىئىتى بىلەن ئىدارە قىلىنىدىغان ئادالەتلىك دۆلەت قۇرۇش

ئاللاھنىڭ شەرىئىتى بىلەن ئىدارە قىلىنىدىغان ئادالەتلىك دۆلەت قۇرۇش غەلىبە ۋە ئۈستۈنلۈكنىڭ مۇھىم تۈرلىرىدىن ھېسابلىنىدۇ. تارىخنىڭ كونا ـ يېڭى بەتلىرىنى ۋاراقلىغىنىمىزدا، مۇئمىن ھۆكۈمرانلارنىڭ ئاللاھنىڭ شەرىئىتى بىلەن ئىدارە قىلىنىدىغان ئادالەتلىك دۆلەتلەرنى قۇرۇپ، خەلقنى پاراۋان ـ باياشات تۇرمۇشتا ياشاتقانلىقىنى تونۇپ يېتىمىز. «قۇرئان كەرىم»دە داۋۇد ئەلەيھىسسالام، سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ۋە زۇلقەرنەيىن قاتارلىقلارنىڭ ئاللاھنىڭ شەرىئىتى بىلەن ئىدارە قىلىنىدىغان ئادالەتلىك دۆلەتلەرنى قۇرغانلىقى، ئۇلارنىڭ جىھادىي ھەرىكەتلىرى، ئەخلاق ـ پەزىلەتلىرى، دۆلەتنى ئىدارە قىلىش مېتودلىرى ۋە سۈپەتلىرى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى تىلغا ئېلىنىپ، مۇئمىنلەرگە ئۈلگە قىلىنىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ نىشانىنىڭ دۇنيا مەنپەئىتى ئۈچۈن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

باسمىچىلىق ۋە كىچەيمچىلىك قىلىش ئەمەس، بەلكى ئىنسانىيەتنى شېرىك ئەقىدە ۋە تۈرلۈك زۇلۇملاردىن قۇتۇلدۇرۇپ، توغرا ئەقىدىگە يېتەكلەش، ئادالەتكە ئېرىشتۈرۈش ۋە ئىنسانىيەت شان-شەرىپىنى قوغداش ئىكەنلىكىگە ئىشارەت قىلىنىدۇ.

داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى ۋە ئۇنىڭدىن يەكۈنلەنگەن مۇھىم ساۋاقلار

ئىسرائىل ئەۋلادى مۇسا ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن بىر مەزگىل (بەزى تارىخچىلارنىڭ قارىشىچە 356 يىل) پادىشاھسىز قالغان بولۇپ، بۇ جەرياندا ئۇلار ئەمالىقەلەر، ئارامىلەر قاتارلىقلارنىڭ ھۇجۇملىرىغا ئۇچراپ تۇرىدۇ. بۇ مۇددەتنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، ئىسرائىل ئەۋلادىغا تالۇت ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ، تالۇت تاجاۋۇزچىلارغا قارشى ئۇرۇش ئېچىپ، ئۇلاردىن تەۋرات قاچىلانغان ساندۇقنى قايتۇرۇپ ئالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئىسرائىل ئەۋلادى ئىچىدە، تاجاۋۇزچىلارغا قارشى ئۇرۇش قىلىش قىزغىنلىقى كۈچلۈك بولغان داۋۇد ئىسىملىك بىر يىگىت مەيدانغا كېلىدۇ، ئۇ يېشىنىڭ كىچىك بولۇشىغا قارىماي، دۈشمەن قوشۇنىنىڭ باشلىقى جالۇتنى ئۆلتۈرىدۇ، تالۇت مۇكاپاتلاش يۈزىسىدىن داۋۇدقا قىزىنى نىكاھلاپ بېرىدۇ، داۋۇد جەڭلەردە دۈشمەنلەرنى يېڭىپ، ئارقا-ئارقىدىن غەلىبىلەرگە ئېرىشىپ، ئىسرائىل ئەۋلادى ئىچىدە ھۆرمەت ۋە ئالقىشقا سازاۋەر بولىدۇ. تەقۋالىقى، كەمتەرلىكى، ئابىدلىقى ۋە ئادىللىقى بىلەن مەشھۇر بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە يېتەكچى بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ، تالۇت ئۆلگەندىن كېيىن ئىسرائىل ئەۋلادى داۋۇدنى ئۆزلىرىگە پادىشاھ قىلىدۇ. بۇ چاغدا داۋۇدنىڭ يېشى تېخى 30 دىن ئاشمىغان ئىدى. داۋۇد خەلق ئارىسىدا ئادالەت بىلەن ئىش ئېلىپ بارىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تەۋرات ئەھكاملىرىنى ئەمەلىيلەشتۈرىدۇ، داۋۇد ئەلەيھىسسالام 40 ياشقا كىرگەندە، ئۇنىڭغا ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن پەيغەمبەرلىك كېلىدۇ، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا تۆت ساماۋى كىتابلارنىڭ بىرى بولغان زەبۇرنى نازىل قىلىدۇ. زەبۇر قەسىدىلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ئاللاھ تائالانى ئۇلۇغلاشنى ۋە ھەمدۇ-سانالارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، داۋۇد ئەلەيھىسسالام خۇش ئاۋاز بولۇپ، ئۆزىنىڭ يېقىملىق ئاۋازى بىلەن زەبۇرنى تىلاۋەت قىلىپ، كىشىلەرنىڭ دىلىنى ئېرىتىۋېتەتتى، ھەتتا قۇشلارمۇ ۋە تاغلارمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەسبىھ ئېيتىپ، ئۇنىڭغا ئەكس سادا قايتۇراتتى. ئاللاھ تائالا داۋۇد ئەلەيھىسسالامغا تۆمۈر تاۋلاش، ساۋۇت ياساش قاتارلىقلارنى بىلدۈرگەن بولۇپ، ئۇنىڭ قولىدا تۆمۈر خېمىردەك يۇمشاپ كېتەتتى. ئىبنى جەرىر قاتارلىق ئالىملار داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ 100 يىل

ياشغانلىقنى ئىلگىرى سۈردى.[1]

داۋۇد ئەلەيھىسسالام دۆلەت ئىشلىرى بىلەن داۋاملىق ئالدىراش بولغان بولسىمۇ، رەببىگە ئىبادەت قىلىشقا مەخسۇس ۋاقىت ئاجرىتاتتى، كۈندۈزلىرى روزا تۇتۇپ، كېچىلىرى ناماز ئوقۇپ، رەببىگە كۆپ شۈكۈر ئېيتاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ پەزىلەت ۋە ئىبادەتلىرىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئاللاھقا ئەڭ سۆيۈملۈك روزا داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ روزىسىدۇر، ئاللاھقا ئەڭ سۆيۈملۈك ناماز داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ نامىزىدۇر. ئۇ كېچىنىڭ يېرىمىدا ئۇخلايتتى، ئۈچتىن بىرىدە ئورنىدىن تۇراتتى، ئالتىدىن بىرىدە ئۇخلايتتى، بىر كۈن (نەپلە) روزا تۇتسا، بىر كۈن روزا تۇتمايتتى.»[2].

«قۇرئان كەرىم»دە داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ تالۇتنىڭ ئەسكەرلىرى ئىچىدىكى بىر مۇجاھىد بولۇپ، جالۇتنى ئۆلتۈرگەنلىكى؛ كېيىن ئۇنىڭغا سەلتەنەت، خەلىپىلىك، پەيغەمبەرلىك، زەبۇر ۋە كەڭ دائىرىدە پايدىلىق ئىلىملەر، ھەممە ئادەم چۈشىنەلەيدىغان روشەن سۆز-ئىبارىلەر بېرىلگەنلىكى؛ نۇرغۇن بەندىلەردىن ئۈستۈن قىلىنغانلىقى؛ تاغلار، قۇشلار بويسۇندۇرۇپ بېرىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىرگە تەسبىھ ئېيتقانلىقى؛ تۆمۈرنىڭ يۇمشىتىپ بېرىلگەنلىكى؛ ساۋۇت ياساشنى بىلدۈرۈلگەنلىكى؛ ئۇنىڭ مەنىۋىيىتى ۋە سەلتەنەتى كۈچلۈك، ئاللاھقا ئىنائەتچان، سەۋرلىك ۋە شەرەپلىك بەندە ئىكەنلىكى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى تىلغا ئېلىنىدۇ.

ئاللاھ تائالا داۋۇد ئەلەيھىسسالامغا ئۇنى يەر يۈزىدە خەلىپە قىلغانلىقنى ئەسلىتىپ ۋە بارلىق ھاكىملارغا ھۆكۈم چىقىرىشنىڭ ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم چىقىرىش ۋە نەپسى خاھىشقا ئەگەشمەسلىكتىن ئىبارەت مۇھىم قائىدىلىرىدىن تەلىم بېرىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئى داۋۇد! سېنى بىز ھەقىقەتەن يەر يۈزىدە خەلىپە قىلدۇق، كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم چىقارغىن، نەپسى خاھىشقا ئەگەشمىگىنكى، ئۇ سېنى ئاللاھنىڭ يولىدىن ئازدۇرىدۇ، ئاللاھنىڭ يولىدىن ئازغانلار قىيامەت كۈنىنى ئۇنتۇغانلىقلىرى ئۈچۈن ھەقىقەتەن قاتتىق ئازابقا دۇچار بولىدۇ.»[3]

بۇ ئايە ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم چىقىرىشنىڭ ئاللاھنىڭ پەيغەمبەرلىرىنىڭ ۋە ياخشى بەندىلىرىنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىسى ئىكەنلىكىنى، بۇ ئىشقا مەسئۇل بولغانلارنىڭ نەپسى خاھىشلىرىغا

[1] ئۇستاز مۇھەممەت سالىھ داموللاھاجىمنىڭ قۇرئان كەرىم ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنىڭ ئاخىرىدىكى ئىزاھاتلىرىدىن ئېلىندى.

[2] مسلم، كتاب الصيام، باب النهي عن صوم الدهر (816/2) رقم 189

[3] سۈرە ساد، 26-ئايەت.

uyghurkitap.com

ئەگىشىپ قىلىشتىن قاتتىق ساقلىنىپ، ھەق ۋە ئادالەت بىلەن ھۆكۈم چىقىرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى، ھەق ۋە ئادالەت بىلەن ھۆكۈم چىقىرىشنىڭ شەرىئەت بىلىملىرىنى ۋە ۋەقەلىكنى ئەتراپلىق بىلىشنى تەقەززا قىلىدىغانلىقىنى، بۇ ئىككىسىنىڭ بىرىنى بىلمىگەن كىشىنىڭ ھۆكۈم چىقىرىش سالاھىيىتى بولمايدىغانلىقىنى بايان قىلىپ بېرىدۇ.[1]

ئاللاھ تائالا داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغۇللىرى ئىچىدىن سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنى تاللاپ، ئۇنى پەيغەمبەرلىك ۋە پادىشاھلىق ۋارىسى قىلدى.

داۋۇد ئەلەيھىسسالامغا تاغ ۋە قۇشلارنىڭ بويسۇندۇرۇپ بېرىلىشى، تۆمۈرنىڭ يۇمشىتىپ بېرىلىشى، ساۋۇت ياساش سانائىتىنىڭ بېرىلىشى قاتارلىق كاتتا نېمەتلەر بېرىلدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: «بىز داۋۇدقا دەرگاھىمىزدىن ھەقىقەتەن پەزل (يەنى پەيغەمبەرلىك، زەبۇر، تاغ ۋە قۇشلارنىڭ بويسۇندۇرۇپ بېرىلىشى، تۆمۈرنىڭ يۇمشىتىپ بېرىلىشى، ساۋۇت ياساش سانائىتىنىڭ بىلدۈرۈلۈشى قاتارلىقلار)نى ئاتا قىلدۇق. «ئى تاغلار! ئى قۇشلار! داۋۇت بىلەن بىرلىكتە تەسبىھ ئېيتىڭلار» (دېدۇق). تۆمۈرنى داۋۇدقا يۇمشاق قىلىپ بەردۇق. (بىز ئۇنىڭغا ئېيتتۇقكى،) مۇكەممەل ساۋۇتلارنى ياسىغىن، ساۋۇتلارنى ياساشتا (ھالقىلىرىنى بىر-بىرىگە) تەكشى قىلغىن، (ئى داۋۇد ئائىلىسىدىكىلەر!) ياخشى ئىش قىلىڭلار، مەن ھەقىقەتەن سىلەرنىڭ ئەمەللىرىڭلارنى كۆرۈپ تۇرغۇچىمەن.»[2]

داۋۇد ئەلەيھىسسالام تارىختا تۇنجى ساۋۇت ياسىغان كىشى بولۇپ، بۇ سەنئەتنى كېيىنكىلەر ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: «جەڭلەردە سىلەرنى (ياردار بولۇشتىن) ساقلاش مەقسىتىدە، داۋۇدقا سىلەر ئۈچۈن ساۋۇت ياساشنى ئۆگەتتۇق، سىلەر (بۇنىڭغا) شۈكۈر قىلامسىلەر؟»[3]

بۇ ئايەت ھۈنەر-كەسىپ ئۆگىنىشنىڭ شەرەپلىكىگە، سەۋەبلەرگە رىئايە قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىگە دالالەت قىلىدۇ؛ مۆئمىنلەرنى ئىشلەشكە، ھۈنەر-كەسىپ ئۆگىنىشكە، ئىجادچانلىققا ۋە دۈشمەنلىرى ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنىڭ سەۋەبلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىشكە ۋە ئىمان بىلەن كۈچەيگەن قوشۇنلارنى تەييارلاشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ.

مۇپەسسىرلەر داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ «قۇرئان كەرىم»دىكى قىسسىسىدىن نۇرغۇن قىممەتلىك دەرس ۋە مۇھىم ساۋاقلارنى يەكۈنلىگەن بولۇپ، مۇپەسسىر ئەللامە سەئدىي رەھىمەھۇللاھ مۇھىملىرىنى تۆۋەندىكى

---

[1] انظر: تفسير السعدي الذي جمع في مجلد واحد ص 660.

[2] سۈرە سەبەئ، 10-، 11-ئايەتلەر.

[3] سۈرە ئەنبىيا 80-ئايەت.

نۇقتىلارغا يىغىنچاقلايدۇ:

1 ـ ئاللاھ تائالانىڭ پەيغەمبەرلەرنى، يېتەكچىلەرنى ۋە ياخشى بەندىلەرنى تۈرلۈك سىناقلار بىلەن تاۋلاپ، ئۇلارنى تېخىمۇ مۇكەممەل قىلىپ يېتىشتۈردىغانلىقى.

2 ـ پەيغەمبەرلەرنىڭ خاتالىقلاردىن ساقلانغانلىقى. چۈنكى دىنى تولۇق ۋە ساغلام يەتكۈزۈش پەيغەمبەرلەرنىڭ خاتالىقلاردىن ساقلىنىشى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ.

3 ـ يېتەكچىلەرنىڭ ھەرقانچە ئالدىراش بولسىمۇ، رەببىگە ئىبادەت قىلىشقا مەخسۇس ۋاقىت ئاجرىتىپ، مەنىۋىيىتىنى كۈچلەندۈرۈشىنىڭ ۋە ھەربىر زەپەر ئۈچۈن رەببىگە شۈكۈر قىلىشىنىڭ زۆرۈرلۈكى.

4 ـ خەلق ئاممىسىنىڭ يېتەكچىلەرنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىشتە ئەدەب ـ ئەخلاققا رىئايە قىلىشىنىڭ زۆرۈرلۈكى.

5 ـ يېتەكچىلەرنىڭ خەلق تەرىپىدىن ئەدەبسىزلىك ۋە يامان مۇئامىلىگە ئۇچرىغان تەقدىردىمۇ، ئادالەتتىن چەتنەپ كەتمەسلىكىنىڭ زۆرۈرلۈكى.

6 ـ يېتەكچىلەرنىڭ سەۋرچان، مۇلايىم ۋە تەمكىن بولۇپ، سەۋرسىزلىكتىن، غەزەپلىنىشتىن ساقلىنىشىنىڭ زۆرۈرلۈكى.

7 ـ زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچىلارنىڭ زۇلۇم قىلغانلارغا زۇلۇمنى ئەسلىتىشىنىڭ ۋە ئۇلارغا: «زالىم»، «زومىگەر» دېگەنگە ئوخشىغان سۆزلەرنى قوللىنىشىنىڭ جائىزلىقى.

8 ـ يېتەكچىلەرنىڭ سەمىمىيەت بىلەن نەسىھەت قىلغانلارغا غەزەپلەنمەستىن، بەلكى رەھمەت ئېيتىپ، نەسىھەتنى قوبۇل قىلىشىنىڭ زۆرۈرلۈكى.

9 ـ كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ئىقتىسادىي شېرىكچىلىكتە بىر ـ بىرىنىڭ ھەققىگە تاجاۋۇز قىلىنىپ، زۇلۇم ۋە ناھەقچىلىكلەرگە ئۇچراش ئەھۋاللىرى يۈزبېرىپ تۇرىدىغانلىقى، لېكىن بۇنى ھەل قىلىشنىڭ بىردىن بىر يولىنىڭ ئىمان، تەقۋالىق ۋە سەۋر ئىكەنلىكى.

10 ـ تەۋبە ـ ئىستىغپار ۋە نامازلارنىڭ گۇناھلارغا كەپپارەت بولىدىغانلىقى.①

سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى ۋە ئۇنىڭدىن يەكۈنلەنگەن مۇھىم ساۋاقلار

سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ئىسرائىل ئەۋلادىنىڭ پەيغەمبەرلىرىدىن بولۇپ، ئىسمى «قۇرئان كەرىم»دە 16 ئورۇندا تىلغا ئېلىنىدۇ. ئۇ 12 ياشتا ئاتىسى داۋۇد ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان بولۇپ، ئاتىسىنىڭ پادىشاھلىق ئورنىدا ئولتۇرىدۇ. ئاللاھ تائالا سۇلايمان ئەلەيھىسسالامغا كىچىكىدىلا ھېكمەت ۋە ئەقىل ـ پاراسەت ئاتا قىلىدۇ. ئۇ كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپلا ئاتىسى داۋۇد

① تفسير السعدي الذي اختصر في مجلد ص 559، 660.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرگە ھۆكۈم چىقىرىش ئىشلىرىغا قاتناشقان بولۇپ، كىچىككىدىلا ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى تالانتى كۆرۈنۈشكە باشلايدۇ. چوڭ بولغاندا ئاللاھ ئۇنىڭغا پەيغەمبەرلىكنى ئاتا قىلىدۇ، قۇشلارنىڭ تىلىنى بىلدۈرىدۇ، شامالنى ۋە جىنلارنى بويسۇندۇرۇپ بېرىدۇ. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام پادىشاھ بولۇپ تۆت يىلدىن كېيىن، ئاتىسى داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن بەيتۇلمۇقەددەسنى تەمىر قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىنى ئاتىسى داۋۇد ئەلەيھىسسالام بەرپا قىلغان ئىدى. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام بۇ تەمىر ئۈچۈن نۇرغۇن مەبلەغ سەرپ قىلىپ، قۇرۇلۇشنى يەتتە يىلدا تاماملايدۇ. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام قۇرۇلۇش ئىشلىرى ۋە ئۇرۇش تەييارلىقلىرى ئۈچۈن ئاتلارنى مەشىق قىلدۇرۇشقا ناھايىتى كۆڭۈل بۆلەتتى. ئىبنى ئىسھاق قاتارلىق ئالىملار سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ 52-يىل ئۆمۈر كۆرگەنلىكىنى، 40 يىل پادىشاھ بولغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.[1]

«قۇرئان كەرىم»دە سۇلايمان ئەلەيھىسسالامغا دۇنيا ۋە دىن ئىلىملىرىدىن كەڭ ئىلىم بېرىلگەنلىكى؛ ئىلىم-ھېكمەتتە، پادىشاھلىقتا، پەيغەمبەرلىكتە ئاتىسى داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋارىسى قىلىنغانلىقى؛ نۇرغۇن بەندىلەردىن ئۈستۈن قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، ئاللاھ تائالاغا ھەمدۇسانا ئېيتقانلىقى؛ قۇشلارنىڭ تىلى تەلىم بېرىلگەنلىكى؛ دۇنيا نېمەتلىرىدىن ھەممە نېمەت ئاتا قىلىنغانلىقى؛ ئۆزىدىن باشقا ھېچ ئادەمگە مۇيەسسەر بولمايدىغان پادىشاھلىقنى ئاتا قىلىش ھەققىدە ئاللاھ تائالاغا ئىلتىجا قىلغانلىقى؛ دۆلەتنى ئىلىم ۋە ئىمان بىلەن ئىدارە قىلغانلىقى ئۈچۈن بىلقىستىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقى بىلەن پەخىرلەنگەنلىكى؛ ئۇچار قۇشلارنىڭ تىلىنى بىلىش ۋە چۈمۈلىلەرگە ئوخشاش ئاللاھنىڭ مەخلۇقاتلىرى بىلەن سۆزلىشىش نېمىتىنىڭ بېرىلگەنلىكى؛ چۈشتىن ئىلگىرى بىر ئايلىق، چۈشتىن كېيىن يەنە بىر ئايلىق مۇساپىنى باسالايدىغان شامالنىڭ بېرىلگەنلىكى؛ كاتتا سارايلارنى، ئاجايىپ ھەيكەللەرنى، چوڭ لېگەنلەرنى، يوغان قازانلارنى ياسىيالايدىغان جىنلارنىڭ بويسۇندۇرۇپ بېرىلگەنلىكى؛ مىس چىقىدىغان بۇلاقنىڭ ئاققۇزۇپ بېرىلگەنلىكى؛ جىنلاردىن، ئىنسانلاردىن ۋە قۇشلاردىن قوشۇنلىرىنىڭ بولغانلىقى؛ ئۇنىڭغا يەنە ئاللاھقا يېقىنلىق ۋە ياخشى ئاقىۋەتنىڭ بېرىلگەنلىكى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى تىلغا ئېلىنىدۇ.

«قۇرئان كەرىم»دە سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ غەلىبە ۋە

[1] ئۇستاز مۇھەممەت سالىھ داموللاھاجىمنىڭ قۇرئان كەرىم ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنىڭ ئاخىرىدىكى ئىزاھاتلىرىدىن ئېلىندى.

ئۇستۇنلۇككە ئېرىشىشىنىڭ باشلىنىشىغا، غەلىبە ۋە ئۇستۇنلۇك كۆرۈنۈشلىرىگە ۋە قانداق داۋاملاشقانلىقىغا ئىشارەتلەر بار بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەر بىرى غەلىبە ۋە ئۇستۇنلۇك يولىدا ئىزدەنگۈچىلەر ئۈچۈن قىممەتلىك دەرس ۋە مۇھىم ساۋاق بولىدۇ.

«قۇرئان كەرىم»دە يەنە سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىش مېتودلىرىغا ئىشارەت قىلىنغان بولۇپ، مۇھىملىرىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1 ـ خەلقنىڭ ئەھۋالىدىن داۋاملىق خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش.

2 ـ يامانلارنى تىزگىنلەپ، ياخشىلارنى تەقدىرلەش. بۇ مۇئمىن ھۆكۈمرانلارنىڭ دۆلەت ئىدارە قىلىشتىكى مۇھىم مېتودلىرىنىڭ بىرىدۇر، ئەمما زالىم ھۆكۈمرانلار بولسا، دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، ياخشىلارنى تىزگىنلەپ، يامانلارنى تەقدىرلەيدۇ.

3 ـ دۆلەت بىخەتەرلىك ئاپپاراتلىرىغا ئەھمىيەت بېرىش.

4 ـ دەۋەت ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىش. ۋەتەنداشلارغا ۋە قوشنا ئەللەردىكى خەلقلەرگە ئىسلامنى چۈشەندۈرىدىغان دەۋەتچىلەرنى تەييارلەش؛ دىنىي كىتاب، ژۇرنال قاتارلىقلارنى نەشر قىلىش؛ ئۈچۈر ۋاستىلىرىنى دەۋەت ئىشلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش.

ئىمام قۇرتۇبىي رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: بۇ، دىنىي چۈشەنمەيدىغانلارغا مەكتۇپ ۋە كىتابلارنى ئەۋەتىپ ئۇلارنى ئىسلامغا دەۋەت قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈككە دالالەت قىلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامۇ كىسرا، قەيسەر قاتارلىقلارغا ئوخشىغان رەئىس ـ پادىشاھلارنى ئىسلامغا دەۋەت قىلىپ، مەكتۇپ يوللىغان ئىدى.①

باشقىلارنى ئىسلامغا دەۋەت قىلغاندا خارلىق ۋە خۇشامەتچىلىك بىلەن ئەمەس، بەلكى ئىسلام ئىززىتى، ئىمان شەرىپى ۋە قۇرئان ھەيۋىتى بىلەن دەۋەت قىلىش كېرەك. «قۇرئان كەرىم»دە سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ يەمەندىكى سەبەئ شەھرىنىڭ پادىشاھى بىلقىسنى ئىسلامغا دەۋەت قىلىپ مۇنداق مەكتۇپ ئەۋەتكەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن. سىلەر ماڭا ھاكاۋۇرلۇق قىلماڭلار، مېنىڭ ئالدىمغا مۇسۇلمان بولغان ھالدا كېلىڭلار.»②

يەنە بىر مۇھىم نۇقتا دەۋەت جەريانىدا، ھەدىيە ـ سوۋغاتلارنى قوبۇل قىلىپ، دەۋەت يولىنى دۇغلاشتۇرۇپ قويماسلىق لازىم. «قۇرئان كەرىم»دە سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ بىلقىسنىڭ ئەلچىسىگە مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «سىلەر ماڭا مال سوۋغات

① تفسير روح المعاني (190/13).

② سۈرە نەمل، 30 ـ ، 31 ـ ئايەتلەر.

قىلىپ ياردەم قىلماقچىمۇ؟ ئاللاھنىڭ ماڭا بەرگەنلىرى سىلەرنىڭ بەرگەنلىرىڭلاردىن ياخشىدۇر، بەلكى سىلەر سوۋغىتىڭلار بىلەن كۆرەڭلەپ كېتىسىلەر.»①

5 ـ مۇناسىپ ئورۇن ۋە مۇناسىپ ۋاقىتتا ئىككىلەنمەي، توغرا قارار ئېلىپ قېيىن ئۆتكەلدىن غەلىبىلىك ئۆتۈش. «قۇرئان كەرىم»دە سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ بىلقىسنىڭ ئەلچىسىگە مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «سەن قايتىپ كەتكىن، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ئۇلار تاقابىل تۇرالمايدىغان بىر قوشۇن بىلەن چوقۇم بارىمىز، ئۇلارنى يۇرتىدىن خار، كەمسىتىلگەن ھالدا چوقۇم چىقىرىۋېتىمىز.»②

6 ـ تالانتلىقلارنى توغرا بايقاپ، ھەر كىشىنى ئۆزىگە مۇناسىپ كېلىدىغان خىزمەتكە قويۇپ، تالانتلىقلاردىن ياخشى پايدىلىنىش.③

«قۇرئان كەرىم»دە يەنە سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىشتىكى بەزى سۈپەتلىرىگىمۇ ئىشارەت قىلىنغان بولۇپ، مۇھىملىرىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1 ـ كەسكىن بولۇش. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ھۆپۈپنىڭ يوقلىقىنى بىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن باشقىلارنىڭمۇ يىغىلىشقا سەل قارىماسلىقى ئۈچۈن بۇ مەسىلىگە كەسكىن مۇئامىلە قىلغان.④

2 ـ تەمكىن بولۇش. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ناھايىتى تەمكىن زات بولۇپ، ئۇ ئۆزرىسى بارلارنى جازالاپ قويۇپ، كېيىن پۇشايمانغا قالماسلىق ئۈچۈن خاتالاشقانلارنىڭ خاتالىقىنى ئېنىقلىماي تۇرۇپ، ئۇلارغا جازا بېرىشكە ئالدىراپ كەتمەيتتى.⑤

3 ـ ئەپۇچان بولۇش. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ئەپۇچان بولۇپ، خاتالاشقانلىقىنى تونۇپ، ئەپۇ قىلىشنى ئۆتۈنگەنلەرنى ئەپۇ قىلاتتى. ئۇ جازالاشنى ئەمەس، بەلكى خاتالاشقانلارنى ئىسلاھ قىلىشنى ئاساس قىلاتتى.

5 ـ ئۆزرىنى قوبۇل قىلىش. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ئۆزرە ئېيتقانلارنىڭ ئۆزرىسىنى قوبۇل قىلاتتى، جازاغا ھۆكۈم قىلىشتىن بۇرۇن ئىشنىڭ جەريان ۋە تەپسىلاتىنى تەكشۈرەتتى. ئىمام قۇرتۇبىي رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: بۇ باشلىق بولغان ئادەمنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئۆزرىسىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنى ئالدىراپ جازالىماسلىققا دالالەت قىلىدۇ.⑥

4 ـ كۈچلۈك بولغانلىقى ۋە

① سۈرە نەمل، 36 ـ ئايەت.
② سۈرە نەمل، 37 ـ ئايەت.
③ تفسير روح المعاني (193/9).
④ في ظلال القرآن (2638/5).
⑤ تفسير القرطبي (180/13).
⑥ تفسير القرطبي (184/13).

قوللىغۇچىلىرىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن مەغرۇرلانماسلىق، ھەربىر ئۇتۇقلىرى ئۈچۈن ئاللاھقا شۈكۈر ئېيتىش. «قۇرئان كەرىم»دە سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ بىلقىسنىڭ تەختىنى ئېلىپ كېلىشنى تەلەپ قىلغاندا، ئاللاھ ئۇنىڭغا بويسۇندۇرۇپ بەرگەن ئەسكەرلىرىنىڭ ئۇنى كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە ئېلىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، رەببىگە شۈكۈر ئېيتىپ مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «بۇ پەرۋەردىگارىمنىڭ (ماڭا قىلغان) ئېھسانىدۇر، ئۇ شۈكۈر قىلامدىم، يا تۇزكورلۇق قىلامدىم، بۇنىڭ بىلەن مېنى سىنىدى، كىمكى شۈكۈر قىلىدىكەن، ئۇ ئۆزىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن شۈكۈر قىلىدۇ، كىمكى تۇزكورلۇق قىلىدىكەن، (بىلىش كېرەككى) ھەقىقەتەن پەرۋەردىگارىم (ئۇنىڭ شۈكۈر قىلىشىدىن بىهاجەتتۇر)، (ئاللاھنىڭ) كەرىمى كەڭدۇر.»①

5 ـ كەمتەر بولۇش. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ناھايىتى كەمتەر بولۇپ، يول ماڭغاندا ھەتتا ئەسكەرلىرىنى كۆزدىن كەچۈرگەندە ئاللاھ ئۈچۈن كەمتەرلىكنى ئىزھار قىلىپ تۇراتتى.

6 ـ ئادىل بولۇش. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ناھايىتى ئادىل پادىشاھ بولۇپ، ئەينى زاماندا ئۇنىڭ ئادىللىقى ئىنسانلار ئارىسىدىلا ئەمەس، ھەتتا چۈمۈلىلەر ئارىسىدىمۇ تونۇلغان ئىدى.

① سۈرە نەمل، 40 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

«قۇرئان كەرىم»دە بىر چۈمۈلىنىڭ باشقا چۈمۈلىلەرگە، سۇلايمان ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ بىلىپ تۇرۇپ چۈمۈلىلەرنى ھەرگىز يەنچىۋەتمەيدىغانلىقىنى، چۈنكى ئۇلارنىڭ باشقىلارغا زۇلۇم قىلمايدىغان بەلكى زۇلۇمغا قارشى تۇرىدىغان ئادىل كىشىلەر ئىكەنلىكىنى، لېكىن ئۇلارنىڭ بىلمەي يەنجىۋەتمەسلىكى ئۈچۈن ئۇۋىلىرىغا كىرىپ كېتىش لازىملىقىنى تەكىتلەپ مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «ئى چۈمۈلىلەر! ئۇۋىلىرىڭلارغا كىرىپ كېتىڭلار، سۇلايمان ۋە ئۇنىڭ قوشۇنى ئۇقماستىن سىلەرنى يەنچىۋەتمىسۇن.»②

سۇلايمان ئەلەيھىسسالام چۈمۈلىنىڭ سۆزىدىن تەبەسسۇم قىلىپ كۈلدى ۋە ئۆزىنىڭ بۇ چۈمۈلىدىنمۇ بەك ئاللاھنىڭ رەھمەت ۋە ئىنايىتىگە مۇھتاج ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ مۇنداق دۇئا قىلدى: «پەرۋەردىگارىم! سەن مېنى ماڭا ۋە ئاتا ـ ئانامغا بەرگەن نېمىتىڭگە شۈكۈر قىلىشقا، سەن رازى بولىدىغان ياخشى ئەمەلنى قىلىشقا مۇۋەپپەق قىلغىن، رەھمىتىڭ بىلەن مېنى ياخشى بەندىلىرىڭ قاتارىغا كىرگۈزگىن.»③

زۇلقەرنەيننىڭ قىسسىسى ۋە ئۇنىڭدىن يەكۈنلەنگەن مۇھىم ساۋاقلار

② سۈرە نەمل، 18 ـ ئايەت.

③ سۈرە نەمل، 19 ـ ئايەت.

بەزى مۇپەسسىرلەر «قۇرئان كەرىم»دە تىلغا ئېلىنغان زۇلقەرنەيىننى مەشھۇر ئىسكەندەر مەقدۇنى دەپ قارىسا، يەنە بەزىلەر ئۇنى يەمەننىڭ پادىشاھلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا بۈيۈك سەلتەنەت، ھېكمەت ۋە پايدىلىق ئىلىم ئاتا قىلغان دەپ قارايدۇ. زۇلقەرنەيىن ئىسكەندەر مەقدۇنى ئەمەس دېگۈچىلەر ئىسكەندەرنىڭ قەدىمكى يۇنان ئىلاھلىرىغا ئېتىقاد قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئارىستوتېلدىن پەلسەپە ئۆگەنگەنلىكىنى، «قۇرئان كەرىم»دە تىلغا ئېلىنغان زۇلقەرنەيىننىڭ بولسا، ئاللاھقا ئىشەنگەن مۆئمىن ئىكەنلىكىنى دەلىل قىلىپ كۆرسىتىدۇ. زۇلقەرنەيىننى مەشھۇر ئىسكەندەر مەقدۇنى دەپ قارىغۇچىلار ئىسكەندەرنىڭ قەدىمكى يۇنان ئىلاھلىرىغا ئېتىقاد قىلغانلىقى ھەققىدىكى سۆزنى، بۇ ئۇنىڭ مىسىرلىقلارنىڭ مەبۇدى ئامۇنى ھۆرمەت قىلغىنىدەك، ئۆزى بويسۇندۇرغان مىللەتلەرنىڭ مەبۇدلىرىنى ھۆرمەت قىلغانلىقىدىن ئوتتۇرىغا چىققان سۆز بولۇشى مۇمكىن دەپ چۈشەندۈرگەن. ئۇنىڭ ئارىستوتېلدىن پەلسەپە ئۆگەنگەن دېگەن سۆز ھەققىدە «روھۇل مەئانى» ناملىق تەپسىرنىڭ مۇئەللىپى مۇنداق دېگەن: «بىز ئىسكەندەرنىڭ ئارىستوتېل پەلسەپىسىگە پۈتۈنلەي ئېتىقاد قىلغانلىقىغا قايىل ئەمەسمىز. چۈنكى بىر كىشىنىڭ يەنە بىر كىشىگە شاگىرت بولۇشى ئۇنىڭ ھەممە مەسىلىلەرگە بولغان قارىشى ئۇستازىنىڭ قارىشى بىلەن بىردەك بولۇشىدىن دېرەك بەرمەيدۇ.» ئىسكەندەر مەقدۇنى مىلادىيىدىن 356 يىل بۇرۇن تۇغۇلغان، ئاتىسى ئۇنى ياخشى تەربىيىلىگەن بولۇپ، ئۇ پەلسەپە، ۋە ئىلىم مەرىپەت جەھەتتە كۆپ مەلۇمات ھاسىل قىلغان، ئۆز دەۋرىدە جاھاننىڭ كۆپ قىسمىنى بويسۇندۇرغان. مىلادىيىدىن 332 يىل بۇرۇن مىسىرنى بويسۇندۇرۇپ، ئۇنىڭدىن پارسلارنى ھەيدەپ چىقارغان. مىسىردا ئىسكەندەرىيە شەھىرىنى بىنا قىلغان. ئۇ ئىراق، ئىران، ھىندىستان، ئوتتۇرا ئاسىيا قاتارلىق جايلارنى بويسۇندۇرغان. ئۇ مىلادىيىدىن 323 يىل بۇرۇن بابىلدا 33 يېشىدا ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ دۇبۇلغىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە چوڭ ئىككى باغلام ئۇزۇن ئاق پەي بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ زۇلقەرنەيىن دەپ ئاتالغان.[①]

يۇقىرىدا دېيىلگىنىدەك، بەزى مۇپەسسىرلەر «قۇرئان كەرىم»دە تىلغا ئېلىنغان زۇلقەرنەيىننىڭ ئىسمى، نەسەبى، سەپەرلىرى، زۇلقەرنەيىن دەپ تەخەللۇسى بېرىلىش سەۋەبلىرى، ياشىغان زامان-ماكانلىرى ھەققىدە بەزى مەلۇماتلارنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ مەلۇماتلارنىڭ گۇمان ۋە تەخمىنلەر بىلەن، ياكى يەھۇدى ئەپسانىلىرىغا

① ئۇستاز مۇھەممەت سالىھ داموللا ھاجىمنىڭ قۇرئان كەرىم ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنىڭ ئاخىرىدىكى ئىزاھاتلىرىدىن ئېلىندى.

ئاساسلىنىپ ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقى ئېنىق. چۈنكى «قۇرئان كەرىم»دە ياكى ھەدىس شەرىپلەردە يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇ مەلۇماتلار ھەققىدە ھېچقانداق ئىشارەتلەر يوق.①

بىلىش كېرەككى، زۇلقەرنەيىننىڭ «قۇرئان كەرىم»دىكى قىسسىسىدە، پايدىسىز تەرەپلەرگە ئەھمىيەت بېرىلمەستىن، پەقەت دەرس ۋە ساۋاق بولىدىغان تەرەپلەرلا بايان قىلىنغان.②

زۇلقەرنەيىنى تونۇشىمىز ئۈچۈن، ئۇنىڭ «قۇرئان كەرىم»دە ئادالەت بىلەن دۆلەت ئىدارە قىلغان ئۇلۇغ شەخس، چوڭ ئىسلاھاتچى ۋە ئۈلگىلىك رەھبەر ئىكەنلىكى بىلەن تىلغا ئېلىنغانلىقى يېتەرلىكتۇر.

«قۇرئان كەرىم»دە زۇلقەرنەيىننىڭ زېمىندا كۈچ ـ قۇدرەت ئاتا قىلىنغانلىقى؛ ئۆز مەقسىتىگە يېتىش يوللىرىنىڭ ئاسانلاشتۇرۇپ بېرىلگەنلىكى؛ ئۇنىڭ كۈنپېتىش تەرەپكە يېتىپ بېرىپ، كۈننىڭ قارا لايلىق بۇلاققا پېتىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغانلىقى؛ ئۇ بۇلاقنىڭ يېنىدا بىر تۈرلۈك قەۋمنى ئۇچراتقانلىقى، ئاللاھ تائالانىڭ ئۇنىڭغا خىتاب قىلىپ: «ئى زۇلقەرنەيىن! سەن ئۇلارنى جازالىغىن ياكى ئۇلارغا ياخشى مۇئامىلىدە بولغىن» دېگەندە، زۇلقەرنەيىننىڭ: «كىمكى زۇلۇم قىلغان بولسا، بىز ئۇنى جازالايمىز، ئاندىن ئۇ پەرۋەردىگارىنىڭ دەرگاھىغا قايتۇرۇلىدۇ، پەرۋەردىگارى ئۇنى قاتتىق جازالايدۇ. كىمكى ئىمان ئېيتسا ۋە ياخشى ئەمەل قىلسا، ئۇنىڭغا ئەڭ ياخشى مۇكاپات بېرىلىدۇ، ئۇنى قولاي ئىشقا بۇيرۇيمىز» دېگەنلىكى؛ زۇلقەرنەيىننىڭ كۈنچىقىش تەرەپكە بېرىپ، كۈننىڭ ھارارىتىدىن ساقلايدىغان كىيىم، ئىمارەت قاتارلىق نەرسىلەر ئاتا قىلىنمىغان بىر قەۋمنىڭ ئۈستىگە چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكى؛ ئۇنىڭ بۇ قەۋمگىمۇ كۈنپېتىش تەرەپتىكى قەۋمگە قىلغان مۇئامىلىنى قىلغانلىقى؛ زۇلقەرنەيىننىڭ يەنە ئىككى تاغ ئارىسىغا يېتىپ بېرىپ، ئىككى تاغ ئالدىدا ئۆزىنىڭ تىلىدىن غەيرى تىلنى بىلمەيدىغان بىر قەۋمنى ئۇچراتقانلىقى؛ ئۇلارنىڭ: «ئى زۇلقەرنەيىن! يەجۇج بىلەن مەجۇج يەر يۈزىدە ھەقىقەتەن بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچىلاردۇر، بىز بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىغا بىر توسما سېلىپ بېرىشىڭ ئۈچۈن، ساڭا بىر قىسىم ھېلىمىزنى (باجغا ئوخشاش تۆلىسەك؟» دېگەنلىكى؛ زۇلقەرنەيىننىڭ: «ئاللاھنىڭ ماڭا بەرگەن كۈچ - قۇۋۋەت ۋە پادىشاھلىق سىلەرنىڭ ماڭا بېرىدىغان ھېلىڭلاردىن ئارتۇقتۇر، ماڭا ئادەم كۈچى ياردەم قىلىڭلار، ئۇلار بىلەن سىلەرنىڭ ئاراڭلارغا مۇستەھكەم بىر توسما سېلىپ بېرەي. ماڭا تۆمۈر پارچىلىرىنى ئېلىپ كېلىڭلار، (تۆمۈر پارچىلىرى دۆۋىلىنىپ) ئىككى تاغنىڭ ئارىسى تەكشى بولغاندا،

① انظر: مع قصص السابقين في القرآن للخالدي (255،254/6).

② انظر: مع قصص السابقين في القرآن (244،242/6).

كۆيۈكلەرنى بېسىڭلار». تۆمۈر پارچىلىرى (قىزىپ) ئوتتەك بولغاندا، ماڭا (ئېرىتىلگەن مىسنى) بېرىڭلار، ئۈستىگە تۆكەي»، «بۇ (توسمىنىڭ بەرپا قىلىنىشى) پەرۋەردىگارىمنىڭ نېمىتىدۇر، پەرۋەردىگارىمنىڭ ۋەدىسى ئىشقا ئاشقاندا، ئۇ ئۇنى تۈپتۈز قىلىۋېتىدۇ، پەرۋەردىگارىمنىڭ ۋەدىسى ھەقتۇر» دېگەنلىكى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى تىلغا ئېلىنىدۇ.

زۇلقەرنەيننىڭ قىسسىسىدە، ئاللاھ بەرگەن نۇپۇزنى ئاللاھنىڭ سۆزىنى ئۈستۈن قىلىشقا، كىشىلەر ئارىسىدا ئادالەتنى يېيىشقا، تاجاۋۇزچى زالىملارنى تىزگىنلەپ، سالىھ مۆمىنلەرگە ياردەم بېرىشكە، زۇلۇم ۋە چىرىكلىكنى چەكلەپ، ئاجىزلارنىڭ ھەقلىرىنى ھىمايە قىلىشقا ئىشلىتىش لازىملىقى؛ پۈتۈن دۇنيانى بويسۇندۇرغان تەقدىردىمۇ، قەتئىي مەغرۇرلانماستىن، ھاياتى دۇنيانىڭ زىبۇ-زىننەتلىرىگە ئالدانماستىن ھەقىقىي مۆمىنلەرنىڭ ئوبرازىنى نامايان قىلىش لازىملىقى؛ غايە-نىشانلارغا يېتىش ئۈچۈن سەۋەبلەرگە رىئايە قىلىش لازىملىقى قاتارلىقلارغا ئۇچۇق ئىشارەتلەر بار.

زۇلقەرنەيننىڭ قىسسىسى قىممەتلىك دەرس ۋە مۇھىم ساۋاقلار بىلەن تولۇپ تاشقان قىسسە بولۇپ، مۇھىملىرىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1-ئاللاھ تائالانىڭ خالىغان بەندىسىگە مال-دۇنيا، ئىلىم-ھېكمەت ۋە سەلتەنەت بېرىپ، بەزىسىنى بەزىسىدىن ئۈستۈن قىلغانلىقىنى ئېتىبارغا ئېلىش.

2-ئاللاھ تائالانىڭ كائىناتتىكى قانۇنىيەتلىرىگە مۇناسىپ ھالدا، سەۋەبلەرگە رىئايە قىلىش. چۈنكى غەلىبە ۋە زەپەر تىرىشچانلىقنىڭ ھەجمىگە بېقىپ بولىدۇ. زۇلقەرنەيننىڭ غەلىبىسىنىڭ ھارماي-تالماي ئۇزۇن سەپەرلەرنى كېزىش بىلەن قولغا كەلگەنلىكى ئەقىل ئىگىسى ئۈچۈن چوڭ ئىبرەتتۇر.

3-غايىگە يېتىش يولىدا ھورۇنلۇق قىلماستىن، ھېرىپ-چارچاشنى باھانە قىلماستىن داۋاملىق تىرىشچانلىق كۆرسىتىش.

4-ياخشى ئىشلاردا ئاكتىپ ۋە ئالدىدا بولۇش.

5-دۈشمەنلەرنى يېڭىپ، غەلىبىگە ئېرىشكەندە، ئۇلارنى سازايى قىلىپ ئۆلتۈرماستىن، بەلكى ياخشىلارغا ياخشىلىقچە، يامانلارغا يامانلىقىنىڭ مىقدارىچە مۇئامىلە قىلىش.

6-نوپۇز ئىگىلىرىگە زۇلۇم ۋە ناھەقچىلىقلار شىكايەت قىلىنغاندا، بىشىنى ئىچىگە تىقىپ ئولتۇرۇۋالماستىن، نوپۇزى ئۆتكەن دائىرىدە ياردەم قىلىپ، ئادالەتنى ئىزھار قىلىش.

7-نوپۇز ئىگىلىرى خەلقنىڭ مال-مۈلۈكلىرىگە كۆز قىرىنى سېلىشتىن

ساقلىنىش، خەلق ئۆزلىرى رازى بولغانلىقىنى ئىپادىلىگەن تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى ئېلىشتىن ھەزەر قىلىش. شۇنداق قىلغاندا نوپۇز ئىگىلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىنى ساقلىيالايدۇ ۋە خەلقنىڭ تېخىمۇ قوللىشىنى قازىنالايدۇ.

8- ھالىنىڭ تەقەززاسى بويىچە، ئاللاھ تائالا بەرگەن نېمەتلەرنى كىشىلەرگە سۆزلەپ بېرىش.

9- ئىشلارنىڭ ياخشى ئورۇندىلىشى ئۈچۈن، ئىشقا باش بولغانلار بۇيرۇق بېرىپ قويۇپ ئولتۇرۇۋالماستىن، ئىشقا بىۋاستە قاتنىشىش.

10- خەلقنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ رەھمەتلىرىنى ھېس قىلىشلىرى ئۈچۈن، ئۇلارغا ئۇلار بۇيرۇلغان ئىشلارنىڭ نەتىجە ۋە مېۋىلىرىنى ئەسلىتىپ تۇرۇش.

11- خەلق ئاممىسىغا بۇ دۇنيانىڭ ھامان يوقىلىدىغانلىقىنى، ھەقىقىي ھاياتنىڭ ئاخىرەت ھاياتى ئىكەنلىكىنى، ئاخىرەتتە ھەر ئىنسان بۇ دۇنيادا قىلغانلىرىنىڭ جازا-مۇكاپاتىنى ئالىدىغانلىقىنى ئەسلىتىپ تۇرۇش.

12- ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىنمۇ، خەلق دۇئالىرىدا ياد ئېتىپ تۇرغۇدەك، ياخشى نام قالدۇرۇدىغان ئىشلارنى قىلىۋېلىشقا ئالدىراش.

13- ئۆزىدە شىجائەتلىك، ئىپپەتلىك ۋە ئادالەتلىك قاتارلىقلارغا ئوخشىغان ئېسىل خىسلەتلەرنى يېتىلدۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىش.

14- ھەر خىل كۆز قاراشتىكى قەۋم ۋە جامائەتلەرنى ئاللاھنىڭ قانۇن-شەرىئىتى بىلەن ئىتتىپاقلاشتۇرۇشقا ۋە بىرلەشتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىش.①

زۇلقەرنەيننىڭ «قۇرئان كەرىم»دىكى قىسسىسىدە يەنە زۇلقەرنەيننىڭ بىر مۆئمىن ھۆكۈمران بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئادىل ئىش باشقۇرۇشتا تايانغان دەستۇرلىرى؛ خەلقنى تەربىيىلەشتە ئاساسلانغان قانۇن-تۈزۈملىرى؛ دۆلەتنى ئىدارە قىلىشتا پايدىلانغان تۈرلۈك ئىلىملىرى؛ دۆلەت بىنا قىلىشتىنمۇ بەكراق ئىنسان بىنا قىلىشتىكى تالانتلىرى؛ خەلقنى قايىل قىلىشتىكى ئىقتىدارى ۋە ئالاھىدىلىكلىرى؛ مەدەنىيەت ۋە ھازارەت يارىتىش چۈشەنچىلىرى قاتارلىقلارغىمۇ ئۈچۇق ئىشارەتلەر بار بولۇپ، بۇلاردىن ھەر بىر ئوقۇرمەن ئۆزىنىڭ تىرىشقىنىغا ۋە ئېھتىياجىغا كۆرە نېسىۋە ئالالايدۇ.

ھەقىقەتەن بىز «قۇرئان كەرىم»نى چۈشىنىپ ۋە تەپەككۇر قىلىپ ئوقۇغان ۋاقتىمىزدا، ئۇنىڭدىكى ھەربىر قىسسىدىن ساناپ تۈگەتكۈسىز قىممەتلىك دەرس ۋە مۇھىم ساۋاقلارنى يەكۈنلىيەلەيمىز.

- داۋامى كېيىنكى ساندا...

① انظر: تفسير الإمام القاسمي (11/87-90).

www.uyghurkitap.com

بىزنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئۈممەت، قۇرئان ۋە سۈننەتكە ئەمەل قىلىدىغان جامائەت قىلغان رەببىمىزگە چەكسىز ھەمدۇسانا ئېيتىمىز. يولباشچىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا، ئائىلىسىگە ۋە ئەسھابى كىراملىرىغا ھەدسىز دۇرۇد ۋە سالام يوللايمىز. بىزنى ئاخىرقى تىنىقىمىزغىچە ئەھلى سۈننەت يولىدىن ئايرىۋەتمەسلىكنى ئۇلۇغ ئاللاھتىن تىلەيمىز.

مەن مۇسۇلمانلارنىڭ، بولۇپمۇ ئۇقۇمۇشلۇق ۋە ئۈممەتكە رەھبەر بولىدىغان زاتلارنىڭ مەلۇماتىنى يوقلىسام، كۆپ سانلىقى «ئەھلى سۈننەت ۋەل جەمائەت» دېگەن كىم؟ قاچان چىققان؟ ئەقىدىسى نېمە؟ دېگەنگە ئوخشاش مۇھىم مەلۇماتلاردىن ئانچە خەۋىرى يوق ئىكەن. شۇڭا ئۇلار ئۆز ئالدىغا بىر پىكرى يوق، باشقىلار نېمە دېسە شۇنى تەقلىد قىلىپ كېتىۋېرىدىكەن. بۇ سەۋەبتىن مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ يولىنى يورۇتۇپ، ئۇلارغا توغرا يولنى كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان مەرىپەت ژۇرنىلىنىڭ ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلىرىگە «ئەھلى سۈننەت ۋەل جەمائەت» ھەققىدە ئازراق بولسىمۇ مەلۇمات بېرىشنى مەقسەت قىلىپ، بۇ ماقالىنى يازدىم. ۋاقتىنىڭ قىستاپ قالغانلىقى ئۈچۈن مەلۇماتلارنى قىسقارتىپ يېزىشقا مەجبۇر بولدۇم. بۇ ماقالىدا «ئەھلى سۈننەت ۋەل جەمائەت» كىم؟ قانداق شارائىتتا ئوتتۇرىغا چىققان؟ دېگەندەك مەسىلىلەر ئومۇمي شەكىلدە چۈشەندۈرۈلدى. ئاللاھ تائالا بۇنى توغرا يولدا مېڭىشىمىزغا ۋەسىلە قىلغۇسى.

ئالدى بىلەن سۈننەت ۋە جامائەت دېگەن سۆزلەرنى چۈشەندۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

سۈننەت ـ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزلىرى، قىلغان ئىشلىرى، سۈپەتلىرى ۋە تەقرىرلىرى (تەستىقلىغان

ئىشلىرى)دۇر. بۇ يەردىكى سۈننەتتىن يول، ئۇسلۇب، مېتود، ئەگىشىپ ماڭىدىغان يول خەرىتىسى، جەمئىيەتلەرنى بىر-بىرىدىن ئايرىيدىغان خۇسۇسىيەت مەقسەت قىلىنىدۇ. بۇنىڭغا ئاساسەن، بۇ يەردىكى سۈننەتنى مۇنداق چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ: سۈننەت-بىرخىل ئەقىدە ئەتراپىغا توپلاشقان جامائەت ياكى ئۈممەتنىڭ ئېتىقاد يولىدۇر. بۇ يولدا بىرلەشكەن، ئىتتىپاقلاشقان ۋە ئوخشاش قاراشتا بولغان ئىنسانلار «جامائەت» دەپ ئاتىلىدۇ[1]. سۈننەت قۇرئان كەرىمدە «ئۈممەت» مەنىسىدىمۇ كەلگەن. مەسىلەن: ﴿قد خلت من قبلكم سنن فسيروا في الأرض فانظروا كيف كان عاقبة المكذبين﴾ «سىلەردىن ئىلگىرى نۇرغۇن ئۈممەتلەر كېلىپ ئۆتتى؛ يەر يۈزىدە سەير قىلىڭلار، ھەقنى يالغانغا چىقارغانلارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىغا قاراڭلار.»[2] ﴿فلن تجد لسنة الله تبديلا﴾ «ئاللاھنىڭ سۈننىتى ھەرگىز ئۆزگەرمەيدۇ.»[3] بۇ ئايىتى كەرىمدە بايان قىلىنغان سۈننەت، ئاللاھ تائالانىڭ دۇنيانىڭ يارىتىلىشى ۋە تەدبىرى ئۈچۈن بېكىتكەن قانۇن-پىرىنسىپىدۇر. بۇ مەنە ئىسلام ئىستىلاھىدا «ئاللاھنىڭ قانۇنىيىتى» دەپ ئىپادىلەنگەن.

دېمەك، سۈننەت، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسلام ئۈممىتىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن تۇتقان ئۇسلۇبى ۋە بۇ پەيغەمبەر ئۇسلۇبىنى بىرلىكتە تۇتۇپ ماڭغان ساھابىلەر جامائىتىنىڭ يولىدۇر. ئىسلام ئۈممىتىنىڭ پىكىر ۋە ھەرىكىتىنى بەرپا قىلغان نەرسە ئاللاھ تائالانىڭ كىتابى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىدۇر. شۇڭا ئاللاھ تائالا بىزنى قۇرئان كەرىم بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەگىشىشكە، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇغان: ﴿كما أرسلنا فيكم رسولا منكم يتلو عليكم آياتنا ويزكيكم ويعلمكم الكتاب والحكمة ويعلمكم ما لم تكونوا تعلمون﴾ يەنى «شۇنىڭدەك ئۆز ئىچىڭلاردىن سىلەرگە بىزنىڭ ئايەتلىرىمىزنى تىلاۋەت قىلىپ بېرىدىغان، سىلەرنى گۇناھلاردىن پاكلايدىغان، سىلەرگە كىتابنى (قۇرئاننى) ۋە ھېكمەتنى (يەنى سۈننەتنى) ئۆگىتىدىغان، سىلەرگە بىلمىگەنلىرىڭلارنى بىلدۈرىدىغان بىر پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق.»[4]

قۇرئان كەرىم پەرز، ۋاجىب، ھالال ۋە ھارامنى بېكىتىشتە ئاللاھنىڭ ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ھۆكمىگە ئىتائەت قىلىشنى ئاساس قىلىدۇ. ﴿إنما كان قول المؤمنين إذا دعوا إلى الله ورسوله ليحكم بينهم أن يقولوا سمعنا وأطعنا وأولئك هم المفلحون . ومن يطع الله ورسوله ويخش الله ويتقه فأولئك هم الفائزون﴾ يەنى «(پەيغەمبەر) مۇئمىنلەرنىڭ ئارىسىدا ھۆكۈم چىقىرىش ئۈچۈن، ئۇلار ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ

[1] شەھرىستانى «الملل والنحل» 1-توم، 47-بەت.
[2] سۈرە ئال ئىمران: 137-ئايەت.
[3] سۈرە فاتىر: 43-ئايەت.
[4] سۈرە بەقەرە: 151-ئايەت.

www.uyghurkitap.com

پەيغەمبىرىگە چاقىرىلغان چاغدا ئۇلار: ‹ئاڭلىدۇق ۋە ئىتائەت قىلدۇق› دېيىشلىرى كېرەك. مانا شۇنداق كىشىلەر مەقسەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر. ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلغان، ئاللاھتىن قورققان ۋە ئۇنىڭغا تەقۋادارلىق قىلغان كىشىلەر بەختكە ئېرىشكۈچىلەردۇر.»[1]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مەن سىلەرگە بۇيرۇغان ئىشلاردىن كۈچۈڭلارنىڭ يەتكىنىنى قىلىڭلار. مەن توسقان ئىشتىن قەتئىي يېنىڭلار» دېگەن.[2]

سۈننەتنى چىڭ تۇتۇش ۋە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىش دىنىمىزنىڭ ئاساسىدۇر. قۇرئان بىزگە كۇپايە قىلىدۇ، سۈننەتنىڭ كېرىكى يوق دېيىش ئازغۇن ئېقىملارنىڭ سەپسەتىسى بولۇپ، ئۇ دىنغا خىيانەت قىلغانلىقتۇر. چۈنكى بۇنداق قاراش كۆرۈنۈشتە ناھايىتى چىرايلىق كۆرۈنگەن بىلەن ھەقىقەتتە دىنىي بىلىمىزدىن قۇرۇق تاشلايدىغان خەتەرلىك ئۇنسۇردۇر. ئەگەر قۇرئان بىزگە يېتىدۇ، دېگۈچىلەر ھەقىقەتەن قۇرئانغا ئەمەل قىلماقچى بولسا، قۇرئان ئۇلارغا رەسۇلۇللاھقا ئىتائەت قىلىپ، بۇيرۇق ۋە توسقانلىرىغا ئەمەل قىلىشنى پەرز قىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿وما آتاكم الرَّسولُ فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا﴾ يەنى «پەيغەمبەر سىلەرگە بەرگەننى ئېلىڭلار، پەيغەمبەر چەكلىگەن

[1] سۈرە نۇر: 51 ـ ۋې 52 ـ ئايەتلەر.

[2] ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

نەرسىدىن يېنىڭلار»[3]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزنى ئۆزىنىڭ ۋە ساھابىلىرىنىڭ يولىغا ئەگىشىشكە بۇيرۇغان: «ئاراڭلاردا مەندىن كېيىن ياشىغانلار كۆپلىگەن بۆلۈنۈشلەرنى كۆرىدۇ. سىلەرگە مېنىڭ سۈننىتىمگە، توغرا يولغا يېتەلەيدىغان خەلىپىلىرىمنىڭ يولىغا چىڭ ئېسىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن. ئۇنىڭغا مۇستەھكەم ئېسىلىڭلار ۋە ئۇنى ئېغىز چىشىڭلار بىلەن چىڭ تۇتۇڭلار. يېڭىدىن پەيدا قىلىنغان ئىشلاردىن ساقلىنىڭلار. چۈنكى دىندا پەيدا قىلىنغان ھەرقانداق ئىش بىدئەتتۇر. ھەرقانداق بىدئەت ئازغۇنلۇقتۇر.»[4]

ئاللاھ تائالا ساھابە كىراملار ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: ﴿والسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ يەنى «ھەممىدىن ئىلگىرى ئىمان ئېيتقان مۇھاجىرلار ۋە ئەنسارلاردىن، ياخشىلىق قىلىش بىلەن ئۇلارغا ئەگەشكەنلەر (يەنى تابىئىنلار ۋە قىيامەتكىچە ئۇلارنىڭ يولىدىن ماڭغانلار)دىن ئاللاھ رازى بولدى. ئۇلارمۇ ئاللاھتىن مەمنۇن بولدى. ئاللاھ ئۇلارغا ئاستىدىن ئۆستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان جەننەتلەرنى تەييارلىدى. ئۇلار جەننەتتە مەڭگۈ

[3] سۈرە ھەشر: 7 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[4] ئىمام ئەبۇ داۋۇد ۋە ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى. ھەسەن ھەدىس.

قالدۇ. بۇ چوڭ بەختتۇر.[1] ئاللاھ تائالانىڭ ساھابە كىراملارنى ماختىغانلىقى ئۇلاردىن كېيىن كېلىدىغان مۇسۇلمانلارنى ساھابە كىراملارغا ئەگىشىشلار ۋە ئۇلارغا ئوخشاش ئاللاھنىڭ ماختىشىغا، مۇكاپاتىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىشلار ۋە ئۇلارغا ئوخشاش بولۇشلار دېگەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئايەتتە يەنە ساھابە كىراملارغا ياخشىلىق بىلەن ئەگەشكەن تابىئىنلارنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ ماختىشىغا لايىق بولغانلىقىنى كۆرىمىز. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە مۇنداق دەيدۇ: «زامانلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى مېنىڭ دەۋرىم، ئۇنىڭدىن قالسا ئۇنىڭدىن كېيىنكىلەرنىڭ دەۋرى ۋە ئۇنىڭدىن قالسا ئۇلاردىن كېيىنكىلەرنىڭ دەۋرىدۇر.»[2] ساھابە كىراملارنىڭ ئاللاھ ۋە رەسۇلى تەرىپىدىن ماختىلىشى ۋە كېيىنكىلەرنىڭمۇ ئۇلارنىڭ يولىغا ئەگىشىش شەرتى بىلەن مەدھىيىگە لايىق كۆرۈلۈشى، ئەگىشىشكە بۇيرۇلغان جامائەتنىڭ ساھابىلار ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مېنىڭ ئۈممىتىم 73 پىرقىغا بۆلۈنىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر پىرقىسىدىن باشقىسى دوزاختىدۇر» دېگەن. ئۇ پىرقە كىم؟ دەپ سورالغاندا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئۇ مېنىڭ ۋە ساھابىلىرىمنىڭ يولىدا بولغانلاردۇر» يەنە بىر رىۋايەتتە «ئۇ جامائەتتۇر» دەپ جاۋاب بەردى.[3]

بۇنىڭغا ئاساسەن «جەمائەت» ئۈممەتنىڭ دەسلىۋىدە ساھابە كىراملار، كېيىنكى دەۋردە سالىھ ئالىملاردۇر. ئابدۇللاھ ئىبنى مۇبارەكتىن «جامائەت كىم؟» دەپ سورىغاندا، ئۇ «ئەبۇ بەكرى ۋە ئۆمەر» دەپ جاۋاب بەرگەن. ئەبۇ بەكرى ۋە ئۆمەر ئۆلۈپ كەتتى» دېگەندە، «پالانى ۋە پالانى» دېگەن. ئۇلارمۇ ئۆلۈپ كەتتى، دېگەندە، «مانا بۇ ئەبۇ ھەمزە ئەسسەككەرى جامائەتتۇر» دېگەن.[4] شەھرىستانى: «جامائەت ـ بىرخىل يول ئۈستىدە ئىتتىپاقلاشقان كىشىلەر توپلىمىدۇر» دېگەن.[5] ئىمام ئىبنى تەيمىيە: «جامائەت ـ جۇغلاشقان دېگەن بولۇپ، بۆلۈنۈشنىڭ ئەكسىدۇر. بۇ سۆز بىر يەرگە توپلانغان كىشىلەرگە ئىشلىتىلىدۇ» دېگەن.

ئىسلام تارىخىدا بىرىنچى قېتىم «جامائەت» سۆزى ھەزرىتى ھەسەن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ خەلىپىلىكنى مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن يىلى كەڭ قوللىنىلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ بىرلىكنى قولغا كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن بۇ يىلغا «سەنەتۇلجەمائە (يەنى مۇسۇلمانلار بىرلەشكەن يىل)» دېيىلدى. پەيغەمبەر

---

[1] سۈرە تەۋبە: 100 ـ ئايەت.

[2] ئىمام بۇخارى رىۋايىتى.

[3] ئىمام ئەبۇ داۋۇد، تىرمىزى، ئىبنى ماجە ۋە ھاكىم رىۋايەت قىلغان ۋە بۇ ئىمام مۇسلىمنىڭ شەرتىگە كۆرە سەھىھ ھەدىس، دېگەن.

[4] ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى.

[5] شەھرىستانى، "الملل والنحل" 1 ـ توم، 47 ـ بەت.

www.uyghurkitap.com

ئەلەيھىسسالام ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا كۆچۈپ كەتكەندە پۈتۈن مۇسۇلمانلار ئىتتىپاق ۋە خاتىرجەم ئىدى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىنسانلارنى بىر-بىرىدىن ئايرىغۇدەك ئىختىلاپ ۋە بۆلۈنۈشكە سەۋەب بولغۇدەك پىكىر ئوخشاشماسلىقى يوق ئىدى. ھىجرى 35-(مىلادى 656) يىلى ھەزرىتى ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ شېھىت قىلىنىشى بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا بەزى كۆزقاراشلار ۋە مۇشكۈللۈكلەر ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى. چۈنكى مۇسۇلماننى ئۆلتۈرۈش ئىسلامدا چوڭ گۇناھ ۋە قىساس ئېلىنىشى لازىم ئىدى. ھەزرىتى ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنى ئۆلتۈرگەن ئىسيانچىلار، قىساستىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ قۇرئاننىڭ ھۆكمىنى ئىجرا قىلغانلىقىنى، چۈنكى قۇرئاندا «كىم ئاللاھ نازىل قىلغان نەرسە بىلەن ھۆكۈم قىلمايدىكەن ئۇلار كاپىرلاردۇر»[1] دەپ بۇيرۇغانلىقىنى، ئوسمان ھاكىمىيەتنى قۇرئاننىڭ ھۆكمى بىلەن تۇتماي مۇرتەد بولغان، مۇرتەدنى ئۆلتۈرۈش ۋاجىب، شۇڭا ئۆلتۈردۇق، دەپ، ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلىدى. بۇ ئىسيانچىلار كېيىن ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشتىن كېيىنمۇ ئەينى قارشىنى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا تەتبىقلاپ، سەن مۇرتەد بولدۇڭ دەپ ئوتتۇرىغا چىقتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىسيانچىلار مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسىگە قارشى چىققان دېگەن مەنىدە «خارىجىلەر» ۋە «خاۋارىجلار» دەپ ئاتالدى. بۇ خاۋارىجلار مۇسۇلمان چوڭ گۇناھ ئىشلىسە ئىماندىن چىقىپ مۇرتەد بولىدۇ، ئۇنى قايتا ئىمانغا دەۋەت قىلىش لازىم دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش بىلەن ئىسلام تارىخىدا ئوتتۇرىغا چىققان تۇنجى گورۇھ ۋە مەزھەپ بولدى. بۇ خاۋارىجلار: بۈيۈك گۇناھ قىلغان ئادەم كاپىر بولىدۇ، ئۇنىڭ قېنى، مېلى ۋە خوتۇنى ھالال بولىدۇ (يەنى ئۇنى ئۆلتۈرۈپ مال-مۈلكىنى مۇسادىر قىلىپ، خوتۇنىنى دىدەك قىلىش جائىز) ۋە ئۇنىڭغا قارشى ئۇرۇش قىلىش پەرزدۇر، دەيدۇ.[2] ئىسلام تارىخىدا بىرىنچى مەيدانغا چىققان خاۋارىجلار بۇ ئىنتايىن تار ۋە قاتتىق ئاشقۇن ئەقىدىسى ئارقىلىق مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىگە چوڭ بالا، پالاكەتلەرنى ئېلىپ كەلدى. بۇ پىرقىنىڭ قالدۇقلىرى كۈنىمىزگىچە كەلگەن بولۇپ، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا پىتنە تارقىتىش، مۇسۇلماننى كاپىر قىلىش بىلەن شۇغۇللانماقتا.

كېيىنكى زامانلاردا ئەمەۋى دەۋرىدە خەلىپە ۋە ئۇنىڭ قولى ئاستىدىكى مەسئۇللار مۇسۇلمانلارغا قاتتىق قول سىياسەت قوللىنىپ، زۇلۇم قىلغىلى تۇردى. ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشىنىڭ ئىسلام شەرىئىتىگە زىت كېلىدىغانلىقىنى

---

[1] سۈرە مائىدە: 44-ئايەت.

[2] ئىسپىرايىنى، "التبصير" 28-بەت. باغدادى، "الفرق" 73-بەت.

بايان قىلغان ئالىملارغا قارشى هۆكۈمدارلار ئۆزلىرىنى مۇنداق مۇداپىئە قىلاتتى: «بىز ئاللاهنىڭ تەقدىرى بىلەن هاكىمىيەتكە چىقتۇق. بىز پەقەت ئاللاهنىڭ تەقدىرىنى ئىجرا قىلغۇچىلارمىز. بۇ ئەزەلدە ئىنسانلارنىڭ پىشانىسىگە پۈتۈلۈپ كەتكەن تەقدىر.» بۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا تەقدىر تالاش-تارتىشى مەيدانغا چىقتى ۋە بۇ تالاش-تارتىش نەتىجىسىدە قەدەرىيە ۋە جەبرىيە دەپ ئىككى مەزھەپ پەيدا بولدى. قەدەرىيەلەر: «تەقدىر دەيدىغان نەرسە يوق، ئىنسان قىلغان ئىشنى ئۆز ئىرادىسى بىلەن قىلىدۇ ۋە قىلغان ئىشىدىن ئۆزى مەسئۇل بولىدۇ» دېسە، جەبرىيەلەر: «ئىنساننىڭ هېچقانداق ئىرادىسى يوق، ئۇ قىلغان ئىشلىرىنى مەجبۇرى قىلىدۇ» دەيتتى. بۇ جەبرىيە مەزهىپىنى قۇرغان ۋە ئىنساننىڭ هۆر ئىرادىسى يوقلىقىنى، هەرقانداق ئىشنى مەجبۇرى قىلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان كىشىنىڭ جەهم ئىبنى سەفۋان ئىكەنلىكى مەنبەلەردە كەلگەن. جەهم ئىبنى سەفۋان هىجرى 128-يىلى (مىلادى 754-يىلى) ئۆلتۈرۈلگەن.[①]

ئىمام هەسەن بەسرىنىڭ تالىپلىرىدىن ۋاسىل ئىبنى ئاتا، قەدەرىيەلەرنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇستازىدىن ئايرىلدى. بۇنى كۆرگەن هەسەن بەسرى: «اعتزلنا واصل» يەنى (ۋاسىل بىزدىن ئايرىلدى) دېدى. شۇنىڭ بىلەن ۋاسىل ئىبنى ئاتانىڭ ئەقىدىسى مۇتەزىلە مەزهىپى دەپ ئاتالدى. ئۇ قەدەرىيەدىن «قەدەر يوق، ئىنسان پۈتكۈل ئىشىنى ئۆز ئىرادىسى بىلەن قىلىدۇ» دېگەن قاراشنى ئېلىپ، ئۇنىڭغا باشقا پىكىرلەرنى قوشۇپ بىر مەزهەپ پەيدا قىلدى.

جەبرىيە ۋە قەدەرىيە مەزهەپلىرىگە زامانداش بولۇپ مۇرجىئە مەزهىپى پەيدا بولدى. بۇ مەزهەپ ئاللاهقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىمان كەلتۈرگەن كىشى هېچقانداق نەرسىدىن مەسئۇل ئەمەس. كەلىمە شاهادەتنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇ پەرز، ۋاجىب ئىشلارنى قىلمىسىمۇ مەڭگۈلۈك جەننەتكە كىرىش هەققى بار. ئۇلار: «كاپىرغا تائەت-ئىبادەت قىلغىنىنىڭ پايدىسى بولمىغاندەك، مۇئمىنگىمۇ گۇناھ-مەسىيەتلەرنىڭ زىيىنى يوق» دەيدۇ[②]. چوڭ گۇناھ ئىشلىگەنلەرگە بۇ دۇنيادا هۆكۈم چىقارماستىن ئۇنى ئاخىرەتكە قويىدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن ئۇلار «مۇرجىئە (كېچىكتۈرگۈچى)» دەپ ئاتالغان.

هەزرىتى مۇئاۋىيە ۋە هەزرىتى ئەلى رەزىيەللاهۇ ئەنهۇمالار ئارىسىدىكى خەلىپىلىك مەسىلىسى ۋە بۇ مەسىلىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ مەيدانغا كەلگەن ئۇرۇشلاردىن كېيىن، هەر ئىككى تەرەپنىڭ تەرەپدارلىرى ئارىسىدا سىياسىي سۈركۈلۈشلەر پەيدا بولدى. ئەمەۋى هۆكۈمدارلىرى هەزرىتى

[①] تارىخى تەبەرى: 6-توم، 6-بەت.

[②] ئىسپىرايىنى، "التبصير" 60-بەت.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
uyghurkitap.com

ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئەۋلادلىرىغا دۈشمەنلىك قىلىپ، ئۇلارغا راۋا كۆرگەن زۇلۇملىرىغا قارشى ئالى بەيتنى (پەيغەمبەرنىڭ ئائىلىسىنى) قوغدايمىز دېگەن باھانە بىلەن شىئە مەزھىپى ئوتتۇرىغا چىقتى.

يەنە بىر تەرەپتىن يەھۇدىي، خرىستىيان ۋە مەجۇسىلاردىن يالغاندىن مۇسۇلمان بولغانلار ئۆزلىرىنىڭ كونا دىن ۋە مەدەنىيەتلىرىدىكى پىكىر ۋە چۈشەنچىلىرىنى مۇسۇلمانلار ئوتتۇرىسىدا تارقىتىپ، ئۇنىڭغا ئىسلامىي جاۋاپ تەلەپ قىلىشلىرى نەتىجىسىدە ھەرخىل كۆزقاراشلار، ئوخشىمىغان پىكىرلەر، ھەربىر پىكىر ۋە كۆزقاراش تەرەپتارلىرىنىڭ مەسىلىلەرگە تۇتقان پوزىتسىيەسىدىكى ئاشقۇنلۇق ۋە پاسسىپلىقلار مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئايىغى چىقمايدىغان تالاش-تارتىشلارنىڭ ۋە بۆلۈنۈشلەرنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا سەۋەب بولدى. ئەينى ۋاقىتتىكى ئىسلام دۇنياسى مانا مۇشۇنداق قازان قاينىغاندەك قايناپتتى. مەزھەپلەر ئارىسىدىكى ئىختىلاپلار مۇسۇلمانلارنى گاڭگىرىتىپ قويغان ئىدى. چۈنكى ھەر مەزھەپ ئۆز قاراشلىرىغا قۇرئان ۋە ھەدىسلەردىن دەلىل كەلتۈرەتتى.

يۇقىرىقىلارنىڭ سىرتىدا ساھابە كىراملاردىن تارتىپ جەمئىيەتتە مەيدانغا كېلىۋاتقان سىياسىي ۋە باشقا پىتنىلەرگە ئارىلاشماي كەلگەن بىر جامائەت بار ئىدى. بۇلار ساھابىلارنىڭ پىتنە چىقىشتىن ئاۋۋالقى ھالىتىگە ئەمەل قىلىدىغان، پىتنە چىقىپ مۇسۇلمانلار پىرقىلارغا بۆلۈنۈشكە باشلىغاندىن كېيىن ساھابىلارنىڭ كۆپ سانلىقىنىڭ تۇتقان پوزىتسىيەسىنى ئۆزىگە يول تۇتۇپ كېلىۋاتاتتى. بۇلار ئۆزلىرىنى باشقا يېڭى چىققان پىرقىلاردىن ئايرىش ئۈچۈن بەزىدە «ئەھلى سۈننەت»، بەزىدە «ئەھلى ھەق»، بەزىدە «ئەھلى ھەدىس» دەپ ئاتاپ كەلگەن. بۇ جامائەت ئەسلىدە يېڭى پەيدا بولغان بىر پىرقە ئەمەس، بەلكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتى ۋە ساھابە كىرامنىڭ دەسلەپكى يولىنى تۇتۇپ كەلگەن جامائەت ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا (ھىجرى 110-يىللىرى) مۇسۇلمانلارنىڭ كۆپ سانلىقىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىش ئۈچۈن «ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت» ئىسمى قوبۇل قىلىنىپ كەڭ قوللىنىشقا باشلىدى. ئىمام ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل بۇنىڭغا يېقىن كېلىدىغان «ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت ۋەلئەسەر» دېگەن ئىسمىنى قوللانغان[1]. «ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت» ئىسمىنى ئەبۇللەيس ئەل سەمەرقەندى «شەرھى فىقھۇل ئەكبەر» ناملىق كىتابىدا ئىشلەتكەن.

ئىبنى ھەزم مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى مەزھەپلەرنى: ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت، مۇتەزىلە، مۇرجىئە، شىئە ۋە خاۋارىجلار دەپ بەشكە بۆلۈپ،

---

[1] ئىبنى ئەبى يەئلا. "تەبەقاتۇل ھەنابىلە" 1952-يىلى قاھىرە باسمىسى، 1-توم، 31-بەت.

بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت مەزھىپىنىڭ ھەق يول بولغانلىقىنى، قالغان مەزھەپلەرنىڭ ئازغۇن مەزھەپلەر ئىكەنلىكىنى بايان قىلغاندىن كېيىن، ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەتنى «ساھابە ۋە تابىئىينلارنىڭ سەرخىللىرىغانلار، ئەھلى ھەدىس ۋە ئۇلارغا ئەگىشىدىغانلار» دەپ تەرىپلەيدۇ.[1]

ئىسلام دۇنياسىدىكى داۋالغۇشلار، ھەرخىل مەزھەپلەرنىڭ ئوخشىمىغان ئەقىدە قاراشلىرى، ھەق بىلەن باتىلنىڭ ئارىسىنى ئايرىيالماي گاڭگىراپ قالغان مۇسۇلمانلار ئاممىسىنىڭ ئەھۋالى ئەقىدە مەسىلىلىرىنى سىستېمىلاشقان بىر قېلىپ ۋە ئۆلچەم ئىچىدە بايان قىلىشنىڭ ئىنتايىن زۆرۈر بولۇپ قالغانلىقىنى ئوچۇق بىر شەكىلدە ھېس قىلدۇراتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ تەشنالىقىنى قاندۇرۇپ يارىلىرىغا مەرھەم بولۇش ئۈچۈن ئىمام ئەزەم «فىقھۇل ئەكبەر» كىتابىنى يېزىپ، ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەتنىڭ ئەقىدە ئۆلچىمىنى سىزىپ چىقتى. ئىمام ئەزەم بۇ كىتابىدا خاۋارىجلارنىڭ چوڭ گۇناھ سادىر قىلغان ئادەم كاپىر بولىدۇ، ئۇنى ئىمانغا دەۋەت قىلىش لازىم، ئۇنىمىسا ئۆلتۈرۈش لازىم، دەيدىغان چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكەن قاتتىقلىق ئەقىدىسىنى رەت قىلىپ، «مۇسۇلمان ئادەم چوڭ گۇناھ قىلىش بىلەن كاپىر بولمايدۇ» دېگەن پىرىنسىپنى بېكىتسە، جەبرىيەلەرنىڭ «كۇفرى بىلەن ئەمەلنىڭ پايدىسى بولمىغاندەك، ئىمان بىلەن گۇناھنىڭ زىيىنى بولمايدۇ» دېگەن، گۇناھ-مەسىيەتنىڭ دەرۋازىسىنى كەڭ ئېچىۋەتكەن ئەقىدىنى رەت قىلىپ، «گۇناھ قىلغان كىشى قىلمىشىدىن مەسئۇل بولۇپ، جازالىنىشقا ھەقلىق بولىدۇ. ئەگەر مۇئمىن گۇناھىدىن تەۋبە قىلماي ئۆلسە، ئۇنىڭ ئىشى ئاللاھقا قالىدۇ. ئاللاھ خالىسا ئەپۇ قىلىدۇ، خالىسا گۇناھىغا تېگىشلىك جازالايدۇ» دېگەن پىرىنسىپنى بېكىتتى. مۇشۇنىڭغا ئوخشاش پۈتۈن ئىمان مەسىلىلىرىنى سىستېمىلىق ھالدا، قۇرئان ۋە ھەدىسكە تايىنىپ ساغلام پىرىنسىپ ۋە ئۆلچەملەر دائىرىسىدە بايان قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئىمام ئەزەم ئەبۇ ھەنىفە رەھمەتۇللاھى ئەلەيھى ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەتنىڭتۇنجى ئالىملىرىدىن سانىلىدۇ. چۈنكى ئىمام ئەزەمدىن باشقا ئالىملار ھەتتا ھەسەن بەسرى رەھمەتۇللاھى ئەلەيھى يۇقىرىدىكى باتىل مەزھەپلەرگە قارشى بەزى كۆزقاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئەقىدە مەسىلىلىرىنى بىر پۈتۈن ھالدا سىستېمىلىق ۋە تولۇق ماڭىدىغان بىر ئۆلچەم شەكلىدە بايان قىلمىغان. ئىمام ئەزەمدىن كېيىن كەلگەن ئالىملار ئىمام ئەزەمنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئىمان ئاساسلىرىنى شەرھلەپ كەلمەكتە.

ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى ئارىسىدا بەزىدە ئوخشاش بولمىغان كۆزقاراشلار ئوتتۇرىغا چىققان. لېكىن ھەممىسى

[1] ئىبنى ھەزم: ″ئەل فىسال″ 2-توم، 113-بەت.

www.uyghurkitap.com

قۇرئان كەرىم ۋە سەھىھ ھەدىسلەرگە تايانغانلىقى ئۈچۈن، كۆزقاراشلار ئارىسىدىكى ئوخشاشماسلىقلار ئىماننىڭ ئاساسىدا ئەمەس، پەقەت شاخچە مەسىلىلەردە بولغاندۇر.

ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى ئەڭ كۆپ مۇتەزىلىلەرگە قارشى مۇجادىلە قىلغان ۋە ئۇلارنىڭ پەقەتلا ئەقىلگە تايىنىپ ئوتتۇرىغا چىقارغان پىكىرلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا ھەرىكەت قىلغان. مۇتەزىلە مەزھىپىدىكىلەر ئەقىلنى ئاساس قىلغانلىقى ئۈچۈن مەنتىق (لوگىكا) ۋە پەلسەپە ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، پىكىرلىرىنى مەنتىقىي ۋە پەلسەپىۋى ئاساس ئۈستىگە قۇرغان ئىدى. ئۇلارغا رەددىيە بەرمەكچى بولغان ئەھلى سۈننەت ئالىملىرىمۇ ئۇلار قوللانغان ئۇسۇلنى قوللىنىشقا زۆرۈر بولۇپ قالغان. شۇنىڭ بىلەن «ئىلمى كالام» ئوتتۇرىغا چىقتى. يەنى قۇرئان ۋە ھەدىستە كەلگەن ئەقىدە ۋە ئىمان مەسىلىلىرىنى ئەقىل ۋە مەنتىق ئارقىلىق شەرھلەپ، كىشىلەرنى قايىل قىلىش ئىلمى. ئەھلى سۈننەت بىلەن مۇتەزىلە ئارىسىدىكى ئەڭ قاتتىق جەڭ قۇرئان مەخلۇقمۇ ئەمەسمۇ؟ دېگەن مەسىلىدە بولغانلىقى ۋە بۇنىڭغا باغلىق ئاللاھ تائالانىڭ كالام سۈپىتى ئۈستىدە كۆپ تالاش-تارتىش بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يېڭى چىققان ئەقىدە ئىلمى «ئىلمى كالام» دەپ ئاتالدى.

ئىلمى كالام ئوتتۇرىغا چىققاندىن كېيىنكى ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى ئىمام ئەبۇل ھەسەن ئەشئەرى، ئىمام ماتۇرىدى، ئىمام ئەبۇ ھامىد ئەل غەززالى، پەخرۇددىن رازى، سەئدۇددىن تەفتازانى قاتارلىق ئالىملار ئەھلى سۈننەت ئەقىدىسىنى ئەقلىي ۋە نەقلىي دەلىللەر بىلەن كۈچلەندۈرگەن. مۇتەزىلە باشتا پۈتۈن باتىل ۋە بىدئەت مەزھەپلەرگە قارشى مۇجادىلە قىلغان. ئۇ مەزھەپلەرنىڭ قۇرئان ۋە ھەدىسكە زىت پىكىر ۋە كۆزقاراشلىرىغا رەددىيە بەرگەن. يۇنان پەلسەپىسىگە مەپتۇن بولۇپ، ئارىستوتىلغا ئوخشاش پىكىر قىلىدىغان مۇسۇلمان پەيلاسوپلارنىڭ خاتا ۋە باتىل قاراشلىرىنى پاچاقلاپ تاشلىغان.

ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى مېتود ۋە ئۇسلۇپ جەھەتتىن ئەشئەرىي، ماتۇرىدىي ۋە سەلەفىي دەپ ئۈچكە ئايرىلىدۇ. سەلەفىيلەر بىلەن ئەشئەرى ۋە ماتۇرىدىلەر ئارىسىدىكى پەرق - سەلەفىيلەر قۇرئان ۋە ھەدىستە كەلگەن ئاللاھ تائالانى ئىنسانغا خاس سۈپەتلەر بىلەن سۈپەتلىگەن سۆزلەرنى ئۆز ئەينى قوبۇل قىلىمىز، دەيدۇ. ئەشئەرى ۋە ماتۇرىدىلەر ئاللاھ تائالانى مەخلۇققا ئوخشىتىشتىن ساقلىنىش ۋە ئاللاھ تائالانى مەخلۇقلارغا ئوخشاپ قېلىشتىن پاك ۋە مۇنەززەھ دەپ تونۇش ئۈچۈن، ئاللاھ تائالا ھەققىدە ئىشلىتىلگەن مەخلۇققا خاس سۆزلەرنى تەۋىل قىلىپ، ئاللاھ تائالاغا لايىق مەنە بېرىشكە بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. مەسىلەن: ئاللاھ تائالانىڭ قولى دېگەن سۆزنى ئاللاھ

تائالانىڭ قۇدرىتى دەپ تەپسىر قىلغاندەك. بۇنى تەۋىل مەسلىسى دەيمىز. بۇ ئۇزۇن مەسىلە بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ يەردە ئىزاھلاشقا ئىمكان يوق.

ماتۇرىدىلەر بىلەن ئەشئەرىلەر ئارىسىدا قىسمەن مەسىلىلەردە ئوخشىماسلىق بولسىمۇ، ئومۇمەن ھەر ئىككىسى ئوخشاش ئەقىدىدە. ئىمام ماتۇرىدى ئوتتۇرا ئاسىيالىق تۈرك، ئىمام ئەشئەرى ئىراقلىق ئەرەپ.

فىقھىي مەزھەپلەرگە كەلسەك، ھەممىگە مەلۇم بولغاندەك ئەھلى سۈننەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ كۆپ سانلىقى ھەنەفىي مەزھەپتە. ھەنەفىلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئەقىدە مەسىلىلىرىدە ماتۇرىدى مەزھەپىدىدۇر. شافىئى ۋە مالىكىلەر ئاساسلىق ئەشئەرى مەزھىپىدە. ھەنبەلىلەرنىڭ كۆپ قىسمى سەلەفىيىدۇر.

ئىسلام دۇنياسىنىڭ كۆپ سانلىقى سۈننىدۇر. سۈننىيلىك يەنى ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت قۇرۇق بىر ئىسىم ياكى بىر مەزھەپ ئەمەس. سۈننىيلىك بىر ياشاش تەرزى بولۇپ، ئىسلام دىنىنى قۇرئان ۋە ھەدىسقا ئۇيغۇن ھالدا بارلىق ئىشلاردا تەتبىقلاشتۇر. يەنى كىم ئىسلام شەرىئىتىگە ئۇيغۇن ياشايدىكەن، قۇرئان ۋە ھەدىسقا توغرا ئەمەل قىلىدىكەن ئۇ ئەھلى سۈننەتتۇر.

ئەھلى سۈننەت يولى ئوتتۇرىدىكى يولدۇر ۋە ئوتتۇراھال يولدۇر. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى يەرگە تۈز بىر سىزىق سىزدى ۋە «بۇ ئاللاھنىڭ يولى» دېدى. ئاندىن ئۇ سىزىقنىڭ ئوڭ سولىغا بىر نەچچە سىزىق سىزدى ۋە «بۇ باتىل يوللاردۇر» دېدى. ئاندىن: ﴿وأَنَّ هذَا صراطي مستقيما فاتَّبعوه ولَا تَتَّبعوا السُّبل﴾ يەنى «بۇ مېنىڭ توغرا يولۇمدۇر. شۇ يولدا مېڭىڭلار. نا توغرا يولدا ماڭماڭلار...»[1] دېگەن ئايەتنى ئوقۇدى.[2] پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ يەردە دىندا ئوڭ ـ سولغا قېيىپ كەتمەي چىڭ ئوتتۇرىدىكى يولدا مېڭىشنى بۇيرىدى. ئەنە شۇ ئوتتۇرىدىكى يول ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەتنىڭ يولىدۇر. ئاللاھ تائالا: ﴿وكَذَلِكَ جعلناكم أُمَّة وسطاً﴾ يەنى «سىلەرنى مانا مۇشۇنداق ئوتتۇراھال ئۈممەت قىلدۇق» دېگەن.[3]

ئىمام تاھاۋى ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت يولىنى مۇنداق خۇلاسىلايدۇ: «بۇ ئىفرات بىلەن تەفرىتنىڭ[4] ئوتتۇرىسى، تەشبىھ[5] بىلەن تەئتىلنىڭ[6] ئوتتۇرىسى، جەبرىيەلىك بىلەن قەدەرىيەلىكنىڭ ئوتتۇرىسى،

---

[1] سۈرە ئەنئام: 153 ـ ئايەت.

[2] بۇ ھەدىسنى ئىمام ئىبنى ماجە، ئىمام ئەھمەد ۋە دارىمى رىۋايەت قىلغان.

[3] سۈرە بەقەرە: 143 ـ ئايەت.

[4] ئىفرات: مەسىلىنى چېكىدىن ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىش. تەفرىت: بوشتىش ۋە سەل قاراشتا چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش. ھەر ئىككىسى توغرا يول ئەمەس. توغرا بولغىنى ئوتتۇراھال يولدۇر.

[5] ئاللاھ تائالانى سۈپەتلەشتە ئىنسانغا ئوخشىتىش. بۇ قاراشتىكىلەرگە «مۇشەببىھە» دېيىلىدۇ.

[6] تەئتىل: ئاللاھ تائالانى مەخلۇققا ئوخشاش سۈپەتلىمەيمىز دەپ، ئاللاھنىڭ بەزى سۈپەتلىرىنى قوبۇل قىلماسلىق.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۈمىتسىزلىك بىلەن مەغرۇرلۇقنىڭ ئوتتۇرىسى، خەۋپ بىلەن رىجانىڭ ئوتتۇرىسىدۇر. مانا بىزنىڭ دىنىمىزنىڭ زاھىرى ۋە باتىنى مۇشۇدۇر. بۆلگۈنچى كۆزقاراشلار، رەت قىلىنغان مەزھەپلەر، مۇشەببىھە، مۆتەزىلە، جەھمىيە، جەبرىيە، قەدەرىيە ۋە باشقا ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەتكە خىلاپ، ئازغۇن مەزھەپلەرنىڭ قاراشلىرى ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى تەرىپىدىن تەتقىق قىلىنىپ، دەلىللەرگە تايىنىدىغان قايىل قىلارلىق جاۋابلار بېرىلگەندۇر.»①

يۇقىرىدىكى مەلۇماتلارنى خۇلاسىلىساق، «ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت» سۆزى ھىجرى ئىككىنچى ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قوللىنىشقا باشلىغان بولسىمۇ، بۇ ئىسىمغا مەنسۇپ بولغان جامائەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام زامانىدىن تارتىپ بار بولۇپ كەلگەن، سىياسىي ۋە دىنىي پىتنىلەرگە ئارىلاشمىغان، دىنى ئېتىقاد ۋە ئەمەلنى ئەسلى بويىچە ساقلاپ كەلگەن، ھەق ئۈستىدىكى جامائەتتۇر. كۈنىمىزدىكى بەزى ئوقۇمۇشلۇق بىلىمسىزلەر سەۋەبى بىلەن ئەھلى سۈننەت ئوتتۇرىسىدا ھەرخىل پىكىر ئىختىلاپى مەيدانغا كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەسلىدە ئەھلى سۈننەت پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا قۇچاق ئاچقان، ھېچكىمنى چەتكە قاقمايدىغان، ئىسلامنىڭ «پۈتۈن مۇسۇلمانلار قېرىنداشتۇر» دېگەن شوئارىنى تۇتقا قىلغان جامائەتتۇر.

ئاخىردا مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىغا بىر ئاگاھلاندۇرۇشتا بولماقچى مەن. كۈنىمىزدە بەزى مۇتەئەسسىپ ئالىملار: «ماتۇرىدى ۋە ئەشئەرىلەر ئەھلى سۈننەت ئەمەس» دەيدۇ. بۇنىڭغا ئەگىشىپ يېڭى ئوقۇغان ياشلار، ئەشئەرى ياكى ماتۇرىدى دېگەننى مۇسۇلمان ئەمەس، كاپىر دېگەندەك قارايدىغان، ئەشئەرى يا ماتۇرىدى بولغان قېرىندىشىنى يامان كۆرىدىغان ئەھۋاللار شەكىللەنمەكتە. بۇ بۆلگۈنچىلىك بولۇپ، ئىسلام ئۈممىتىگە چوڭ بالادۇر. بىراۋنىڭ قارىشى سېنىڭ قارىشىڭغا ئوخشىمىسا، ئۆزەڭنىڭ قارىشىنى ئۆزەڭ قانائەت قىلغان دەلىللەر بىلەن چۈشەندۈرسەڭ بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىرگە باشقىلارنىڭ قارىشىغىمۇ ھۆرمەت قىلىشىڭ كېرەك. سەندەك كۆزقاراشتا بولمىغان مۇسۇلماننى يامان كۆرۈش، باشقىلارغا يامان كۆرسىتىش قۇرئانغا ۋە سۈننەتكە زىت ئىش قىلغانلىقتۇر. ئاللاھ تائالا ۋە رەسۇلۇللاھ مۆئمىنلەرنىڭ قېرىنداش ئىكەنلىكىنى، پارچىلانماسلىق ۋە بۆلۈنمەسلىك لازىملىقىنى تەكىتلەپ تۇرسا، بىز كېلىپ ئۇنىڭ ئەكسىچە ئىش قىلساق توغرا بولمايدۇ.

ئاللاھ تائالا بىزنى ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت يولىدا مۇستەھكەم تۇرغىلى نېسىپ قىلسۇن. ئاللاھ بىزگە ھەقنى ھەق كۆرسىتىپ ئۇ يولدا مېڭىشنى، باتىلنى باتىل كۆرسىتىپ ئۇ يولدىن يىراق تۇرۇشنى نېسىپ قىلسۇن. (ئامىن)

①شەرھى ئەقىدەتۇتتەھاۋىيە: 586 ـ 588 ـ بەتلەر.

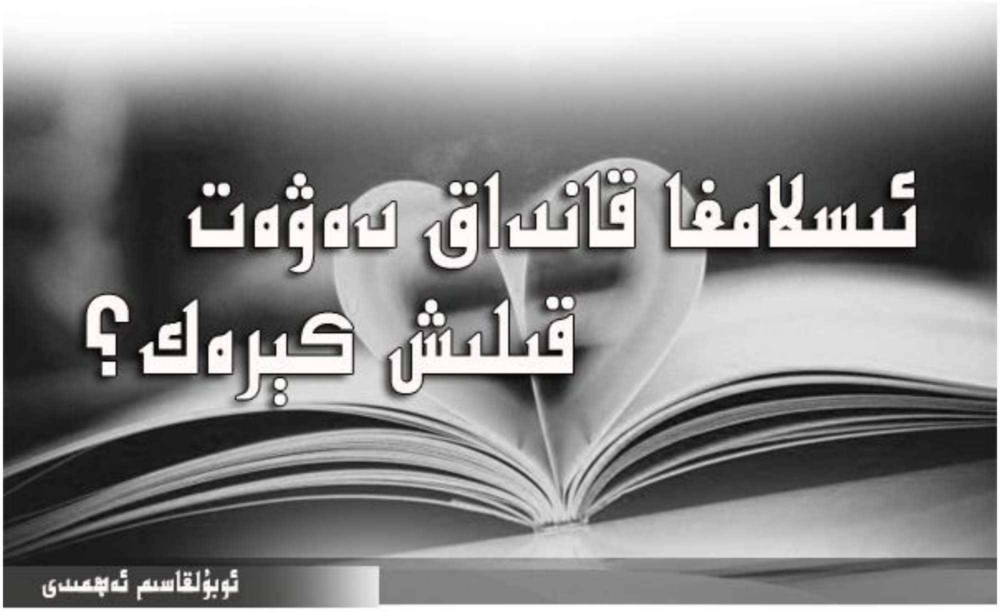

دەۋەت خىزمىتى پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىنىڭ مۇقەددەس يولى بولۇپ، ئۇلۇغ ۋە شەرەپلىك خىزمەتتۇر. بۇ خىزمەت روشەن دەلىل ـ پاكىتلارغا ئاساسلىنىدىغان خىزمەت بولغاچقا، يېتەرلىك ئىلىم ـ مەرىپەتلەرگە ۋە مول تەجرىبىلەرگە ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿قل هذه سبيلي أدعو إلى الله، على بصيرة أنا ومن اتّبعني﴾ تەرجىمىسى: «ئېيتقىنكى، بۇ مېنىڭ يولۇمدۇر، (كىشىلەرنى) ئاللاھقا دەۋەت قىلىمەن، مەن ۋە ماڭا ئەگەشكەنلەر روشەن دەلىلگە ئاساسلىنىمىز.»[1]

بۇ خىزمەت بىلەن شەرەپلەنگەنلەر ياخشى كىشىلەر بولۇپ، ئەڭ چوڭ ساۋابقا نائىل بولىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿ومن أحسن قولا ممّن دعا إلى الله وعمل صالحا وقال إنّني من المسلمين﴾ تەرجىمىسى: «ئاللاھقا (يەنى ئاللاھنىڭ تەۋھىدىگە ۋە تائىتىگە) دەۋەت قىلغان، ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان ۋە ‹مەن ھەقىقەتەن مۇسۇلمانلاردىنمەن› دېگەن كىشىدىنمۇ ياخشى سۆزلۈك ئادەم بارمۇ؟»[2]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: ﴿فو الله لأن يهدى بك رجل واحد خير لك من حمر النّعم﴾ تەرجىمىسى: «ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، سىز بىلەن بىر ئادەمنىڭ ھىدايەت قىلىنىشى سىز ئۈچۈن قىزىل تۆگىدىن ياخشىدۇر.»[3]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يەنە مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: ﴿من

---

[1] سۈرە يۇسۇف 108 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[2] سۈرە فۇسسىلەت 33 ـ ئايەت.

[3] ئىمام بۇخارى ۋە ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

www.uyghurkitap.com

دعا إلى هدى كان له من الأجر مثل أجور من تبعه لا ينقص ذلك من أجورهم شيئا، ومن دعا إلى ضلالة كان عليه من الإثم مثل آثام من تبعه لا ينقص ذلك من آثامهم شيئا﴾ تەرجىمىسى: «كىمكى توغرا يولغا دەۋەت قىلىدىكەن ئۇنىڭغا ئەگەشكۈچىلەرنىڭ ئەجرىلىرىگە ئوخشاش ئەجىر بولىدۇ، بۇ ئەگەشكۈچىلەرنىڭ ئەجرىلىرىنى كېمەيتىۋەتمەيدۇ. كىمكى ئازغۇنلۇققا دەۋەت قىلىدىكەن ئۇنىڭغا ئەگەشكۈچىلەرنىڭ گۇناھلىرىغا ئوخشاش گۇناھ بولىدۇ، بۇ ئەگەشكۈچىلەرنىڭ گۇناھلىرىنى كېمەيتىۋەتمەيدۇ.»[1]

دەۋەتچىلەر ئاللاھنىڭ دىنىنى خەلققە يەتكۈزۈشتە مالامەت قىلغۇچىلارنىڭ مالامىتىدىن قورقماسلىقى، خەلقنى خەيرلىك ئىشلارغا دەۋەت قىلىشى، ياخشى ئىشلارغا بۇيرۇپ، يامان ئىشلاردىن توسۇشنى ئۆزلىرىنىڭ غايە ـ نىشانى قىلىشى لازىم. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿ولتكن منكم أمة يدعون إلى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر وأولئك هم المفلحون﴾ تەرجىمىسى: «سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا خەيرلىك ئىشلارغا دەۋەت قىلىدىغان، ياخشى ئىشلارغا بۇيرۇپ، يامان ئىشلارنى مەنئى قىلىدىغان بىر جامائە بولسۇن؛ ئەنە شۇلار مەقسەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر.»[2]

دەۋەت قوپال ئۇسلۇب ۋە ۋارقىراش ـ جارقىراش بىلەن ئەمەس، بەلكى ھېكمەتلىك ئۇسلۇب ۋە گۈزەل رەۋىش بىلەن ئېلىپ بېرىلىشى كېرەك. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿ادع إلى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتي هي أحسن إن ربك هو أعلم بمن ضل عن سبيله وهو أعلم بالمهتدين﴾ تەرجىمىسى: «پەرۋەردىگارىڭنىڭ يولىغا (يەنى ئىسلام دىنىغا) ھېكمەتلىك ئۇسلۇبتا ياخشى ۋەز ـ نەسىھەت بىلەن دەۋەت قىلغىن، ئۇلار (يەنى مۇخالىپەتچىلىك قىلغۇچىلار) بىلەن چىرايلىق رەۋىشتە مۇنازىرىلەشكىن. پەرۋەردىگارىڭ ھەقىقەتەن ئۇنىڭ يولىدىن ئازغانلارنى ئوبدان بىلىدۇ، ھىدايەت تاپقۇچىلارنىمۇ ئوبدان بىلىدۇ.»[3]

دەۋەت خىزمىتىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى ئۈچۈن، دەۋەتچىلەرنىڭ تەقۋالىق، كەمتەرلىك، مۇلايىملىق، سەۋرلىك، ئىخلاسمەنلىك قاتارلىق خىسلەتلەرنى ئۆزلىرىدە يېتىلدۈرۈشى؛ دەۋەت ئۈچۈن مۇناسىپ ۋاقىت ۋە مۇناسىپ ئورۇنلارنى تاللىشى؛ دەۋەت قىلماقچى بولغانلارنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرلىرىگە ۋە ئىلىم سەۋىيىلىرىگە قاراپ خىتاب قىلىشى ۋە ئۇلارنى قايسى ئۇسۇلدا دەۋەت قىلىش كېرەكلىكىنى ياخشى بىلىشى ئىنتايىن مۇھىمدۇر.

ئىسلام ـ ئىجتىمائىي جەمئىيەتتىكى ئەخلاقلارنىڭ ئاساسى مەنبەسى ۋە ئىنسانلارنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئالىدىغان ئەقىدە بولغىنىدەك، ئۇلارنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك پۈتۈن ئىشلىرىنى كونترول قىلىدىغان شەرىئەت يەنى مۇكەممەل قانۇن ـ تۈزۈمدۇر.

شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىنسانلارنىڭ

---

[1] ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

[2] سۈرە ئال ئىمران 104.

[3] سۈرە نەھل، 125 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

قەلبىگە ئورۇنلاشقان ئەقىدە بىلەن، ئۇلارنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك پۈتۈن ئىشلىرىنى كونترول قىلىدىغان ئىسلام قانۇن ـ تۈزۈملىرى ئوتتۇرىسىنى ئايرىۋېتىشكە قەتئىي بولمايدۇ. چۈنكى ئىسلام قانۇن ـ تۈزۈملىرى شۇ ئەقىدە ئاساسى ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ. شۇنىڭدەك ئەقىدە قەلبىگە ھەقىقىي ئورۇنلاشقاندا ئىسلام قانۇن ـ تۈزۈملىرى سۈرىتىدە ئەمەلىي ھاياتتا ئاشكارە بولۇشقا باشلايدۇ. مانا بۇ ھەقىقەت ئىلگىركى ئىسلام دەۋىتىنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ بەرگەندەك، بۈگۈنكى دەۋەت يولىنى كۆرسىتىپ بېرىشكىمۇ كېپىللىك قىلىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىسلام دەۋىتىنى باشلاپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا شەرىئەت يەنى ئىسلام قانۇن ـ تۈزۈملىرىنى ئېلان قىلغۇچى ھاكىم بولغان ھالدا تونۇلۇپ، «ھاكىم ئۈچۈن ھاكىمنىڭ ھەققىنى، ئاللاھ ئۈچۈن ئاللاھنىڭ ھەققىنى بېرىش كېرەك» دېگەن سەپسەتەگە ئورۇن قويمىغان. ئىسلام كائىناتتىكى ھەممە نەرسە ئاللاھنىڭ، ھاكىم پەقەت ئاللاھنىڭ شەرىئەت ـ قانۇننى ئىجرا قىلغۇچى، جەمئىيەت تەرتىپىنى باشقۇرغۇچى كىشىدۇر دەپ قارايدۇ.

مانا بۇ تارىخىي رېئاللىق بىلەن، ئىسلام تەبىئىتىدىكى بۇ ئوچۇق ھەقىقەتنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئىسلامغا قانداق دەۋەت قىلىش كېرەكلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. شەكسىزكى، بۇ دىنىنىڭ ئاخىرى ئاۋۋىلى ئىسلاھ بولغان نەرسە بىلەن ئىسلاھ بولىدۇ. دەۋەتچىلەر ئىسلام قانۇن ـ تۈزۈملىرىنى تەتبىقلاشقا ئۆزلىكىدىن ئىنتىلىدىغان مۇسۇلمان شەخسلەرنى يېتىلدۈرۈشتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى، دەۋەت پروگراممىلىرىنى دەۋرىنىڭ تەلىپىگە ئۇيغۇن ھالدا تۈزۈتۈپ، يېڭىلاپ تۇرۇشى لازىم.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇبارەك دەۋىتىنىڭ بىرىنچى باسقۇچىدا ئىنسانىيەت روھىنى تۈرلۈك ئىلاھلارغا ۋە ھەر خىل خۇراپاتلارغا چوقۇنۇشتىن ئازات قىلغان. چۈنكى ھەممىدىن ئاۋۋال ئىنسانىيەت روھىنى تۈرلۈك ئىلاھلارغا ۋە ھەر خىل خۇراپاتلارغا چوقۇنۇشتىن ئازات قىلىش، خۇراپات ۋەھىمىلىرىدىن پاكلاش، ۋە ئۇنى ئىسلام تەلەپ قىلغان يۈكسەك تەكلىپلەرگە تەييارلاش ئىنتايىن زۆرۈر.

تۈرلۈك ئىلاھلارغا چوقۇنۇش ـ بۇ ھاۋايى ھەۋەس ياكى خۇراپات ۋە ياكى باشقا چوقۇنۇشلار بولسۇن ـ بۇنىڭ ھەممىسى ئىنسانىيەت شەنىگە لايىق بولمايدىغان ئىشلارغا بىھۇدە ئېنېرگىيە سەرپ قىلغانلىق بولىدۇ، ئىنسانىيەتنىڭ ئىسلاھات، تەرەققىيات ئىشلىرىغا توسالغۇ بولىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدىكى دەۋەتنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى ئەمەلىيىتى ئارقىلىق باشقىلارغا ئۈلگە بولۇش ئىدى، بۈگۈنكى كۈندىكى دەۋەتنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسىمۇ شۇنداق بولۇشى لازىم. دەۋەتچىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ھاياتى جانلىق تەرجىمە ۋە كۈچلۈك ھۆججەت بولمىغان دەۋەتنىڭ ھېچقانداق ئۈنۈمى بولمايدۇ.

بەزىلەر بۈگۈنكى كۈندە ئىنسانىيەت روھىنى تۈرلۈك ئىلاھلارغا چوقۇنۇشتىن ئازات قىلىشقا دەۋەت قىلىشنىڭ

www.uyghurkitap.com

هېچقانداق زۆرۈرىيىتى يوق دەپ قارايدۇ، بۇ تۈپتىن خاتا قاراشتۇر. بۇ نۇقتىدا ھازىرقى ۋەزىيەت بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدىكى ۋەزىيەت ئوتتۇرىسىدا پەقەت تاشقى جەھەتتىنلا پەرق بار. چۈنكى بۈگۈنكى كۈندىكى تۈرلۈك ئىلاھلارغا چوقۇنۇش جاھىلىيەت دەۋرىدىكى تۈرلۈك ئىلاھلارغا چوقۇنۇشتىن كۆپ پەرقلەنمەيدۇ، پەرق بار دېيىلگەن تەقدىردە، ئىلاھلارغا چوقۇنۇشتا ئەمەس، پەقەت ئىلاھلارنىڭ تۈرلىرىدە بەزى پەرقلەر بار، خالاس. ھەۋەس ۋە خۇراپاتلارغا چوقۇنۇش ئىشلىرى بولسا ئۆز پېتى داۋاملاشماقتا.

دەۋەت يولىدا تۈزىتىشكە تېگىشلىك زۆرۈر ئىشلارنىڭ يەنە بىرى مۇسۇلمان شەخسلەرنى يېتىلدۈرۈشتە پەقەت ئەقىدە، ئەدەپ-ئەخلاق ۋە ئۆرپ-ئادەت تەرەپتىنلا باشلىماستىن، بەلكى بۇنىڭغا ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن-تۈزۈملىرىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈشنى قوشۇۋېلىش لازىم.

بۇ، بۈگۈنكى دەۋەت تەبىئىتى تەقەززا قىلىۋاتقان ۋە يېقىن دەۋر ۋەزىيەتلىرى تەلەپ قىلىۋاتقان بىردىن بىر تۈزۈتۈش لايىھىسىدۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇبارەك دەۋىتىنى باشلىغان ۋاقىتلاردا ئەرەب يېرىم ئارىلىدا تۇراقلىق ھاكىمىيەت ۋە مۇئەييەن ئىجتىمائىي قانۇن-تۈزۈملەر يوق دېيەرلىك ئىدى. شۇنىڭدەك پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىق يوقالغان بولۇپ، نەتىجىدە ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن-تۈزۈملىرى تەدرىجىي شۇ ۋاقىتتىكى يەرلىك قانۇن-تۈزۈملەر بىلەن رىقابەتلىشىپ، ئاخىرى ئۇلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشقا مۇۋەپپەق بولغان ئىدى.

ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن-تۈزۈملىرىنىڭ بۇ غەلىبىسى بەزىلەر تەسەۋۋۇر قىلغاندەك، قورال كۈچى بىلەن ئەمەس، بەلكى پىكرىي كۈچ بىلەن قولغا كەلگەن بولۇپ، بۇ غەلىبە مىسلىسىز بۆسۈش خاراكتېرلىك غەلىبە بولغان. بۇ قانۇن-تۈزۈملەر بۈگۈنكىچە پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ قانۇن-تۈزۈم لايىھىلىرىنى بېسىپ چۈشمەكتە. مانا بۇنى ھازىرقى دەۋر ئەقلىگە مۇناسىپ شەكىلدە خەلق ئاممىسىغا ئىسپاتلاپ بېرىش دەۋەتچىلەرنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مۇھىم مەجبۇرىيىتىدۇر.

بۈگۈنكى كۈندە دۇنيادا تەپسىلىي بايان قىلىنغان ئىجتىمائىي قانۇن-تۈزۈملەر ھۆكۈم سۈرۈۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، دەۋەتچىلەر خەلقنى ئىسلامغا دەۋەت قىلغان ۋاقىتتا، ئۇلارغا چوقۇم شۇنىڭغا ئوخشاش ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن-تۈزۈملىرىنى تەپسىلىي بايان قىلىشى لازىم. توغرا، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشتا بۇ قانۇن-تۈزۈملەرگە تولۇق ئىشىنىپ، ئۇنى ھەقىقىي تەتبىقلايدىغان مۇسۇلمان شەخسلەرنى يېتىلدۈرمەي تۇرۇپ قۇرۇق نەزەرىيىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش كۇپايە قىلمايدۇ. مۇسۇلمان شەخسلەرنى يېتىلدۈرۈش ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن-تۈزۈملىرىنى ھازىرقى رېئاللىق ھاياتتا ھەقىقىي تەتبىقلاپ، خەلققە ئەمەلىي ئۈلگە بولالايدىغانلارغا مۇھتاجدۇر. چۈنكى ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن-تۈزۈملىرىنى ھازىرقى رېئاللىق

هاياتتا ئەمەلىي تەتبىقلىماي تۇرۇپ، خەلقنى بۇ قانۇن ـ تۈزۈملەرنىڭ باشقا يەرلىك قانۇن ـ تۈزۈملەردىن ياخشى ۋە ئەۋزەل ئىكەنلىكىگە قانائەتلەندۈرگىلى بولمايدۇ.

خەلق ئاممىسى رېئاللىق هاياتتا باشقا ئىجتىمائىي قانۇن ـ تۈزۈملەرنىڭ هۆكۈم سۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ، بۇ قانۇن ـ تۈزۈملەر ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن ـ تۈزۈملىرى ئاساسى ئۈستىگە قۇرۇلمىغانلىقى ئۈچۈن، ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن ـ تۈزۈملىرىنىڭ تولۇق تەتبىقلىنىشىغا رۇخسەت قىلمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ دىنىي ۋىجدانى هايات رېئاللىقى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالىدۇ. هەر هالدا بۇنداق بولغىنىمۇ ياخشى. چۈنكى بۇ، ئىسلاهات ئېلىپ بېرىشتا مۇهىم رول ئوينايدۇ.

دەۋەتچىلەر شەخسلەرنى ئىسلامچە ئاڭ بىلەن تەربىيىلەيدىغان مەخسۇس ئورۇنلارنى هازىرلاش ئارقىلىق، ئىنسانىيەت هاياتىدا تەتبىقلىنىشى زۆرۈر بولغان، خەلقنىڭ دىنىي ۋىجدانى قوبۇل قىلىدىغان ئىسلام هاياتىنىڭ مۇكەممەل ئوبرازىنى خەلققە هەقىقى تونۇتۇش ئىنتايىن زۆرۈر. شۇنىڭدەك، ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن ـ تۈزۈملىرىنىڭ شەخس ۋە جەمئىيەتلەرنىڭ هەممە ئىشلىرىغا مۇناسىپ كېلىدىغانلىقىنى خەلق ئاممىسىغا ئۇچۇق چۈشەندۈرۈشى لازىم.

بۇ هەرگىزمۇ ئۆز ۋاقتىدىن بۇرۇن ئوتتۇرىغا قويۇلغان لايىھە ئەمەس. چۈنكى خەلق ئاممىسى ياكى كۆپ ساندىكىلىرى ئىسلامنىڭ بۇ گۈزەل ئوبرازىدىن قانائەت هاسىل قىلسا ۋە ئىسلامچە هاياتنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى هەقىقى تونۇپ يەتسە، ئۇلارنىڭ ئىسلام ئىجتىمائىي قانۇن ـ تۈزۈملىرىگە ئەمەل قىلىش قىزغىنلىقى تېخىمۇ ئاشىدۇ.

ئىسلامدا هازىرقى يەرلىك قانۇن ـ تۈزۈملەردىن كۆپ ئىلغار قانۇن ـ تۈزۈملەر بولغانىكەن، دەۋەتچىلەر چوقۇم خەلقنى ئىسلامغا دەۋەت قىلغان ۋاقتىدا، بۇ قانۇن ـ تۈزۈملەرنى ئۆزلىرى هاياتىدا هەقىقىي تەتبىقلىغان هالدا ئۇلارغا چۈشەندۈرۈشى لازىم.

هازىر بەزى ياشلارنىڭ ئاللاھنىڭ بار ۋە بىرلىكى، «قۇرئان كەرىم»نىڭ ئاللاھ نازىل قىلغان مۇقەددەس كىتاب ئىكەنلىكى، مۇهەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ هەق پەيغەمبەر ئىكەنلىكى، ئىسلامنىڭ ئىلگىرىكى بارلىق دىنلارنى ئەمەلدىن قالدۇرىدىغان هەق دىن ئىكەنلىكى قاتارلىق مەسىلىلەردە ئېنىق چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولالمىغانلىقتىن بۇ مەسىلىلەردە شەكلىنىۋاتقانلىقىنى ياكى شەكلىنىۋاتقانلىقلىرىنى ئۇچۇق ئىپادىلىمىسىمۇ، لېكىن بۇ مەسىلىلەرگە سەل قاراپ ئەمەل قىلىش قىزغىنلىقىنىڭ سۇسلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى دەۋەت قىلغاندا «قۇرئان كەرىم» ۋە هەدىس شەرىپ ئىلمىي مۆجىزىلىرى ئۈستىدە كۆپرەك توختىلىش ئىنتايىن مۇهىمدۇر. چۈنكى بىز هازىر هەممە كىشى ئىلىم ـ پەنگە باش ئېگىۋاتقان، شۇ ئىلىم ـ پەن بىلەن «قۇرئان كەرىم» ۋە هەدىس شەرىپ مۆجىزىلىرى بايقىلىپ، نۇرغۇن هەقىقەتلەر ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان بىر دەۋردە ياشاۋاتىمىز.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

ھەممىگە مەلۇمكى، ئىسلام قانۇنىنىڭ ئاساسلىق مەنبەلىرى قۇرئان، ھەدىس، ئىجما، قىياستىن ئىبارەت تۆت بولۇپ، بۇ قەدىمدىن تا ھازىرغىچە بارلىق ئىسلام ئۆلىمالىرى بىرلىككە كەلگەن مەسىلىدۇر.

ئىسلام ئۆلىمالىرى مانا مۇشۇ تۆت ئاساسلىق دەستۇرغا تايىنىپ نۇرغۇنلىغان ئىسلامىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ كەلدى، يېڭىدىن مەيدانغا كەلگەن ئىشلار ۋە مەسىلىلەرنى جاۋابلاندۇرۇپ كەلدى. يېڭىدىن مەيدانغا كەلگەن كۆپلىگەن نەرسىلەرنىڭ ھالال- ھاراملىق ھۆكمىمۇ بۇ تۆت ئاساسلىق دەستۇرغا مۇراجىئەت قىلىش ئارقىلىق بەلگىلىنىپ كەلدى.

ئەپسۇسكى، يېقىنقى زامانلاردىن بېرى چىققان بىر قىسىم كىشىلەر قۇرئاننىلا ئاساس قىلىپ سۈننەتنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش تەرغىباتىنى ئېلىپ بارسا، يەنە بىر پىرقە كىشىلىرى مەزھەپكە ئەگىشىشنى ئەخمەقلىق ساناپ، مەزھەپ پېشقەدەملىرىگە تىل ئۇزارتىپ كەلمەكتە. ئالدىنقىسىنىڭ خەتىرى كېيىنكىسىدىن ئەلۋەتتە چوڭدۇر. چۈنكى مەزھەپكە ئەگىشىش پەرز ياكى ۋاجىپ ئەمەس، شۇنداقتىمۇ ئاۋام خەلقنىڭ مەلۇم بىر مەزھەپ سىستېمىسى بويىچە ماڭغىنى ئۇلار ئۈچۈن ياخشى. ئەمما قۇرئاننىلا تۇتساق، سۈننەتكە ھاجىتىمىز يوق دېگۈچىلەرنىڭ تۇتقان يولى خاتا، سۆزلىگەنلىرى جاھالەت، مەقسىتى كىشىلەرنى ئازدۇرۇشتۇر. «بىز قۇرئانچىلارمىز»، «بىز پەقەت قۇرئانغىلا يۆلىنىمىز»، «قۇرئان ئۆزىلا كۇپايە قىلىدۇ» دېگەنگە ئوخشىغان، ئاڭلىنىشى چىرايلىق، ئەمما باتىل مەقسەت قىلىنغان شۇئارلارنى تۇۋلاپ يۈرگۈچىلەر ئىسلام دىنىنى يىقىتىشتىن باشقىنى ئويلىمىسا كېرەك. بۇ سۆزلەر

باتىل مەقسەت قىلىنغان ھەق سۆزلەردۇر. چۈنكى «بىز قۇرئانچىلارمىز» دېگەن سۆز ھەق سۆزدۇر. ھەر قانداق مۇسۇلمان قۇرئانچىدۇر، ئۇ قۇرئاننى سۆيىدۇ، ھۆرمەتلەيدۇ، ئۇنىڭغا ئىمان كەلتۈرىدۇ. ئەمما بۇ سۆزنى كوزىر قىلىپ تۇرۇپ، ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ ئاساسلىق مەنبەلىرىدىن بولغان سۈننەت، ئىجما ۋە قىياسلارنى ئىنكار قىلماقچى بولغانلارنىڭ نىيىتى توغرا ئەمەس. ئۇلار بۇ چىرايلىق سۆزى ئارقىلىق ھەممە كىشى بىلىدىغان ھەقىقەتنى ئەمەس، بەلكى باتىلنى مەقسەت قىلغۇچىلاردۇر. ئۇ باتىل قايسى دېگەندە، «قۇرئان كەرىم»نىڭ ھەقىقىي تەرجىمانى بولغان سۈننەتنى ئۇنىڭدىن يىراقلاشتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، «قۇرئان كەرىم»نى ئۆز خاھىشلىرىغا مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ خالىغانچە تەۋىل ۋە تەپسىر قىلىش ئارقىلىق ئىسلام دىنىنى پۇچەكلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت نىجىس مەقسەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتۇر!

قۇرئانچىلارنىڭ فىقھىي مەزھەپلىرىگە قارشى جەڭ ئېلان قىلىپ، ئۇلارنى «ئويدۇرۇلغان دىن» دەپ كەمستىشىنىڭ ئارقىسىدىكى رەزىل پىلانىمۇ «قۇرئان كەرىم»نى مەزھەپ ئۆلىمالارنىڭ شەرھلىرىدىن يالىڭاچلاپ قويۇپ، ئاندىن ئۆزى خالىغانچە تەۋىل ۋە تەپسىر قىلىشتىن ئىبارەتتۇر. شۇڭا ئۇلار تۇرماستىن مەزھەپكە ھۇجۇم قىلىدۇ ۋە كىشىلەرنى ھەدىستىن يىراقلاشتۇرۇشقا تىرىشىدۇ.

«بىزگە قۇرئان كۇپايە قىلىدۇ»، «ھەدىسلارغا ئىشەنچ قىلغىلى بولمايدۇ» ۋە «ئىسلامدىكى مەزھەپلەر ئويدۇرما دىنلاردۇر» دەپ تەشۋىق قىلغۇچىلار ئۆزلىرى ھېس قىلماستىن ئىسلام دۈشمەنلىرىنىڭ پىلانلىرىنى ئىجرا قىلغۇچى ئاۋانگارتلاردۇر. چۈنكى بۇلارنىڭ ھەربىرى بىرەردىن پىلان. بۇلارنى پىلانلىغانلار مۇسۇلمانلار ئەمەس.

ئاللاھ تائالا ئىسلام پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا «قۇرئان كەرىم» بىلەن سۈننەت ھەر ئىككىسىنى بەرگەن. نېمە ئۈچۈن؟ سۈننەت «قۇرئان كەرىم»نى ئوچۇقلىسۇن، چۈشەندۈرسۇن، شەرھلىسۇن ئۈچۈن! ئاللاھ تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىغا قىلغان خىتابىدا مۇنداق دەيدۇ: ﴿وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ﴾ يەنى «ئاللاھنىڭ ئايەتلىرىدىن ۋە ھېكمەتتىن ئوقۇلۇۋاتقان نەرسىلەرنى ياد ئېتىڭلار»[1].

ئىمام شافىئىي، ئىبنى كەسىر، قەتادە قاتارلىق ئۆلىمالار يۇقىرىقى ئايەتتىكى «ھېكمەت» سۆزىدىن سۈننەت كۆزدە تۇتۇلىدىغانلىقى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىدە ئوقۇلىدىغان نەرسىلەر «قۇرئان كەرىم» بىلەن سۈننەت ئىكەنلىكىدە بىرلىككە كەلگەن[2].

«قۇرئان كەرىم»نى سۈننەتتىن ئايرىيمىز دېگۈچىلەر قۇشنى قانىتىدىن

---

[1] ئەھزاب سۈرىسى 34 ـ ئايەت.

[2] جامع بيان العلم وفضله 17-بەت، الرسالة 78 ـ بەت.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ياكى بېلىقنى سۇدىن ئايرىپ ھالاك قىلماقچى بولغانلارغا ئوخشايدۇ. چۈنكى قۇرئاننى سۈننەتسىز توغرا رەۋىشتە چۈشەنگىلى بولمايدۇ. شۇڭا شىئەلەر قۇرئاننىڭ ئايەتلىرىنى سۈننەتنىڭ ياردىمىسىز چۈشىنىپ كېتەلەيمىز دېگەن دەۋا بىلەن ئىش كۆرگەنلىكتىن نۇرغۇنلىغان ئىسلامىي مەسىلىلەردە خاتالاشقان. بۇنىڭ ئاددىي بىر مىسالى، ئەگەر ئۇلار سۈننەتكىمۇ مۇراجىئەت قىلغان بولسا، ھەرگىزمۇ تاھارەت ئالغاندا پۇتلارنى يۇيۇشنىڭ ئورنىغا يالاڭ پۇتنىڭ ئۈستىگە مەسىھى قىلمىغان بولاتتى. ئەھلى سۈننەت مۇسۇلمانلىرى «قۇرئان كەرىم» ئايىتىگە ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاھارەت ئالغاندا پۇتلىرىنى يۇغانلىقى ھەققىدە كەلگەن سەھىھ ھەدىسلەرگە ئاساسلىنىپ تاھارەت ئالغاندا پۇتلارنى يۇيۇشنى پەرز دەپ قارايدۇ. چۈنكى شىئەلەر قۇرئاننىڭ تاھارەت ھەققىدە كەلگەن ئايىتىنى تەۋىل قىلىشتا خاتالاشقان. ئەگەر ئۇلار ھەدىسكە ئەگەشكەن بولسا مۇنداق قىلمىغان بولاتتى.

قۇرئاننىلا تۇتۇپ سۈننەت، ئىجما ۋە قىياسنى قوبۇل قىلمايمىز دېگۈچىلەر قېنى ئېيتىپ باقسۇن! ئاق چېكىملىك ھالالمۇ ياكى ھاراممۇ؟ ئەگەر ئۇ ھارام بولسا، «قۇرئان كەرىم»دە ئۇنىڭ ھاراملىقىنى سۆزلىگەن ئايەت بارمۇ؟ جاۋاب: يوق! ئۇنداقتا ئاق چېكىملىك ھالالمۇ؟ بۇنى ئىسلام ئۈممىتىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن دىن ئەھلى ۋە بارلىق ئىنسانىيەت شەكسىز ھارام دەپ قارايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئىنسانىيەتكە كەلتۈرىدىغان زىيىنىنىڭ «قۇرئان كەرىم»دە ھاراملىقىغا ئېنىق ئايەت كەلگەن ھاراقتىنمۇ چوڭلۇقىنى ھەممە ياخشى بىلىدۇ. ئۇنداقتا، ئىسلام ئۆلىمالىرى ئاق چېكىملىكنى قايسى دەلىلگە ئاساسەن ھارام دەپ كەسكىن ھۆكۈم قىلالىدى؟ شەكسىزكى قىياس دەلىلگە ئاساسلىنىپ شۇنداق قىلدى. ئەگەر ئىسلام ئۆلىمالىرى ئاق چېكىملىكنىڭ ھاراملىقى توغرۇلۇق بىزنىڭ دەستۇرىمىز «قۇرئان كەرىم»دە ئايەت يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى ھارام دېيەلمەيمىز، دېگەن بولسا ئەھۋال نېمە بولماقچىدى؟ شۈبھىسىزكى، دىنىنىڭ ئىنسانىيەتنى بارچە ھالاكەتلەردىن ساقلاش ۋە ئۇلارنى بەختلىك قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلىك مەقسىتىنى ئەمەلدە كۆرسىتەلمىگەن بولاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا، «بىز قۇرئاننىلا تۇتۇپ سۈننەتتىن بىھاجەت بولالايمىز» دېگۈچىلەرمۇ كۈندە بەش ۋاخ ناماز ئوقۇيدۇ. ئۇلار قايسى دەلىلگە ئاساسلىنىپ نامازنى بەش ۋاخ ئوقۇيدۇ؟ بەش ۋاخ نامازنىڭ رەكئەتلىرىنىڭ سانىنى نەدىن بىلدى؟ بامداتنى مانچە رەكئەت، پېشىننى مانچە رەكئەت ئوقۇڭلار، دەپ يوققۇ! بۇنى نەدىن بىلدۇق؟ تەبىئىيكى، سۈننەتتىن بىلدۇق. ناۋادا سۈننەت بولمىغان بولسا ئىدى، بىز ئاللاھ تائالانىڭ قانچە ۋاخ ناماز ئوقۇشقا بۇيرۇغانلىقىنى ۋە ئۇنى قانداق شەكىلدە ئادا قىلىش لازىملىقىنى نەدىن بىلگەن بولاتتۇق؟!

«قۇرئان كەرىم»دە زاكات پەرز

قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇ قاچان ئادا قىلىنىدۇ؟ زاكات كىملەرگە پەرز بولىدۇ؟ ئۇنىڭ مىقدارى قانچىلىك؟ دېگەنلەر بايان قىلىنغان ئەمەس، بۇلارنى سۈننەت بايان قىلغان. سۈننەتكە ئەمەل قىلمايمىز دېگۈچىلەر «نەق پۇل ۋە ئالتۇن، كۈمۈشتىن يۈزدە ئىككى يېرىم پىرسەنت زاكات بېرىلىدۇ» دېگەن قائىدىنى نەدىن ئۆگەندى؟

بۇنىڭدىن باشقا شەرىئەتنىڭ ھالال ـ ھارامغا مۇناسىۋەتلىك ئەھكاملىرىدىن «ئېمىلداشلار بىر ـ بىرى بىلەن نىكاھلىنالمايدۇ» دېگەن پىرىنسىپنى نەدىن ئۆگەندى؟ تەبىئىيكى سۈننەتتىن ئۆگەندى. شۇڭا ئاللاھ تائالا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا: ﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾ يەنى «بىز ساڭا بۇ قۇرئاننى ئىنسانلارغا چۈشۈرۈلگەنلەرنى بايان قىلىپ بەرسۇن، ئۇلار تەپەككۇر قىلسۇن دەپ چۈشۈردۇق»[①] دېگەن.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام «ئىنسانلارغا چۈشۈرۈلگەن شەرىئەتنى» نېمە بىلەن چۈشەندۈرۈپ بەردى؟ تەبىئىيكى، ئۆزىنىڭ سۈننەتلىرى بىلەن چۈشەندۈردى.

ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ تۆت ئاساسى

بىرىنچى: «قۇرئان كەرىم»

«قۇرئان كەرىم» ئاللاھ تائالانىڭ سۆزى، پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مۆجىزىسى، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ دەستۇرى ۋە ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ بىرىنچى ئاساسلىق مەنبەسىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ﴾ يەنى «سىلەر رەببىڭلار تەرىپىدىن سىلەرگە چۈشۈرۈلگەنگە ئەگىشىڭلار، ئاللاھتىن باشقىسىغا ئىگەم دەپ ئەگەشمەڭلار»[②].

ئاللاھ تائالا «قۇرئان كەرىم»نى تەرىپلەپ مۇنداق دەيدۇ: ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ يەنى «ئەنە شۇلار ئاللاھنىڭ بەلگىلىمىلىرىدۇر، ئۇنىڭغا خىلاپلىق قىلماڭلار، ئاللاھنىڭ بەلگىلىمىلىرىگە خىلاپلىق قىلغۇچىلار زالىملاردۇر»[③].

ئاللاھ تائالا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى كىشىلەر ئارىسىدا «قۇرئان كەرىم»نىڭ كۆرسەتمىلىرى ۋە ئەھكاملىرى بويىچە ھۆكۈم قىلىشقا ۋە شۇ بويىچە ئىش كۆرۈشكە بۇيرۇپ مۇنداق دەيدۇ: ﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ﴾ يەنى «(ئى پەيغەمبەر!) بىز ساڭا بۇ ھەق كىتاب (قۇرئان)نى ئۆزىدىن ئىلگىرىكى (ساماۋى) كىتابلارنى ئىسپاتلىغۇچى ۋە ئۇلارغا گۇۋاھ بولغۇچى قىلىپ چۈشۈردۇق. سەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاللاھنىڭ چۈشۈرگەنلىرى بويىچە ھۆكۈم

① نەھل سۈرىسى 44 ـ ئايەت.

② ئەئراف سۈرىسى 3 ـ ئايەت.

③ بەقەرە سۈرىسى 229 ـ ئايەت.

قىلغىن، ساڭا كەلگەن ھەقتىن چەتنەپ، ئۇلارنىڭ نەپسى خاھىشلىرىغا ئەگەشمىگىن»[1].

ئىككىنچى: سۈننەت

سۈننەت - پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئېيتقانلىرى، قىلغانلىرى، كۆرسەتكەنلىرى ۋە باشقىلارنىڭ ئىسلام روھىغا مۇۋاپىق ھالدا قىلغان ئىشلىرىنى تەستىقلىغانلىرى دېگەنلىكتۇر. خۇلاسىلىغاندا، سۈننەت «قۇرئان كەرىم»نىڭ ئەمەلىي تەتبىقاتىدۇر. سۈننەت بىلەن ھەدىس ئىككىسى بىر مەنىدە كېلىدۇ. سۈننەت ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ ئىككىنچى ئاساسىي مەنبەسىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلارنى سۈننەتكە ئەگىشىشكە چاقىرىپ مۇنداق دەيدۇ: ﴿وما آتاكم الرَّسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا﴾ يەنى «پەيغەمبەر سىلەرگە بەرگەننى ئېلىڭلار، پەيغەمبەر چەكلىگەن نەرسىدىن چەكلىنىڭلار»[2].

سۈننەتنىڭ ئىسلام فىقھىدىكى مەنىسى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام پەرز، ۋاجىب ئەمەللەرنىڭ سىرتىدا قىلغان ۋە بىزنىمۇ قىلىشقا تەۋسىيە قىلغان ئەمەل ـ ئىبادەتلەردۇر. مەسىلەن: بەش ۋاخ نامازنىڭ سۈننەتلىرىنى ئوقۇش، تاھارەت ئالغاندا مىسۋاك قوللىنىشقا ئوخشىغان ئەمەللەردۇر. ئەمما بۇ يەردە بىزنىڭ توختىلىدىغىنىمىز بۇ فىقھىدىكى سۈننەت ئەمەس.

ئاللاھ تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئىتائەت قىلىشنىڭ ئاللاھ تائالاغا ئىتائەت قىلغانلىق ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: ﴿مَّن يطِعِ الرَّسول فقد أَطاع اللَّه﴾ يەنى «كىمكى پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىدىكەن، ئۇ ئاللاھقا ئىتائەت قىلغان بولىدۇ»[3].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننەتلىرى «قۇرئان كەرىم»دە كەلگەن ئومۇمىي ئەھكاملارنى ئۇچۇقلاش، ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەندۈرۈش، شەرھلەش ۋە تەپسىلىي بايان قىلىشتەك ئالاھىدە مۇھىم خۇسۇسىيىتى بىلەن «قۇرئان كەرىم»نىڭ ھەقىقىي تەرجىمانى» دېيىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا «قۇرئان كەرىم»نى چۈشۈرۈش بىلەن بىرگە ئۇنىڭغا «ھېكمەت» نامى بىلەن سۈننەتنىمۇ ئاتا قىلغان.

«قۇرئان كەرىم»نىڭ مەقسەت ۋە غايىلىرىنى چۈشىنىشنىڭ بىردىنبىر يولى سۈننەتتۇر. چۈنكى ئاللاھ تائالا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا «قۇرئان كەرىم»نى چۈشۈرۈپ، ئۇنى «قۇرئان كەرىم»نىڭ كۆرسەتمىلىرى بويىچە كىشىلەرنى توغرا يولغا يېتەكلەشكە ئەمر قىلغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كىشىلەرگە «قۇرئان كەرىم»نىڭ كۆرسەتمىلىرىنى، بۇيرۇغانلىرىنى، توسقانلىرىنى ۋە جىمى ئەھكاملىرىنى گاھ ئەمەلىيىتى بىلەن، گاھ سۆزى بىلەن، گاھ باشقىلارنىڭ توغرا قىلغان ئىشلىرىغا سۈكۈت قىلىشى، خاتا

---

[1] مائىدە سۈرىسى 48 ـ ئايەت.

[2] ھەشر سۈرىسى 7 ـ ئايەت.

[3] نىسا سۈرىسى 80 ـ ئايەت.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قىلغانلىرىغا ئاگاھلاندۇرۇش بېرىشى بىلەن يەتكۈزگەن.

ئۈچىنچى: ئىجما

ئىجما ـ ئىسلام ئۈممىتىدىن بولغان زامانداش ئۆلىمالارنىڭ ھەممىسىنىڭ شەرىئەت مەسىلىلىرىدىن بىرەر مەسىلە ئۈستىدە بىردەك ئىتتىپاققا كېلىشى دېگەنلىكتۇر①.

ئىجما ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ ئۈچىنچى ئاساسلىق مەنبەسىدۇر. ئىجما «قۇرئان كەرىم» ياكى سۈننەتلەردە ھۆكمى بولمىغان يېڭى مەسىلىلەر ئۈستىدىلا بولىدۇ. چۈنكى «قۇرئان كەرىم» ياكى سۈننەتتە ھۆكمى بايان قىلىنغان مەسىلىلەرگە ھېچكىمنىڭ چىشى پاتمايدۇ. ئىجما قىلىش پەقەت ئىجتىھاد (بار كۈچىنى سەرپ قىلىپ شەرىئەت دەلىللىرىدىن دىنىي مەسىلىلەرنىڭ ئەھكاملىرىنى چىقىرىش) سالاھىيىتىگە توشقان ئۆلىمالارغىلا خاستۇر.

ئىجما ئىككى تۈرلۈك بولۇپ:

بىرىنچىسى: ئۆلىمالاردىن ھەربىرىنىڭ ئۆز رەيىنى ئاشكارا سۆزلىشى ئارقىلىق بولىدىغان ئىجما، بۇ «ئىجما سەرىھ» (ئاشكارا ئىجما) دەپ ئاتىلىدۇ.

ئىككىنچىسى: ئۆلىمالاردىن بەزىسى ياكى بىرەرسى بىرەر مەسىلىدە پەتىۋا چىقارغان بولۇپ، ئۇنى ئاڭلىغان باشقا ئالىملار ئۇنى ئىنكار قىلماستىن، سۈكۈت قىلسا، بۇ «ئىجما سۈكۈتىي» (مۇۋاپىقلاشقان ئىجما) دەپ ئاتىلىدۇ②.

ئىجما تۇنجى ئىسلام خەلىپىسى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ زامانىدىن باشلاپلا جارىي بولۇپ كەلمەكتە. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا، ئۆزى قارار چىقىرىپ مەسىلىنى ھەل قىلاتتى. ئىجما قىلىشقا ھاجەت يوق ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، يېڭى كۆرۈلگەن مەسىلىلەر ۋە بۇرۇن بولمىغان ئىشلار يۈز بېرىشكە باشلىغاندا، ساھابىلەر «قۇرئان كەرىم» بىلەن سۈننەتتە ھۆكمى بولمىغان مەسىلىلەرنى ئىجما قىلىش ئارقىلىق ھەل قىلغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنلا ئىسلام دىنىنى يوق قىلماقچى بولغانلار زاكات بېرىشنى رەت قىلىش يولى بىلەن بۇ نىجىس پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغاندا، بىرىنچى خەلىپە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ھوشيارلىقى ئارقىسىدا ساھابىلەر زاكاتنى رەت قىلغۇچىلارغا قارشى ئۇرۇش ئېچىشقا ئىجما قىلغانلىقى ۋە غەلىبە قىلغانلىقى، ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەرنىڭ دۆلەت ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىشنى ئىجما يولى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرغانلىقى، يەنە ئۈچىنچى خەلىپە ئوسماننىڭ ئىجما يولى بىلەن «قۇرئان كەرىم»نى نۇسخىلاندۇرۇپ، ئىسلام شەھەرلىرىگە ئەۋەتكەنلىكى، جۈمە نامىزىغا ئىككى قېتىم ئەزان ئوقۇش مەسىلىسىنىڭ ئىجما يولى بىلەن يولغا

① روضة الناظر 2 ـ توم 439 ـ بەت، إرشاد الفحول 63 ـ بەت، الإحكام للآمدي 1 ـ توم 196 ـ بەت.

② روضة الناظر 2 ـ توم 492 ـ 496 ـ بەتلەر، إرشاد الفحول 74 ـ 75 ـ بەت، الإحكام للآمدي 1 ـ توم 252 ـ بەت.

قويۇلغانلىقى، زاكات ئېلىشقا تېگىشلىك بولغۇچىلار قاتارىدىن «كۆڭلىنى ئىسلامغا مايىل قىلىش كۆزدە تۇتۇلغانلار»نىڭ چىقىرىپ تاشلانغانلىقى ۋە باشقا نۇرغۇن مەسىلىلەر ساھابىلەرنىڭ ئىجما قىلىشى ئارقىسىدا ئەمەلگە ئاشقان. ساھابىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا، ئۇ ئېلىپ كەلگەن دىنغا ۋە بۇ دىننىڭ دەستۇرى «قۇرئان كەرىم»گە تولۇق ئەمەل قىلىدىغان ئۈلگىلىك زاتلار ئىدى. تا قىيامەتكىچە ھېچقانداق بىر ئالىمنىڭ ياكى تەقۋادار كىشىنىڭ ساھابىلەرنىڭ دەرىجىسىگە يېتەلىشى مۇمكىن ئەمەس! ئۇلار شۇنداق تەڭداشسىز پارلاق يۇلتۇزلار ئىدى.

ئەمدى، شۇ ئۈلگىلىك ساھابىلەر ئەمەل قىلىشىنى باشلىغان ۋە تا ھازىرغىچە ئەسىرلەر بويى ئىسلام ئۈممىتى بىردەك ئېتىراپ قىلىپ كەلگەن ئىجمانى رەت قىلغۇچىلار ئۆزلىرىنى نېمە چاغلايدىغاندۇ؟ ئۇلار ساھابىلەردىنمۇ ئالىم ياكى ئۇلاردىنمۇ ئۇلۇغمۇ؟ ئۇلار ساھابىلەرگە ئەگەشمەي كىملەرگە ئەگىشىدىكىنە؟ ھالبۇكى ئاللاھ «قۇرئان كەرىم»دە مۇئمىنلەرنىڭ يولىغا ئەگەشمىگۈچىلەرنى ئازاب بىلەن ئۇگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دېدى: ﴿ومن يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى ويتبع غير سبيل المؤمنين نوله ما تولى ونصله جهنم وساءت مصيرا﴾ يەنى «كىمكى ئۆزىگە توغرا يول ئېنىق بولغاندىن كېيىن، پەيغەمبەرگە مۇخالىپەتچىلىك قىلىدىكەن، مۇئمىنلەرنىڭ يولىدىن باشقىسىغا ئەگىشىدىكەن، ئۇنى ئۆز يولىغا قويۇپ بېرىمىز، ئۇنى (ئاخىرەتتە) جەھەننەمگە كىرگۈزىمىز، جەھەننەم نېمىدېگەن يامان جاي!»[①].

تۆتىنچى: قىياس

قىياس - «قۇرئان كەرىم» ياكى سۈننەتتە ھۆكمى بولغان بىرەر مەسىلىگە بۇ ئىككىسىدە ھۆكمى كەلمىگەن بىر مەسىلىنى قىياس قىلىش (ئوخشىتىش) ئارقىلىق ھۆكۈم چىقىرىش دېگەنلىكتۇر.

مەسىلەن: ھاراقنىڭ ھاراملىقى ۋە قەتئىي مەنئى قىلىنغانلىقى «قۇرئان كەرىم»نىڭ كەسكىن ئايىتى بىلەن بېكىتىلگەن ھۆكۈم. ئەمما نەشە، ئەپيۇن ۋە ئاق چېكىشنىڭ ھاراملىقى ۋە مەنئى قىلىنغانلىقى توغرۇلۇق «قۇرئان كەرىم» ياكى سۈننەتتە ئوچۇق ھۆكۈم يوق. چۈنكى بۇ نەرسىلەر «قۇرئان كەرىم» چۈشكەن ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ياشىغان زامانلاردا يوق ئىدى. ئىسلام ئۆلىمالىرى نەشە، ئەپيۇن ۋە ئاقتىن كېلىپ چىقىدىغان دىنىي، ئەخلاقىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ۋە تەن ساقلىقىغا زىيان يەتكۈزۈشى قاتارلىق زىيانلارنى ھاراقنىڭ زىيىنىغا قىياس قىلىپ سېلىشتۇرۇپ كۆرۈش ئارقىلىق بۇلارنىڭ ھاراملىقىغا ئىتتىپاقلاشقان. چۈنكى ھاراقنىڭ ھارام قىلىنىشىغا تۈرتكە بولغان سەۋەبلەرنىڭ ھەممىسى بۇ زەھەرلەردە ئارتۇقى بىلەن تېپىلىدۇ.

قىياس ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ تۆتىنچى ئاساسلىق مەنبەسىدۇر. قىياسنىڭ ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ مەنبەلىرىدىن ئىكەنلىكىگە «قۇرئان

---

① نىسا سۈرىسى 115 ـ ئايەت.

كەرىم»، سۈننەت ۋە ساھابىلەرنىڭ سۆزلىرى دالالەت قىلماقتا.

1. ئاللاھ تائالا «قۇرئان كەرىم»دە: ﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ﴾ يەنى «مەخلۇقاتلارنى دەسلەپتە قانداق ياراتقان بولساق، شۇ ھالىتىدە ئەسلىگە قايتۇرىمىز»[①].

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە، قىيامەت كۈنىدە مەخلۇقاتنى تىرىلدۈرۈشنى ئۇلارنى دەسلەپتە يوقتىن پەيدا قىلغىنىغا ئوخشاتقان. مانا بۇ قىياستۇر.

2. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆلۈپ كەتكەن ئانىسى ئۈچۈن روزا تۇتۇشنىڭ ھۆكمىنى سوراپ كەلگەن بىر ئايالغا: «قاراپچۇ! ئەگەر ئانىڭىزنىڭ ئۈستىدە بىراۋنىڭ قەرزى قالغان بولسا، ئۇنى تۆلەيتتىڭىزمۇ؟ دەپ سورايدۇ. ئايال: ھەئە، ئەلۋەتتە تۆلىگەن بولاتتىم، دەپ جاۋاب بەرگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: ئۇنداقتا ئانىڭىز ئۈچۈن روزا تۇتىسىڭىز بولىدۇ»[②] دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەدىستە، ئايالنىڭ ئۆلگەن ئانىسىنىڭ گەردىنىدە قالغان روزىنى، تۆلىيەلمەستىن زىممىسىدە كەتكەن قەرزگە ئوخشاتقان. مانا بۇ قىياستۇر.

ئىسلام ئۆلىمالىرى ئىسا سۈرىسىدىكى ﴿وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ﴾ يەنى «ئەگەر ئۇلار ئۇ (ئىش)نى پەيغەمبەرگە ياكى مۇئمىنلەر ئىچىدىكى ئىش باشقۇرغۇچىلارغا مەلۇم قىلغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئۇنى تەھلىل قىلىدىغانلار ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ھەقىقىتىنى بىلىۋالاتتى»[①] دېگەن ئايەتنى قىياس ئارقىلىق ھۆكۈم چىقىرىشقا ئىشارەت قىلغان ئايەت دەپ تەپسىر قىلىدۇ.

ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەر ئىبنى خەتتاپ بەسرە شەھرىنىڭ قازىسى ئەبۇ مۇسا ئەل ئەشئەرىيگە يازغان مەكتۇبىدا: «قۇرئان ۋە سۈننەتتە ھۆكمى بولمىغان مەسىلىلەر توغرۇلۇق كىشىلەر سەندىن ھۆكۈم سوراپ كەلگەندە، ئۇ مەسىلىلەرنى سەن ھۆكمىنى بىلىدىغان مەسىلىلەرگە قىياس قىلغىن، ئاندىن ئاللاھ تائالاغا ئەڭ يېقىملىق كېلىدىغان، ھەقىقەتكە ئەڭ ئۇيغۇن رەۋىشتە ھۆكۈم چىقارغىن» دېگەن[③].

مانا بۇ خەلىپە ئۆمەرنىڭ ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ تۆتىنچى ئاساسلىق مەنبەسى بولغان قىياس ئارقىلىق ھۆكۈم قىلىشقا بۇيرۇغانلىقى ئىدى.

ئاللاھ تائالادىن بىزلەرگە ھەقىقەتنى كۆرۈۋالالايدىغان قەلب ئاتا قىلىشىنى، قۇرئان ۋە سۈننەتكە ئەمەل قىلىدىغان، ئىسلام دەستۇرلىرىنى قوغدايدىغان غەيرەت ئاتا قىلىشىنى سورايمىز.

① ئەنبىيا سۈرىسى 104 ـ ئايەت.

② ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

③ أخبار القضاة 1 ـ توم 70 ـ بەت، أصول التشريع الإسلامي 17 ـ 79 ـ بەتلەر، مقدمة في الفقه 17 ـ 38 ـ بەتلەر.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئىسلامىي جىھادنىڭ ھەقىقىتى

دوكتور مۇھەممەد ئەممارە

ئابدۇلئەھەد ئۇبات تەرجىمىسى

ئىسلامىي جىھاد غەرب چېركاۋلىرىنىڭ مىسىئونېرلىرى ئىسلامغا، ئىسلام ئۈممىتىگە، ئىسلام مەدەنىيىتىگە ۋە ئېتىقادىتا ئوخشاش بولمىغانلارغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان دۈشمەنلىكىدە تونۇتقاندەك مۇقەددەس دىنىي ئۇرۇش ئەمەس. ئىسلام دىنىدا ئىمان قەلب بىلەن تەستىقلاش ئارقىلىق جەزملىك دەرىجىسىگە يېتىدۇ. چۈنكى ئىمان مۇئمىن بىلەن ياراتقۇچىسى ئوتتۇرىسىدىكى سىر بولۇپ، پەقەت چۈشىنىش، بىلىش، قانائەت قىلىش ياكى قايىل بولۇش ۋە قايىل قىلىش ئارقىلىقلا ئەمەلگە ئاشىدۇ. ھېچقانداق ئەھۋال ئاستىدا ياكى ھېچقانداق زاماندا ئۇرۇش ۋە قاتتىق قوللۇق قىلىشلا ئەمەس، بەلكى ھەرقانداق شەكىلدە زورلاشقىمۇ بولمايدۇ.

بۇ ھەقتە ئاللاھ تائالا «قۇرئان كەرىم»دە مۇنداق بىر ئاساسىي پرىنسىپنى بېكىتكەن: ﴿دىندا زورلاش يوقتۇر، ھىدايەت گۇمراھلىقتىن ئېنىق ئايرىلدى، كىمكى تاغۇت (يەنى ئاللاھتىن باشقا بارچە مەبۇد) نى ئىنكار قىلىپ، ئاللاھقا ئىمان ئېيتىدىكەن، ئۇ سۇنماس، مەھكەم تۇتقىنى تۇتقان بولىدۇ، ئاللاھ (بەندىلىرىنىڭ سۆزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (ئىشلىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر﴾.[1] بۇ ئايەتتە پەقەت دىندا زورلاش يوقلىقىلا بايان قىلىنماستىن، بەلكى زورلاش ئارقىلىق دىنغا كىرىش ياكى ئېتىقاد قىلىشنىڭمۇ يوقلۇقىدىن ئىبارەت ھېكمەتلىك قائىدە تۈزۈمنى بېكىتكەن. زورلاش مۇناپىقلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مۇناپىقلىق ئاشكارا شېرىك ۋە ئۇچۇق كۇفرىلىقتىنمۇ خەتەرلىكتۇر. بۇنداق ئەھۋالدا ئىمان ھېچقانداق مېۋە

---

[1] سۈرە بەقەرە 256 ـ ئايەت.

بەرمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن «قۇرئان كەرىم»دە خىلاپلىق قىلغۇچى ياكى قارشى چىققۇچىلارغا ﴿سىلەرنىڭ دىنىڭلار ئۆزۈڭلار ئۈچۈن، مېنىڭ دىنىممۇ ئۆزۈم ئۈچۈن﴾.[1] ﴿خالىغان ئادەم ئىمان ئېيتسۇن، خالىغان ئادەم كاپىر بولسۇن﴾[2] ئاللاھ تائالا «قۇرئان كەرىم»دە يەنە دىننى مۇكەممەل يەتكۈزۈشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەپ مۇنداق دەيدۇ: ﴿پەيغەمبەرنىڭ مەسئۇلىيىتى پەقەت تەبلىغ قىلىشتۇر﴾.[3] ﴿بىز ئۇلارنىڭ (يەنى قۇرەيش كۇففارلىرىنىڭ) ئېيتىدىغان سۆزلىرىنى ئوبدان بىلىمىز، سەن ئۇلارنى (ئىسلامغا) زورلىغۇچى ئەمەسسەن، مېنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشۇمدىن قورقىدىغانلارغا (قۇرئان بىلەن) ۋەز - نەسىھەت قىلغىن﴾[4]، ﴿ئەگەر ئاللاھ (ئۇلارنىڭ هىدايەت تېپىشنى) خالىسا، ئۇلار شېرىك كەلتۈرمەيتتى، سېنى ئۇلارغا كۆزەتچى قىلغىنىمىز يوق، سەن ئۇلارغا ھامىيمۇ ئەمەسسەن﴾.[5]

ئىسلامىي جىهاد بىلەن دىنى ئۇرۇشنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىش ئىسلامنى خاتا چۈشەنگەنلىك ياكى ئىسلامنى ناتوغرا بايان قىلىش تەسىرلىرىدىن بىرى بولسا، «قۇرئان كەرىم» زىكىر قىلغان، ئىسلام تارىخىدا ۋە پەيغەمبەر دەۋرىدە مۇسۇلمانلار قىلىپ كەلگەن ئىسلامى جىهادنى ھەربى ئۇرۇشقىلا باغلاشتىن ئىبارەت يەنە بىر خاتالىق مەۋجۇت.

بۇنى خاتا دېيىشىمىزدىكى سەۋەب بولسا، ئىسلام يولغا قويغان ۋە پەرز قىلغان ئىسلامىي جىهاد ئۇرۇشنىمۇ كەڭ مەنىدە بولۇپ، ھەممە ئۇرۇش جىهاد ھېسابلىنىدۇ، لېكىن ھەممە جىهاد ئۇرۇش ھېسابلانمايدۇ. ئۇرۇش جىهادنىڭ كۈچ ئىشلىتىدىغان قىسمى بولۇپ جىهادنىڭ ھەممىسى ئەمەس.

ئەرەب تىلىدا جىهاد دېگەن گەپ ـ سۆز ياكى ئىش ھەرىكەتنى پۈتۈن تاقىتىنىڭ يېتىشىچە قىلىش دېگەن بولۇپ، يالغۇز ئىش ھەرىكەت، ياكى كۈچ قوللىنىدىغان ھەرىكەت (ئۇرۇش، جەڭ)كىلا خاس ئەمەس. ئىستىلاھتا جىهاد دېمەك، پەقەت ئۇرۇش، مۇداپىئە ۋە كۈرەش مەيدانلىرىدىلا ئەمەس بەلكى ھاياتنىڭ پۈتۈن (كۈرەش ۋە رىقابەت) مەيدانلىرىدا كۈچ چىقىرىش دېگەن بولىدۇ. «قۇرئان كەرىم»دە جىهاد كەلىمىسى كۆپىنچە يەردە ئىسلامنى قوغداش ۋە ئىسلام دەۋىتىنى تارقىتىش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىش مەقسىتىدە كەلگەن[6]. ئىسلام دەۋىتى ئۇرۇش، زورلاش ۋە دىنى ئۇرۇشلار ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى ھېكمەتلىك ئۇسلۇبتا سۆھبەت ئېلىپ بېرىش، ياخشى ۋەز - نەسىھەت قىلىش ۋە مۇخالىپەتچىلىك قىلغۇچىلار بىلەنمۇ چىرايلىق رەۋىشتە مۇنازىرىلىشىش ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. جۈملىدىن، ئەڭ چوڭ، ئەڭ

[1] سۈرە كاپىرۇن 6 ـ ئايەت.

[2] سۈرە كەهف 29 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[3] سۈرە مائىدە 99 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[4] سۈرە قاف 45 ـ ئايەت.

[5] سۈرە ئەنئام 107 ـ ئايەت.

[6] قۇرئان كەرىم سۆزلۈكلىرى، دوكتور مۇھەممەد ئەمارە 170 ـ قاھىرە باسمىسى.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

زور ئىسلامى جىھاد مەيدانلىرى پىكىر ۋە ئىلمىي (ياكى مەدەنىي) دىئالوگ دۇنياسىدۇر.

كۆپلىگەن ئىسلام مەدەنىيىتى ئاتالغۇسى قامۇسلىرىدا ھەق دىنغا چاقىرىشمۇ جىھاد دەپ كەلگەن.

ئىلىم تەھسىل قىلىش ۋە تەلىم ـ تەربىيە مەيدانلىرىدا كۈچىنىڭ يېتىشىچە تىرىشچانلىق كۆرسۈتۈش جىھاد ھېساپلىنىدۇ.

ئىلاھى تەرەپتىن ئورۇنباسار قىلىپ بېكىتىلگەن زېمىننى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تاقىتىنىڭ يېتىشىچە تىرىشچانلىق كۆرسۈتۈشمۇ جىھادنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

ئىنسان، ھايۋان، ئۆسۈملۈك قاتارلىق بارلىق مەۋجۇداتلارنى ئاسراشمۇ جىھادتۇر.

ئاتا ـ ئانا، ئۇرۇغ ـ تۇغقان ۋە يېقىنلىرىغا خەيرى ئېھسان قىلىش جىھادتۇر.

ئاللاھ تائالادىن ھەقىقى قورقۇش، ئاللاھنى ھەر دائىم ئەسلەش، ئىخلاس ۋە تەقۋادارلىق قىلىش ئىسلام پەرز قىلغان جىھادنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىدۇر.

ئەسپىھانى رەھمەھۇللاھ جىھادنىڭ پەقەت ئۇرۇش مەيدانلىرىدا ئۇرۇش قىلىشقىلا خاس ئەمەس، ھاياتنىڭ پۈتۈن مەيدانلىرىغا ئومۇمىي ئىكەنلىكىنى بايان قىلىش ئۈچۈن جىھادنى تۆۋەندىكىدەك ئۈچ تۈرگە بۆلگەن:

1 ـ دۈشمەنگە قارشى جىھاد قىلىش.

2 ـ شەيتانغا قارشى جىھاد قىلىش.

3 ـ نەپسگە قارشى جىھاد قىلىش.

يۇقىرىدىكى ئۈچ تۈرلۈك جىھاد، ئاللاھ تائالا «قۇرئان كەرىم»نىڭ تۆۋەندىكى ئايەتلىرىدە بايان قىلغان جىھادنىڭ قاتارىغا كىرىدۇ. ﴿ئاللاھنىڭ يولىدا (پۇل ــ مېلىڭلار بىلەن، جېنىڭلار بىلەن) تاقىتىڭلارنىڭ يېتىشىچە جىھاد قىلىڭلار﴾[1]، ﴿ئاللاھنىڭ يولىدا مېلىڭلار بىلەن، جېنىڭلار بىلەن جىھاد قىلىڭلار﴾[2]، ﴿ئىمان ئېيتقانلار، (ئاللاھنى ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنى سۆيۈش يۈزىسىدىن يۇرتىنى تاشلاپ) ھىجرەت قىلغان، پۇل ــ ماللىرى ۋە جانلىرى بىلەن ئاللاھ يولىدا جىھاد قىلغانلار (يەنى مۇھاجىرلار)، (يۇرتىدا مۇھاجىرلارغا) جاي بەرگەنلەر ۋە ياردەم كۆرسەتكەنلەر (يەنى ئەنسارلار) ــــ ئەنە شۇلار ئەلۋەتتە بىر ــــ بىرىگە ئىگىدۇر﴾.[3] (ھاۋايى ھەۋەسلىرىڭلارغا قارشى دۈشمىنىڭلارغا قارشى جىھاد قىلغاندەك جىھاد قىلىڭلار، كۇففارلارغا قارشى قولLIرىڭلار ۋە تىللىرىڭلار بىلەن جىھاد قىلىڭلار.[4]

شېئىر ھەققىدىكى ﴿ئۇلار (پەرىشتىلەرنىڭ سۆزلىرىنى ئوغرىلىقچە) ئاڭلايدۇ، ئۇلار (يەنى شەيتانلار) نىڭ تولىسى يالغانچىلاردۇر. شائىرلارغا گۇمراھلار ئەگىشىدۇ. ئۇلارنىڭ (سۆز) ۋادىلىرىدا تېڭىرقاپ يۈرگەنلىكىنى

---

[1] سۈرە ھەج 78 ـ ئايەت.

[2] سۈرە تەۋبە 41 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[3] سۈرە ئەنفال 72 ـ ئايەت.

[4] الراغب الأصفهاني: «المفردات في غريب القرآن»، طبعة القاهرة سنة 1991م.

كۆرمەمسەن؟ ئۇلار قىلمايدىغان نەرسىلەرنى قىلدۇق دەپ سۆزلەيدۇ. پەقەت ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان، ئاللاھنى كۆپ زىكرى قىلغان، زۇلۇمغا ئۇچرىغاندىن كېيىن ئۆزىنى قوغدىغان شائىرلار بۇنىڭدىن مۇستەسنا، زۇلۇم قىلغۇچىلار ئۇزاققا قالماي قايسى جايغا قايتىدىغانلىقىنى بىلىدۇ》 دېگەن ئايەت نازىل بولغان چاغدا شائىر ساھابە كەئب بىن مالىك پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ: ئى ئاللاھنىڭ ئەلچىسى! ئاللاھ شېئىر ھەققىدە ئايەت چۈشۈردى، بۇ ھەقتە نېمە دەيلا دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مۇئمىن قىلىچى ۋە تىلى بىلەن جىھاد قىلىدۇ. جېنىم ئىلكىدە بولغان زات بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سىلەرنىڭ ئاتقىنىڭلار ئوقيانىڭ ئوقىغا ئوخشاشتۇر» دېدى.[1]

راست سۆز

راست سۆز جىھادتۇر. «قۇرئان كەرىم»دە جىھاد «كاتتا» دەپ سۈپەتلەنگەن بىردىنبىر ئورۇن قۇرئان بىلەن جىھاد قىلىش ھەققىدە كەلگەن ئايەتتۇر. يەنى قۇرئاننى چۈشىنىش، ئاڭقىرىش، ھېكمەتلىك ئۇسلۇبتا دەۋەت ئېلىپ بېرىش ھەققىدە كەلگەن بولۇپ، تىغ ياكى قورال كۆتۈرۈپ ئۇرۇش قىلىش ھەققىدە كەلمىگەن. ئاللاھ تائالا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: 《كاپىرلارغا ئىتائەت قىلمىغىن، قۇرئان ئارقىلىق ئۇلارغا قارشى (پاكىتلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ) بارلىق كۈچۈڭ بىلەن كۈرەش قىلغىن》[2].

قۇرئانغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بايانى بولغان ھەدىسلەرمۇ قول ۋە تىل ئەمەللىرىدىن باشقا يەنە قەلب ئەمەللىرىنىڭمۇ جىھاد مەيدانلىرىدىن بىر مەيدان ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. بۇ ھەقتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ مەندىن ئىلگىرى ئەۋەتكەن ھەربىر پەيغەمبەرنىڭ ئۆز ئۈممىتىدىن سۈننىتىنى تەتبىقلاپ بۇيرۇقلىرىغا ئەمەل قىلىدىغان مۇخلىسلىرى بولغانىدى. ئۇلاردىن كېيىن، قىلغان سۆزى بىلەن ئىشى بىر ئەمەس، بۇيرۇلمىغان ئىشلارنى قىلىدىغان يامان ئىز باسارلار پەيدا بولدى. كىمكى ئۇلار بىلەن قولى بىلەن جىھاد قىلسا، ئۇ مۇئمىن ھېسابلىنىدۇ. كىمكى ئۇلار بىلەن قەلبى بىلەن جىھاد قىلسا، ئۇمۇ مۇئمىن ھېسابلىنىدۇ. كىمكى ئۇلار بىلەن تىلى بىلەن جىھاد قىلسا، ئۇمۇ مۇئمىن ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىچىلىكمۇ قىلالمىغان ئادەمدە زەررىچىلىك ئىمان بولمايدۇ».[3] ئىلىم تەھسىل قىلىش ۋە ئۆگىتىشنىڭمۇ ئاللاھ يولىدا جىھاد قىلىش بىلەن باراۋەر ئىكەنلىكى ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن رىۋايەت قىلغان تۆۋەندىكى ھەدىستە

[1] ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

[2] سۈرە فۇرقان 52 ـ ئايەت.

[3] مۇسلىم رىۋايىتى.

uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

بايان قىلىندۇ: «كىمكى ياخشىلىقنى ئۆگىنىش ياكى ئۆگىتىش ئۈچۈن مەسجىدىمىزگە كىرىدىكەن ئاللاھ يولىدا جىهاد جىلغان كىشى بىلەن باراۋەردۇر.» هەدىستە يەنە «تۇل ئاياللارغا ۋە مىسكىنلەرگە خەير-ئېهسان قىلغۇچىغا ئاللاھ تائالانىڭ يولىدا جىهاد قىلغۇچىنىڭ ياكى كېچىسى ئىبادەت قىلىپ، كۈندۈزى روزا تۇتقۇچىنىڭ ساۋابى بولىدۇ»① دېيىلگەن.

ئاتا-ئانىغا ياخشىلىق قىلىشمۇ جىهاد مەيدانلىرىدىن بىر مەيداندۇر. ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاهۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى: بىر كىشى جىهادقا چىقىشقا ئىزنى سوراپ كەلدى. پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «سېنىڭ ئاتا-ئاناڭ هاياتمۇ؟»، دېدى. ئۇ كىشى: «هەئە»، دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «ئۇ ئىككىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، جىهادنىڭ ساۋابىنى ئالغىن»، دېدى.② شۇنىڭدەك، ئىنساننىڭ ئۆز نەپسىنى شەيتاندىن هىمايە قىلىشمۇ جىهاد مەيدانلىرىدىن بىر مەيدان هېسابلىنىدۇ. بۇ هەقتە پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «نەپسىگە قارشى جىهاد قىلغان كىشى مۇجاهىدتۇر» دىگەن.

ئانا يۇرتنى دۈشمەندىن قوغداش ۋە مۇداپىئە قىلىش، ئىسلام دىيارلىرىنىڭ چېگرىسىنى ساقلاشمۇ جىهاد قىلغان بىلەن ئوخشاش بولۇپ ئۇلار ئاللاھنىڭ بەندىلىرىدىن تۇنجى بولۇپ جەننەتكە كىرگۈچىلەردۇر. بۇ هەقتە ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر ئىبن ئاس رەزىيەللاهۇ ئەنهۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «ئاللاهنىڭ بەندىلىرىدىن تۇنجى بولۇپ كىمنىڭ جەننەتكە كىرىدىغانلىقىنى بىلەمسىلەر» دەپ سورىدى؟ ساهابىلەر ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسى ئوبدان بىلىدۇ دېيىشتى. پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «ئاللاهنىڭ بەندىلىرى ئىچىدىن تۇنجى بولۇپ جەننەتكە كىرىدىغانلار: پېقىرلار، چېگرا قوغدىغۇچىلار ۋە يۇرت - جاهانى زىيان زەخمەتتىن ساقلىغۇچى مۇهاجىرلاردۇر»③ دېدى.

شۇنىڭدەك هەج قىلىشمۇ ئىسلامى جىهاد مەيدانلىرىدىن بىر مەيدان ئىكەنلىكى سۈننەت ئارقىلىق بېكىتىلدى. چۈنكى، هەجدە دۇنيا ۋە ئۇنىڭ زىبۇ زىننەتلىرىدىن خالى، پۈتۈن جانلىقلار هەتتا هاشارەتلەر بىلەنمۇ تىنچلىق ئىچىدە ياشاش كېرەك. تەلهە ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ رەزىيەللاهۇ رىۋايەت قىلغان هەدىستە پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «هەج جىهادتۇر، ئۆمرە ئىختىيارى ئىبادەتتۇر» دىگەن. ئاياللار پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامدىن جىهاد ئۇرۇشىغا چىقىشقا رۇخسەت سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام ئۇلارغا: « سىلەرنىڭ

① بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايەت قىلغان.

② بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

③ ئىمام ئەهمەد رىۋايىتى.

جىھادىڭلار ھەج قىلىشتۇر»[1] دېگەن. بۇ ھەدىستە ھەج ئەر ۋە ئايالار ئۈچۈن ئىسلامىي جىھاد مەيدانلىرىدىن بىر مەيدان قىلىپ بېكىتىلدى.

ھايات مەيدانلىرىنىڭ قايسى بىرىدە پۈتۈن كۈچىنىڭ يېتىشىچە كۈرەش قىلىش ۋە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشتىن ئىبارەت ئىسلامى جىھادنىڭ ماھىيىتى ۋە دائىرىسى غەرب چېركاۋلىرى مىسسىئونېرلىرىنىڭ ئىسلامغا، ئىسلام ئۈممىتىگە، ئىسلام مەدەنىيىتىگە ۋە ئۇلار بىلەن ئېتىقادتا ئوخشاش بولمىغانلارغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان دۈشمەنلىكى سەۋەبىدىن بۇرمىلاپ تونۇتقاندەك، قوراللىق ئۇرۇش ياكى ئۇلار بىلگەندەك دىنى ئۇرۇشلا ئەمەس.

جىھاد زۆرۈر پەرزدۇر

مانا بۇ ھەقىقەت سەۋەبىدىن جىھاد ھەر بىر مۇسۇلمان ئەر ۋە مۇسۇلمان ئايالغا زۆرۈر پەرزدۇر. چۈنكى جىھاد ھەر بىر مۇكەللەف ئۆزىنىڭ كۈچى يەتكەن ھەر قانداق بىر ساھەدە ـ ئىبادەت، ئىجتىمائىي ئالاقە ساھەلىرىدە ـ ئېلىپ بارالايدىغان بىر پائالىيەتتۇر. ئەمما ئۇرۇش بولسا، بەلگىلەنگەن مەلۇم شەرتلەر ئاستىدا قىلىنىدىغان بىرخىل جىھاد تۈرى بولۇپ، بۇ خىل جىھاد مەيدانلىرىنى «قۇرئان كەرىم» ئۇرۇش ئايەتلىرىدە بەلگىلەپ بەرگەن.

يۇقىرىقى ھەقىقەتنى ـ يەنى ئىسلامى جىھادنىڭ ياۋرۇپا ۋە غەرب مەدەنىيىتىدە خرىستىئانلار بىلگەن «مۇقەددەس دىنى ئۇرۇش»لارغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى ـ غەرب ئالىملىرىدىن بىلمىگى چۇڭقۇر، بىتەرەپ ئالىملار ئىسلامنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا تونۇپ يەتكەن بولۇپ، ئىسلامىي جىھادنىڭ ھەقىقىتى ھەققىدە يازما يازغان گېرمانىيەلىك شەرقشۇناس دوكتۇر سىيجرىد ھونكە مۇنداق دەيدۇ:

ئىسلامى جىھاد بىز مۇنداقلا دەپ قويغىنىمىزدەك مۇقەددەس ئۇرۇش ئەمەس. بەلكى ئەتراپىمىزدىكى مۇھىت ۋە يامانلىققا بۇيرىغۇچى نەپسىمىزگە قارشى ھەر كۈنى داۋام قىلىۋاتقان كۈرەشلىرىمىزدە غەلىبە قىلىش ۋە ئىسلامنى قەلبىمىزدە يەرلەشتۈرۈش ئۈچۈن كۈچ سەرپ قىلىش ۋە قوبۇل قىلىنىغان ئىجتىھادتۇر. جىھاد، مۇسۇلمان ئاللاھ تائالانىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنغان ۋە چىن قەلبىدىن ئىشەنگەن ھالدا ئۆز مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن كۈچ ۋە ياردەم ئالىدىغان، سۈيى كېمەيمەيدىغان بىر بۇلاقتۇر. جىھاد، ئىسلام دىيارىدا ئىسلامنىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈلمىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، دىنغا قارشى كۈچلەردىن ھىمايە قىلىش ئۈچۈن ھەردائىم سەگەك تۇرۇشتۇر.

جىھاد ئىسلامنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىدۇر

① بۇخارى، ئىبنى ماجە ۋە ئەھمەد رىۋايىتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىسلام دىنى پەرز قىلغان ۋە ئىسلامنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى قىلىپ بېكىتكەن، مۇسۇلمانلار ئېلىپ بارغان ۋە تارىخ بويىچە داۋاملىشىدىغان، جىھاد ئەكبەر ھېسابلىنىدىغان ئىسلامىي جىھادنىڭ ھەقىقىتى بولسا ئاڭلىق، گۈزەل ئۇسلۇپ ۋە ھېكمەت بىلەن ئېلىپ بارغان جىھادتۇر.

ئىمام مۇھەممەد ئابدۇ جىھادنىڭ ھەقىقىتىنى بىلىپ يەتكەن بولۇپ، سۈرە ئال ئىمراننىڭ 142 ـ ئايىتى بولغان «(ئى مۇئمىنلەر جامائەسى!) ئاللاھ سىلەردىن (ھەقىقىي) جىھاد قىلغانلارنى ۋە (جىھادنىڭ جاپا ــ مۇشەققەتلىرىگە) چىدىغۇچىلارنى بىلمەي (يەنى ئايرىماي تۇرۇپ)، (پەقەت ئاغزىڭلاردا ئىمان ئېيتتۇق دېيىش بىلەنلا) جەننەتكە كىرىشنى ئويلامسىلەر؟» دېگەن ئايەتنىڭ تەپسىرىدە مۇنداق دەيدۇ: «بەزى كىشىلەر شۇنداق دېيىشى مۇمكىن، جىھاد پەرز كۇپايە تۇرسا، ئايەتتە جىھاد قىلمىغان ۋە سەبىر قىلمىغان كىشى جەننەتكە كىرمەيدۇ دەۋاتىدۇ؟ بىز ئۇلارغا دەيمىزكى، توغرا، ھەق يولدا جىھاد قىلمىغان كىشى جەننەتكە كىرمەيدۇ. لېكىن قۇرئان ۋە ھەدىستە جىھاد لۇغەتتىكى ئومۇمى مەنىسىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ بولسىمۇ قىيىنچىلىقلارغا قارشى تۇرۇشتا مۇشەققەتكە چىداش ۋە سەلەف ئالىملىرى چوڭ جىھاد دەپ بىلگەن، «نەپسىگە قارشى» جىھادتۇر.» ئىنسانىڭ ھەرخىل شەھۋەتكە قارشى تۇرۇشى، مېلى بىلەن جىھاد قىلىشى، مۇئمىنىنىڭ باتىلغا قارشى تۇرۇپ ھەقىقەت يولىدا كۆرەش قىلىشىمۇ جىھادنىڭ قاتارىدىن سانىلىدۇ.

نەپسىگە قارشى جىھاد

ئاللاھ تائالانىڭ ساڭا ئاتا قىلغان پۈتۈن نېمەتلىرىدە ئۈستىڭدە ھەققى بار، كىشىلەرنىڭ سېنىڭ ئۈستۈڭدە ھەققى بار، بۇ ھەقلەرنى ئادا قىلىش نەپسىڭگە ئېغىر كېلىدۇ. شۇڭا ئۇ ھەقلەرنى ئادا قىلىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرستىش كېرەك. بەزىلەر نەپسىگە قارشى جىھادنى، دۈشمەنگە قارشى جىھاد (ئۇرۇشتىن) ئەۋزەل كۆرىدۇ. ئەگەر بىر كىشى ئىنسانلار ئارىسىدا ياخشى ئىشلارنى ئومۇملاشتۇرۇش يەنى سۈننەتنى ئىھيا قىلىش ۋە ياكى بىدئەتكە قارشى تۇرۇشقا ئوخشاش ياخشى ئىشلارغا دەۋەت قىلسا، چوقۇم بۇ يولدا قارشى تۇرغۇچىلارغا ۋە ئەزىيەت بەرگۈچىلەرگە ئۇچرايدۇ. بۇ ئىشتا ناھايىتى ئازلا كىشى سەۋر قىلالايدۇ.

خۇلاسە: جىھاد ئۇقۇمىنىڭ دائىرىسى ئۇرۇش قىلىشتىن كەڭرىدۇر. شۇڭلاشقا ئىمام مۇھەممەد ئابدۇ دېگەندەك ـ جەننەتكە پەقەت مۇجاھىدلارلا كىرىدۇ. لېكىن بۇنىڭدا چوقۇم ئۇرۇش قىلىش شەرت ئەمەس، چۈنكى ئۇرۇش ھەر زامان پەرز ئەمەس.

ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرى ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئايرىلماس بىر پارچىسى بولغىنىدەك، تۈرك دۇنياسىنىڭمۇ ئايرىلماس بىر پارچىسى بولغىنى ئۈچۈن، مۇسۇلمان ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تۈرك دۇنياسى ھەققىدىمۇ ئىزدىنىشى كېرەك دېگەن ئۈمدتە بۇ قېتىمقى نەزىرىمىزنى تۈرك دۇنياسىغا تاشلىدۇق. چۈنكى تۈرك دۇنياسىنى زامانىمىزدىكى ئەرەب دۇنياسى بىلەن سېلىشتۇرىدىغان بولساق، زامانىمىزدىكى ئەرەب دۇنياسىدىن دائىرىسى كەڭ ۋە نوپۇسى كۆپ بولغان تۈرك دۇنياسىنىڭ يېقىنقى تارىختىن بۇيان بېشىغا كەلگەن بەختسىزلىكلەر ۋە چوڭ دۈشمەنلەرنىڭ ھەرخىل سۇيىقەستلىرى سەۋەبىدىن ئۇلار بىرنەچچە ئون پارچىغا بۆلۈنۈپ كەتكىنى ئۈچۈن، بۈگۈن ئۇلارنى پۈتۈن دۇنيا خەلقى ئەمەس بەلكى تۈرك قان سىستېمىسىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆزلىرىمۇ ياخشى تونۇمايدىغان بىر ھالەت شەكىللەنمەكتە.

تۈرك مىللەتلىرىنىڭ ئەسلى ئانا ۋەتىنى

بۈگۈنكى ئوتتۇرا ئاسيا جۇمھۇرىيەتلىرى، ئۇيغۇر ئېلى ۋە ھازىرمۇ رۇسىيە فېدراتسىيەسى تەۋەلىكىدىكى 10 دىن ئارتۇق تۈرك ئاپتونومىيەلىرىگە ئائىت زېمىنلەرنىڭ ھەممىسى تۈركلەرنىڭ ئەسلى ئانا ۋەتىنى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسمى بەزى ئەرەب تارىخ كىتابلىرىدا «ماۋارائۇننەھر» دەپ ئاتالسا يەنە كۆپلىگەن مەنبەلەردە «تۈركىستان» دەپمۇ تىلغا ئېلىنىدۇ.

تارىخي مەنبەلەردە مۇنداق دېيىلىدۇ: «تۈركلەرنىڭ ئەسلى ئانا ۋەتىنى ئاسىيانىڭ شەرقىدىن غەربىگىچە سوزۇلغان پايانسىز ئوتتۇرا ئاسيا

www.uyghurkitap.com

يايلاقلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، شەرقتە قىدىرخان (ھىنگان) تاغلىرى شىمالدا بايقال ۋادىسى ۋە ئالتاي تاغلىرى، غەربتە ئىدىل (ۋولگا) دەرياسى خەزەر (كاسپى) دېڭىزى جەنۇبتا ھىندۇقۇش، پامىر، قاراقۇرۇم، قاراڭغۇ تاغ (كۇئېنلۇن) تىزمىلىرى ۋە سېرىق دەريا (خۇۋاڭخې) بىلەن قايتىدىن قىدىرخان تاغلىرىنى تۇتاشتۇرىدىغان بىر سىزىق ئىچىدىكى جايلارنىڭ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.»

گېئولوگىيە (يەر قاتلاملىرى ئىلمى) ۋە ئارخېئولوگىيىلىك (ئاسارە ئەتىقە ئىلمى) تەتقىقاتلاردىن مەلۇم بولۇشىچە بۇنىڭدىن 12000 يىللار بۇرۇن بۇ تۈرك ئانا يۇرتىنىڭ ھالى ھازىرقىدىن كۆپ پەرقلىق ئىدى. ئۇ چاغلاردا تەڭرى تاغلىرى (تىيانشان) پۈتۈنلەي مۇزتاغ بولۇپ، تۆت ئەتراپىقا يۈزلەرچە دەريالار ئېقىپ تۇراتتى. قاراڭغۇ تاغ (كۇئېنلۇن) تىزمىلىرىدىن ئاققان ئېقىنلارمۇ تەكلىماكاننى باشتىن ئاخىر سۇ بىلەن تەمىنلەيتتى. ئۇرال ۋە بالقاش كۆللىرىدە ئىچكى دېڭىزلارمۇ كۆپ ئىدى. لوپنۇر كۆلىنىڭمۇ چوڭ بىر ئىچكى دېڭىز ئىكەنلىكى ھەممىگە مەلۇم. دېمەك: ئۇ زاماندا تەكلىماكان ئەتراپىدا ھېچبىر قۇملۇق چۆل يوق ئىدى. بەلكى ئۇ زېمىنلار مۇنبەت تۇپراقلىرى خىلمۇ-خىل ئۆسۈملۈكلىرى، سانسىز ياۋايى ھايۋانلىرى ۋە ھەرخىل يەرئاستى بايلىقلىرى بىلەن تولۇپ تاشقان گۈزەل بىر جەننەت ماكان ئىدى. ئاشۇ سەۋەبتىن تۈركلەر باشقا ئىنسانلاردىن ئەڭ ئاز ملىڭ يىل بۇرۇن مەدەنىيەتكە قەدەم قويغان ئىدى. باشقا يەرلەردىكى ئىنسانلار تېخى ئۆڭكۈرلەردە ۋە دەرەخ كامارلىرىدا ياشاۋاتقان تاش دەۋرىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقان چاغلاردا، تۈرك ئانا ۋەتىنىدە ئاللىقاچان مەدەن دەۋرى باشلىنىپ، مىس ۋە تۇچ دەۋرى تەرەققى قىلىپ بولغان ئىدى. 1904-يىلى خەزەر دېڭىزىنىڭ شەرقىدىكى ئاشقئابات ۋە مەرۋە شەھەرلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئانۇ قورغىنى رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك تەتقىقات ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلغان ئامېرىكىلىق ئالىم رەفائىل پومپىللى مەزكۇر رايوندىن تېپىلغان ھەرخىل مېتاللاردىن ياسالغان بىباھا مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ بۇنىڭدىن 10 ملىڭ يىل بۇرۇنقى دەۋرگە ئائىت ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. دېمەك: بۇ ۋەتەننىڭ تارىخى دۇنيانىڭ ئەڭ قەدىمكى ۋە ئىنتايىن مۇھىم تارىخلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ باشلانغۇچ باسقۇچى بۇنىڭدىن 10 ملىڭ يىل بۇرۇنسىغا تۇتىشىدۇ.

تۈرك زېمىنلىرىدە قورغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىش سەۋەبى بىلەن بۇنىڭدىن 9 ملىڭ يىل بۇرۇن بىرىنچى قېتىم ۋە 7 ملىڭ يىل بۇرۇن يەنە بىر قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك كۆچۈش ھەرىكىتى ئۇرۇن ئالغان. ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ تۈرك دۇنياسىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك كۆچۈش

ھەرىكىتى 4 ـ ئەسىردىكى سىيانپىيلار زامانىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك كۆچۈش دەۋرىگىچە داۋام قىلغان. تۈرك مىللەتلىرى يۇقىرى سەۋىيىلىك، يۈكسەك مەدەنىيەتلىك كىشىلەر بولغاچ كۆچۈپ بارغانلىكى يەرلەردە خانلىقلار ۋە باشقىمۇ ناملار ئاستىدا ئىدارە بىرلىكلىرىنى قۇرۇپ چىققان. مەسىلەن: ئانا ۋەتەنىنىڭ تارىم ۋادىسى بويلىرىدا 6 شەھەرنى قۇرۇپ چىققان بولسا، تۇرپان ۋە ئىسسىقكۆل ئەتراپىنى ئاۋاتلاشتۇرۇپ ھەرخىل خانلىقلارنى قۇرغان. غەربىي تۈركىستاننىڭ سىر دەرياسى (ئىنجى دەرياسى) ئۆگۈز (ئامۇ دەرياسى) قاتارلىق دەريالار بويلىرىدىمۇ ھەرخىل ئاۋات شەھەرلەرنى بەرپا قىلىپ ھەرخىل خانلىقلارنى قۇرۇپ چىققان.

ئامېرىكىلىق تارىخچى پېتىر بى گولدېن ئۆزىنىڭ «دۇنيا تارىخىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا» ناملىق كىتابىنىڭ بېشىدا تۈركلەرنىڭ ئانا ۋەتىنى بولغان «ئوتتۇرا ئاسىيا» تارىخىنىڭ دۇنيادىكى ئەڭ قەدىم تارىخلاردىن بىرى ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇلارغا تەۋە زېمىنىنىڭ دۇنيادىكى ئومۇمىي قۇرۇقلۇقنىڭ 1/7 نى (يەتتىنىڭ بىرىنى) ئىگىلەيدىغان بولۇپ، 8 مىليون كۋادرات كىلومېتىرغا توغرا كېلىدىغانلىقىنى يازىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى 5 تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى: 3 مىليون 850 مىڭ كۋادرات كىلو مېتىر بولۇپ، ئۇنىڭغا ئۇيغۇر ئېلىنىڭ يەر كۆلىمى: 1 مىليون 826 مىڭ كۋادرات كىلو مېتىر ۋە رۇسىيە فېدراتسىيەسى تەۋەلىكىدىكى تۈرك ئاپتونومىيەلىرىنىڭ يەر كۆلىمى: 3 مىليون كۋادرات كىلومېتىر زېمىنى قوشقاندا ئومۇمىي قۇرۇقلۇق زېمىن8 مىليون كۋادرات كىلومېتىردىن ئارتۇق چىقىدۇ.

تۈرك دۇنياسىنىڭ ئىسلام دىنىغا ۋە ئىسلام دۇنياسىغا بولغان سەممىيىتى:

تۈرك تارىخچىسى ھۈسەيىن گۈل ئۆزىنىڭ تۈركمەن ئەسكەرلىرى ناملىق كىتابىدا تۈركلەرنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام زامانىدىلا مۇسۇلمان بولۇشقا باشلىغانلىقىنى ۋە ھەتتا ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بەزى غازاتلارغا قاتناشقانلىقىنى بايان قىلىپ، خەيبەر ئۇرۇشى جەريانىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز ئەسكەرلىرىگە ئائىت چېدىرلارنى ئارىلاۋېتىپ تۈركلەرنىڭ چېدىرىگە كىرىپ ئۆتكەنلىكىنى، كېيىن ساھابىلەر ئۇنىڭدىن: «ئى ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى ئۆزلىرى نەدە ئىدىلە؟» دەپ سورىغانلىرىدا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا: «مەن تۈركلەرنىڭ چېدىرىدا ئىدىم» دەپ جاۋاپ بەرگەنلىكىنى يازىدۇ. ئۇ يەنە بەزى تارىخ كىتابلىرىدا تۈرك ساھابىلەر ھەققىدە بەزى بايانلارنىڭ بارلىقىنى ئىلاۋە قىلىدۇ.

دوكتور راغىب سەرجانىنىڭ «ئىسلام ھېكايىلىرى» ناملىق تور بېكىتىدە

www.uyghurkitap.com

«ماۋارائۇننەھر» (ئوتتۇرا ئاسىيا) رايونلىرىنىڭ قىسمەن پەتھى قىلىنىشى ۋە ئۇ رايون خەلقىنىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشقا باشلىشى ئىككىنچى ئىسلام خەلىپىسى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن)نىڭ زاماندا يەنى 13 ـ 23 ھىجرىيە يىللىرى (مىلادىيە 635 ـ 645 يىللىرى) ئارىسىدا باشلىغانلىقىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىدۇ. ئۇ زاماندىكى ئەڭ مۇھىم ئىسلام قوماندانلىرىدىن بىرى بولغان ئەھنەف ئىبنى قەيس ئەلتەمىمى (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) پارس ئىمپېراتورى يەزدەجىردىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقاندا ئۇ شەرق تەرەپتىن جەيھۇن دەرياسى تەرەپكە قاچىدۇ. ئەھنەف ئىبنى قەيس ئىسلام لەشكەرلىرى بىلەن يەزدەجىردىنى قوغلاپ جەيھۇن دەرياسى بويىدىكى ماۋارائۇننەھر (ئوتتۇرا ئاسىيا) چېگراسىغا بارغاندا تۈرك خاقانى يەزدەجىرگە ياردەم بەرگەن ئاساستا ئۇلار بىلەن بىر بولۇپ ئىسلام قوشۇنلىرىغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ ۋە شۇ زاماندىكى خۇراسان پايتەختى بەلخ شەھرىنى ئىسلام ئەسكەرلىرىدىن قايتۇرۇپ ئالىدۇ. بۇ مەغلۇبىيەتكە باش ئەگمىگەن ئەھنەف ئىبنى قەيس قايتارما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ تۈرك خاقانىنىڭ ئەڭ چوڭ قوماندانلىرىدىن ئۈچ كىشىنى بىراقلا ئۆلتۈرىدۇ ۋە قولىدىن كەتكەن رايونلارنىڭ ھەممىنى قايتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق تۈرك خاقانىنىمۇ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىدۇ. نەتىجىدە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان تۈرك خاقانى ئەھنەف ئىبنى قەيس بىلەن تىنچلىق كېلىشىمى ئىمزالايدۇ. باش قوماندان ئەھنەف ئىبنى قەيس جورجان تاغلىق رايونلىرىغا قېچىپ كەتكەن تۈرك لەشكەرلىرىنى قوغلاش ئۈچۈن ئەقرەئ ئىبنى ھابىس باشچىلىقىدا بىر قوشۇننى جورجانغا يوللىغان بولۇپ، ئۇلار جۇرجاننى چاقماق تېزلىكىدە پەتھى قىلىدۇ.

«ئەلۋەفد تورى» تۈركلەر ۋە ئەرەبلەر مۇناسىۋىتى ناملىق ماقالىسىدا مۇنۇلارنى بايان قىلىدۇ: ھىجرىيىنىڭ 19 ـ يىلى (مىلادىيە 641 ـ يىلى) ئىسلام لەشكەرلىرى بىلەن پارسلارغا تەۋە ساسانىيلار پادىشاھلىقى ئارىسىدا «ناھاۋەند»دېگەن جايدا يۈز بەرگەن ئۇرۇش نەتىجىسىدە ساسانىيلار دۆلىتى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ. ئابدۇرراھمان ئىبنى رەبىئە باشچىلىقىدىكى ئىسلام قوشۇنى «ناھاۋەند»گە قوشنا بولغان رايونلارغا قارشى ھۇجۇمغا تەييارلىق قىلىۋاتقاندا مەزكۇر رايوندا مۇسۇلمان بولۇپ بولغان تۈرك پادىشاھىنىڭ بارلىقى مەلۇم بولىدۇ. تۈرك پادىشاھى بۇراز باش قوماندان سۇراقە ئىبنى ئەمر بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنىڭدىن سۈلھ قىلىشنى تەلەپ قىلىش بىلەن بىرگە، ئۆزلىرىنىڭ ئىسلام قوشۇنلىرى بىلەن بىر سەپتە ئەرمەنلەرگە قارشى ئۇرۇشقا قاتنىشىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. سۇراقە بۇ مەسىلىنى ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەر ئىبنى خەتتابقا

يازىدۇ ۋە ئۇنىڭ ماقۇللىقىنى ئالغاندىن كېيىن ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق كېلىشىمى ئىمزالىنىدۇ. ھەر ئىككى تەرەپ بىرلىكتە ئەرمەنلەر ۋە شىمالدىكى پارسلارغا قارشى يۈرۈشكە داۋام قىلىدۇ.

ئۈچىنچى ئىسلام خەلىپىسى ئوسمان ئىبنى ئاففان (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) زامانىدا يەنى 23 ـ 35 ـ ھجرىيە يىللىرى (مىلادىيە 645 ـ 657 يىللىرى) ئارىسىدا جەيھۇن دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى پەتھىلەر ۋە ئۇرۇشلار چاقماق تېزلىكىدە ئالغا ئىلگىرىلەپ «ماۋارائۇننەھر»نىڭ خارەزمى رايونلىرىغىچە يېتىپ بارغان بولسىمۇ مەركەز مەدىنە مۇنەۋۋەرەدىكى مەسئۇللارنىڭ پىتنە ئېغۋالار ۋە ئىچكى ئىختىلاپلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە ئالغا ئىلگىرىلەش بىر مەزگىل توختاپ قالىدۇ.

ئۇستاز راغىب سەرجانى يەنە مۇنۇلارنى يازىدۇ: ھجرىيىنىڭ 54 ـ يىلى (مىلادىيەنىڭ 676 ـ يىلى)غا كەلگەندە ئابدۇللاھ ئىبنى زىياد ئەمەۋىلەر خەلىپىسى مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبى سۇفيان تەرىپىدىن خۇراسانغا ۋالى تەيىنلىنىدۇ. ئۇ جەيھۇن دەرياسىنى قايتىدىن كېسىپ ئۆتۈپ ئەتراپتىكى تۈرك دىيارلىرىنى پەتھى قىلغاندىن كېيىن، بۇخارا شەھىرىگىچە يېتىپ بارغان بولسىمۇ، ئۆزىنى بۇخارانىڭ ئىگىسى دەپ ئاتايدىغان «خاتۇن» ئىسمىلىك ئايال پادىشاھنىڭ ئىنتايىن كۆپ مال دۇنيا سەرىپ قىلىپ ئەتراپتىكى بارلىق پادىشاھلىقلارنىڭ ياردىمى ئارقىلىق ئىسلام لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇشى نەتىجىسىدە ئۇلار بۇخارا شەھىرىگە يېقىن جايدا توختاپ قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. خۇراسان ۋالىسى ئابدۇللاھ ئىبنى زىياد تۈرك قوشۇنلىرىنىڭ ئۇرۇشقا ماھىر، قەھرىمان ۋە بەك ئىتائەتچان ئىكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن تۈرك ئەسكەرلىرىدىن 2000 كىشىلىك ئالاھىدە قوشۇننى باغداتقا يوللايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسلام قوشۇنلىرىنىڭ بارلىق ئۇرۇشلىرىدا ئالدىنقى سەپتە تۈرك ئەسكەرلىرى ماڭىدىغان بىر ئەھۋال ئومۇملىشىدۇ.

ھجرىيىنىڭ 86 ـ يىلى (مىلادىيە 708 ـ يىلى) ئەمەۋىيلەر خەلىپىلىرىدىن ۋەلىد ئىبنى ئابدۇمەلىك زامانىغا كەلگەندە مەشھۇر ئىسلام قوماندانى قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم ئەلباھىلى خۇراسان رايونىغا ۋالى تەيىنلەنگەندىن كېيىن، بۇخارا رايونى ۋە پۈتۈن ئۆزبېكىستان، تاجىكىستان ۋە سەيھۇن دەرياسى بويىدىكى ۋىلايەتلەرگىچە بولغان ئارىلىقنىڭ ھەممىنى پەتھى قىلىدۇ. 94 ـ ھجرىيە يىلى (716 ـ مىلادىيە) بۇخارا شەھىرىگە بىرىنچى مەسجىدنى بىنا قىلغاندىن كېيىن ئۇلۇغ سەپىرىنى داۋام قىلدۇرغان ھالدا ئۇيغۇر ئېلىنىڭ قەشقەر شەھىرىگە ۋە خىتاينىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىچكىرى ئۆلكىلىرىگىچە كىرگەنلىكى بەزى تارىخ كىتابلىرىدا بايان قىلىنغان بولسىمۇ يەنە بەزى تارىخچىلار قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ 96-ھىجرىيە يىلى شېھىت قىلىنغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ قەشقەر يېقىنلىرىغا بارغان بولسىمۇ قەشقەرگە بارمىغانلىقىنى بايان قىلىشىدۇ.

خەلىپە ۋەلىد ئىبنى ئابدۇمەلىك زامانىدا پۈتۈن تۈرك دۇنياسىدا ئەرەب تىلى رەسمىي دۆلەت تىلى ۋە ئىلىم-مەرىپەت تىلىغا ئايلىنىپ بولدى. تۈرك ۋە ئەرەب ئىككى مىللەت ھەر تەرەپتىن بىر-بىرىنىڭ كۆپ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. ئەرەب تىلى، تۈرك تىلى ۋە ئۇنىڭدىن بۇرۇن پارس تىلى قاتارلىق بۇ 3 تىل ۋە 3 مىللەت مەيلى پىكىر-تەپەككۇر جەھەتتىن، مەيلى تىل جەھەتتىن، مەيلى مەدەنىيەت ۋە ئۆرپ-ئادەت قاتارلىق جەھەتلەرنىڭ ھەممىسىدە بىر-بىرىنىڭ ئەڭ كۆپ تەسىرىگە ئۇچرىغان مىللەتلەر ھېسابلىنىدۇ.

ھىجرىيە 128-يىللىرى (مىلادىيە 750-يىللىرى) ئەمەۋىلەر خەلىپىسى سۇلايمان ئىبنى ئابدۇمەلىك زامانىدا ئاباسىيلار ئائىلىسى تەرىپىدىن ئەمەۋىلەرگە قارشى مەخپىي ھالدىكى سىياسىي ھەرىكەت باشلىنىدۇ. مەزكۇر چاقىرىقلاردا ئەمەۋىلەرنىڭ ئەرەب مۇتەئەسسىپلىكى ئەجەملەرگە قارىتا ئىككىنچى كۆز بىلەن قاراش سىياسىتى قاتارلىقلار باھانە كۆرسىتىلگەنلىكى ئۈچۈن، خۇراسان زېمىنلىرىدىكى پارسلار ئىچىدىن ئۇلارغا ئاۋاز قوشقۇچىلار كۆپ چىقىدۇ. ھىجرىيە 132-يىلى (مىلادىيە 754-يىلى) خۇراساندىن يولغا چىققان 300 مىڭ كىشىلىك قوشۇننىڭ ئەمەۋىلەر قوشۇنلىرى ئۈستىدىن غالىپ كېلىشى نەتىجىسىدە ئەمەۋىلەر خەلىپىلىكىگە خاتىمە بېرىلىپ، ئاباسىيلار خەلىپىلىكى زامانى باشلىنىدۇ.

ئاباسىيلارنىڭ تەختكە چىقىشىدا پارسلار مۇھىم رول ئوينىغانلىقى ئۈچۈن ھەرخىل يۇقىرى مەنسەپلەرگە پارسلار تەيىنلىنىشكە ۋە ئىككىنچى دەرىجىلىك مەنسەپلەرگە تۈركلەر تەيىنلىنىشكە باشلايدۇ. ھىجرىيە 218-يىلى (مىلادىيە 840-يىلى) مۇئتەسىم بىللاھ ئاباسىيلار خەلىپىلىك تەختىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن پارىسلارنىڭ ئىچكى جەھەتتىن شىئەلىك مەزھىپىنى تارقىتىشقا ۋە خەلىپىلىككە خىيانەت قىلىشقا ئۇرۇلغانلىقىنى باھانە كۆرسەتكەن ھالدا، بارلىق پارس مەسئۇللىرىنى مەنسەپتىن چۈشۈرۈپ ئۇلارنىڭ ئورنىغا تۈرك مەسئۇللارنى تەيىنلەشكە باشلايدۇ. تۈرك مەسئۇللاردىكى ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىك سالماقلىق، ئىخلاسمەنلىك ۋە ئىتائەتچانلىقتىن ئىبارەت بولۇپ ھەرقانچە يۇقىرى مەنسەپ تۇتقانلارمۇ يەنىلا ئىتائەتمەنلىك بىلەن ئىش كۆرەتتى. خەلىپە مۇئتەسىم بىللاھ باغداتتىن 125 كىلو مېتىر ئۇزاقلىقتا سامۇراي شەھىرىنى بىنا قىلىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئاساسلىق مەركىزىنى سامۇرايغا

يۆتكەپ كۆپىنچە تۈرك مەسئۇللارنى ئاشۇ شەھەرگە يەرلەشتۈردۇ. مانا مۇشۇ يوللار ئارقىلىق تۈركلەر ئاببasىيلار خەلىپىلىكىدە مۇھىم ئورۇنلارنى ئىگىلەش بىلەن بىرگە خەلىپىلىك ئىچىگە سىڭىپ كىرىدۇ. تەتقىقاتچى ئۇيغۇر ئالىمى رەھمەتۇللا ئەھمەت رەھمەتى ئۆزىنىڭ «خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كۆچۈرۈلۈشى» ناملىق كىتابىدا مىسىردا مۇستەقىل تۇلۇنىيە دۆلىتىنى قۇرۇپ چىققان ئەھمەت ئىبنى تۇلۇننىڭ ئۇيغۇرلاردىن بولۇپ ئاشۇ مەزگىلدە ئابباسىيلار تەرىپىدىن مىسىرغا ۋالى تەيىنلەنگەنلىكىنى ۋە 868 ـ يىلى تۇلۇنىيە دۆلىتىنى ئېلان قىلغانلىقىنى بايان قىلىدۇ.

ئىسلام دىنىنىڭ تۈرك دۇنياسىدا ئومۇملىششىى يولىدا ئىسلام دەۋەتچىلىرىنىڭمۇ رولى ئىنتايىن چوڭ بولۇپ، جالالىدىن ئەلبەغدادىنىڭ كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. سامانىيلار دۆلىتى شاھزادىسى نەسىر ئىبنى مەنسۇر سامانى ئارتۇشقا يەرلەشكەن ۋە ئۇ يەردە مەسجىد بىنا قىلغان بولۇپ، 320 ـ ھىجرىيە (932 ـ مىلادىيە) يىلى قاراخانىيلار تەخت ۋارىسى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئاشۇ كىشى ئارقىلىق مۇسۇلمان بولىدۇ. ئابدۇلكەرىم سۇتۇق بۇغرا خاننىڭ مۇسۇلمان بولۇشى ۋە ئىسلام دىنىنى رەسمى دۆلەت دىنى ئېلان قىلىشى بىلەن تۈرك دۇنياسىدا ئىنتايىن چوڭ ئۆزگىرىش بولىدۇ. ئۇنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى بىلەن سەلجۇقلار، قارلۇقلار، ئوغۇزلار ۋە سەيھۇن دەرياسى بويىدىكى پۈتۈن تۈرك ئايماقلىرى تولۇق مۇسۇلمان بولىدۇ. سۇتۇق بۇغراخان 955 ـ يىلى 69 يېشىدا ۋاپات بولىدۇ.

دېمەك، تۈرك دۇنياسىنىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىش ھەرىكىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانىدىلا باشلىنىپ، ھىجرىيە 320 ـ يىلى (مىلادىيە 932 ـ يىلى)غا كەلگەندە تولۇقلانغان دېيىشكە بولىدۇ.

تۈركىيەنىڭ دەجلە ئۇنىۋېرستېتى شەرق تىللار فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى پارۇق بوز كۆز ئۆزىنىڭ «تۈركلەرنىڭ نەزىرىدىكى ئەرەبلەر» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق يازىدۇ: 10 ـ ئەسىردىن باشلاپ تۈركلەر ئەرەب ئېلىپبەسى قوللىنىشقا باشلايدۇ. 1070 ـ يىلى تۈرك دۇنياسىنىڭ مەشھۇر شائىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ناملىق ئەسىرىنى ئەرەب ئېلىپبەسى بىلەن نەشىر قىلدۇرۇشى ئىككى مىللەت ئارىسىدىكى يېقىنلىقنى كۈچەيتكەن بولسا، 1074 ـ يىلى تۈرك دۇنياسىنىڭ ئەڭ مەشھۇر تىل ئەدەبىياتچىسى مەھمۇد قەشقىرىنىڭ «دىۋانى لۇغاتىت تۈرك» ناملىق ئەسىرىنى يەنە ئەرەب ئېلىپبەسى بىلەن نەشىر قىلدۇرۇشى پۈتۈن ئىسلام دۇنياسىدا داغدۇغىلىق ئۆزگىرىش پەيدا قىلىدۇ.

www.uyghurkitap.com

تۈرك تارىخى ئىسلام تارىخى بىلەن ۋە ئىسلام تارىخى تۈرك تارىخى بىلەن بىر-بىرىگە گىرەلىشىپ چەمبەرچەس باغلىنىپ كەتكەن ۋە بىر-بىرىنىڭ ئايرىلماس پارچىلىرىغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، بۇ ئىككى تارىخنى بىر-بىرىدىن ئايرىپ چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس. مۇسۇلمان ئەرەب ئەسكەرلىرى «ماۋارائۇننەھر»دىن ئىبارەت ئوتتۇرا ئاسىيانى پەتھى قىلىش ئارقىلىق تۈركلەرنىڭ كوللېكتىپ ھالەتتە مۇسۇلمان بولۇشىغا يول ئاچقان بولسا، تۈركلەرمۇ ئىسلام دىنىنىڭ تېز يېيىلىشىغا چوڭ ھەسسە قوشىدۇ. دۇنيانىڭ تەرەپ-تەرىپىدىكى باشقا سان-ساناقسىز ئەللەرنىڭ ۋە مىللەتلەرنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىغا سەۋەبچى بولۇش بىلەن بىرگە، تارىختىن بۇيان ئىسلام دىنىنى ۋە پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرى بىلەن بىرگە بارلىق ئىسلام خەلىپىلىكلىرىنى قوغداش يولىدا ئالاھىدە چوڭ خىزمەت كۆرسەتتىدۇ. مەسىلەن: قاراخانىيلار، سامانىيلار، خاقانلار، غەزنەۋىيلەر، تولۇنىيلار، تەيمۇرىلەر، ئىخشىدىلەر، توقلۇقلار، بابۇرلار، سەلجۇقلار، ئاتابېكلەر ۋە ئوسمانىيلار خەلىپىلىكى قاتارلىق تۈرك دۆلەتلىرى ۋە ئىمپېراتورلۇقلىرىنىڭ ئىسلام دىنىغا ۋە پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىغا كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىنى ئېيتىپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. مەزكۇر دۆلەتلەرنىڭ ئىسلام دەۋىتىنى يېيىش يولىدا، ئابباسىيلار خەلىپىلىكىنى قوغداش يولىدا، شىئەلەرگە قارشى، موڭغۇل ئىستىلاسىغا قارشى ۋە ئەھلى سەلىب ئۇرۇشى باشلاتقان خىرىستىيانلارغا قارشى ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئېلىپ بارغان زەنجىرسىمان ھالدىكى ئۇرۇشلىرى ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى ھەقىقەتلەردۇر.

تۈرك ئۆلىمالىرىنىڭ ئىلمىي خىزمەتلىرىگە كەلسەك: تۈرك دۇنياسىدىن ناھايىتى كۆپ مۇپەسسىرلەر(تەپسىر ئالىملىرى)، مۇھەددىسلەر(ھەدىس ئالىملىرى) ۋە فۇقەھالار (فىقھى ئالىملىرى)دىن باشقا يەنىي ساھە ئالىملىرىمۇ كۆپ چىققان بولۇپ، تۆۋەندىكىلەر ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ھېسابلىنىدۇ: ئەبۇ ئابدۇللاھ ئىسمائىل بۇخارى، ئىمام تىرمىزى، ئىمام نەسەئىي، ئىمام ھافىز، ئەللامە جارۇللا، ئەللامە زەمەخشەرى، يۇسۇپ سەككاكى، ئابدۇلقادىر جۇرجانى، سەئدۇددىن تەفتازانى، ئەللامە سەييىد شەرىپ جۇرجانى، ئەللامە شەمسىددىن سەرەخسىي، «ئەلمەبسۇت» ناملىق كىتابنىڭ مۇئەللىپى ئەللامە سەئدۇددىن كاشغەرى، «ھىدايە» ناملىق مەشھۇر فىقھى ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى ئەلى ئىبنى ئەبۇ بەكرى ئەلمەرغىنانى، تەپسىر ئالىمى ئەبۇل بەرەكات ئابدۇللا نەسەفىي، ئەبۇ مەنسۇر ئەلماتۇرىدى، ئەبۇ بەكرى ئەل خارەزمى، مەھمۇد كاشغەرى، شاشى، سەمەرقەندى، نەسەفى، كاشغەرى، خوتەنى، قاتارلىق يۈزلىگەن ئالىملار ئىسلام دۇنياسىغا

چەكسىز خىزمەت كۆرسەتكەن بولۇپ، فارابى ۋە ئىبنى سىنا قاتارلىق تۈرك پەيلاسوپلارمۇ ئىسلام دۇنياسىدا چوڭ تەسىر قوزغايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا ئەرەب ئالىملىرى مەۋلانا جالالىددىن رۇمىگە ئوخشاش سوپىزىم ئىدىيىسىگە ئاساس سالغۇچى ئالىملارنىڭ تەسىرىگىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ.

ئۆز زامانىسىدا بۇخارا، سەمەرقەنت، خارەزمى، شاس، قەشقەر، كېيىنكى زامانلاردا ئىستانبۇل ۋە باشقىمۇ بىر نەچچە ئونلىغان تۈرك شەھەرلەر ئۆزۈن زامانغىچە ئىسلامىي تەلىم تەربىيە مەركەزلىرى سۈپىتىدە خىزمەت كۆرسەتتىدۇ ۋە مەزكۇر مەركەزلەردىن مىڭلىغان ئىسلام ئۆلىمالىرى يېتىشىپ چىقىدۇ.

تارىختىن بۇيانقى تۈرك ئىمپېراتورلۇقلىرى ۋە دۆلەتلىرى:

تارىخ كىتابلىرىدا تىلغا ئېلىنغان تۈرك مىللەتلىرى تەرىپىدىن قۇرۇلغان چوڭ ـ كىچىك دۆلەتلەر سانى 130 دىن ئارتۇق بولسىمۇ بۇ يەردە پەقەت بەزى مۇھىملىرىنى زىكىر قىلىش بىلەن كۇپايىلىنىمىز:

1 ـ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى بۈيۈك ھۇن، كۆك ھۇن، ياۋرۇپا ھۇن، ئاقھۇن ئىمپېراتورلۇقلىرى، يەنە خىتاي ئىچىدىكى ھان يادا، ئاركا چاۋ، لىياڭ ھۇن، ھېسسياھۇن قاتارلىق ھۇن دۆلەتلىرى مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 928 ـ يىللاردىن مىلادىيە 552 ـ يىللىرىغىچە داۋام قىلغان.

2 ـ كۆكتۈرك دۆلىتى، شەرقىي ۋە غەربى كۆكتۈرك ئىمپېراتورلۇقلىرى ۋە تۈركەش دۆلىتى قاتارلىقلار مىلادىيە530 ـ يىللىرى بىلەن 750 ـ يىللىرى ئارىسىدا داۋام قىلغان.

3 ـ ئاۋار خاقانلىقى 565 ـ يىلىدىن 835 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان.

4 ـ ھازار خاقانلىقى 651 ـ يىلىدىن باشلاپ 938 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان.

5 ـ بۈيۈك ھۇنلارنىڭ نەۋرىلىرى بولغان ئۇيغۇر خاقانلىقى، كاۋچاڭ (تۇرپان ئۇيغۇر دۆلىتى)، خىتاي ئىچىدىكى كانچاۋ (سېرىق ئۇيغۇر دۆلىتى) جۇڭغارىيە كۆلى ئەتراپىدىكى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىنىڭ قارلۇقلار دۆلىتى قاتارلىقلار 744 ـ يىللىرى بىلەن 847 ـ يىللىرى ئارىسىدا داۋام قىلغان.

6 ـ قىرغىزلارنىڭ ئۇيغۇر پايتەختى ئۆتۈكەنتىكى دۆلىتى 840 ـ يىلىدىن 1207 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان.

7 ـ قەشقەرنى مەركەز قىلغان قاراخانىيلار دۆلىتى 840 ـ يىلىدىن 1212 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان.

8 ـ تاتارلار، قىپچاقلار ۋە تۈركەشلەر دۆلەتلىرى 630 ـ يىلىدىن 1245 ـ يىللىرىغىچە داۋام قىلغان.

9 ـ غەزنەۋىلەر دۆلىتى 962 ـ يىلىدىن 1183 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان.

10 ـ بۈيۈك سەلجۇقلار دۆلىتى، تۈركىيە سەلجۇقلىرى، سۈرىيە

www.uyghurkitap.com

سەلجۇقلىرى، ئىراق سەلجۇقلىرى دۆلەتلىرى قاتارلىق بارلىق سەلجۇقلىلار ھاكىمىيىتى 1040-يىللىرى بىلەن 1194-يىللىرى ئارىسىدا داۋام قىلغان.

11-خارەزمى شاھ دۆلىتى 1097-يىلىدىن 1231-يىلىغىچە داۋام قىلغان.

12-ئالتۇن ئوردا دۆلىتى 1236-يىلىدىن 1502-يىلىغىچە داۋام قىلغان.

13-ئاققويلار ۋە قارا قويلار ئىمپېراتورلۇقلىرى 1340-يىلى بىلەن 1502-يىلى ئارىسىدا داۋام قىلغان.

14-تىمۇرلەڭ ئىمپېراتورلۇقى 1368-يىلىدىن 1501-يىلىغىچە داۋام قىلغان.

15-بابۇر ئىمپېراتورلىقى 1526-يىلىدىن 1858-يىلىغىچە داۋام قىلغان.

16-بۇخارا ئۆزبېك خانلىقى 1500-يىلىدىن باشلاپ 1920-يىلىغىچە داۋام قىلغان.

17-تۈركىيەنى مەركەز قىلغان ئوسمانىيلار خەلىپىلىكى 1299-يىلىدىن 1923-يىلىغىچە داۋام قىلغان.

زامانىمىزدىكى تۈرك دۆلەتلىرى

«دۇنيا تۈركلىرى تور بېتىدە» دۇنيادىكى مۇستەقىل تۈرك دۆلەتلىرى ۋە باشقا دۆلەتلەر تەۋەلىكىدىكى تۈرك ئاپتونومىيەلىرى ھەممىدە پۈتۈن دۇنيادىكى ئازسانلىق تۈركلەر تىزىملىكى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىنىدۇ.

1-پۈتۈن ئىسلام دۇنياسىغا ۋە تۈرك دۇنياسىغا يولباشچى بولۇشقا تىرىشۋاتقان «تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى» 1923-يىلى مۇستاپا كامال ئاتاتۈرك باشچىلىقىدا قۇرۇلغان بولۇپ، ھازىرقى ئومۇمىي نوپۇسى 80 مىليون، پايتەختى «ئەنقەرە»، ئومۇمىي يەر كۆلىمى: 783.562 كۋادرات كىلومېتىر.

2-«شىمالى قىبرىس تۈرك جۇمھۇرىيىتى» 1974-يىلى تۈركىيە ھاۋا ئارمىيەسى تەرىپىدىن تۈركىيە تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، 1983-يىلىغا كەلگەندە مۇستەقىل دۆلەت ئېلان قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 210،000 پايتەختى «لەپكۆشە» ئومۇمىي يەر كۆلىمى: 3.355 كۋادرات كىلومېتىر.

1991-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى نەتىجىسىدە قىسمەن بولسىمۇ ئۆز مۇستەقىللىقىغا ئېرىشكەن ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى تۆۋەندىكىچە:

3-قازاقىستاننىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 20 مىليون، پايتەختى «ئاستانە» يەر كۆلىمى: 2 مىليون 725 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ دۇنيادىكى كۆلىمى ئەڭ چوڭ مۇسۇلمان دۆلىتى ھېسابلىنىدۇ.

4-ئۆزبېكىستان نوپۇسى 30 مىليون، يەر كۆلىمى: 448 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «تاشكەنت».

5-ئەزەربەيجان نوپۇسى 8 مىليون، ئومۇمىي يەر كۆلىمى: 286600

كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «باكۇ».

6 ـ تۈركمەنىستان نوپۇسى 6 مىليون، يەر كۆلىمى: 210100 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «ئاشىق ئابات».

7 ـ قىرغىزىستان نۇپۇسى 5 مىليون، يەر كۆلىمى: 198500 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «بىشكەك».

يۇقىرىدىكى 7 مۇستەقىل تۈرك جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئومۇمي نوپۇسى 150 مىليوندىن ئاشىدىغان بولۇپ، ئومۇمي يەر كۆلىمى 4مىليون 700 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ.

رۇسىيە، خىتاي ۋە مولداۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى تۈرك ئاپتونۇم رايونلىرى:

1 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «ئالتاي جۇمھۇرىيىتى»نىڭ ئومۇمي نوپۇسى 400 مىڭ ئەتراپىدا، پايتەختى «گورنو ئالتايىسكى»، ئومۇمي يەر كۆلىمى: 92.600 كۋادرات كىلومېتىر.

2 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «باشقۇرتىستان جۇمھۇرىيىتى»نىڭ ئومۇمي نوپۇسى 6 مىليون، ئومۇمي يەر كۆلىمى: 143.600 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «ئۇپا».

3 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «قاباردەي بالكارىيا جۇمھۇرىيىتى»نىڭ ئومۇمي نوپۇسى 2 مىليون، ئومۇمي يەركۆلىمى: 12.500 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «نالچىك».

4 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «چۇۋاشىستان جۇمھۇرىيىتى» نىڭ ئومۇمي نوپۇسى 2 مىليون، ئومۇمي يەر كۆلىمى: 68000 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «شۇپاشكار».

5 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «داغىستان جۇمھۇرىيىتى»نىڭ ئومۇمي نوپۇسى 4 مىليون، ئومۇمي يەركۆلىمى: 50.300 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «ماھاچكالا».

6 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «ھاكاسىيا جۇمھۇيىتى»نىڭ ئومۇمي نۇپۇسى 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر، ئومۇمي يەر كۆلىمى: 61.900 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «ئاباكان».

7 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «قاراچاي (چەركەس) جۇمھۇيىتى»نىڭ ئومۇمي نوپۇسى 700 مىڭ، ئومۇمي يەر كۆلىمى: 14.100 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «چەركەسسەك».

8 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «تاتارىستان جۇمھۇرىيىتى»نىڭ ئومۇمي نوپۇسى 5 مىليون، ئومۇمي يەر كۆلىمى: 68000 كۋادرات كىلومېتىر، ئورنى ۋولگا دەرياسى بويىدا، پايتەختى«قازان».

9 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى «تۇۋا جۇمھۇرىيىتى»نىڭ ئومۇمي نوپۇسى 500 مىڭ، ئومۇمي يەركۆلىمى: 170.500كۋادىراتكىلومېتىر، پايتەختى «قىزىل».

10 ـ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

«ياقۇتىستان جۇمھۇرىيتى»نىڭ ئۇمۇم نوپۇسى 1.5 مىليون، ئومۇمىي يەركۆلمى: 3 مىليون 103 مىڭ 200 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «ياقۇتىسك».

11ـ مولداۋىيە تەۋەلىكىدىكى «گاگاۋۇز جۇمھۇرىيتى» (كۆكئوغۇزلاردىن بولۇپ) ئۇلار خرىستىيان دىنىنىڭ ئورتودوكس مەزھىپىگە ئېتىقاد قىلىدۇ، ئومۇمىي نوپۇسى 300 مىڭ ۋە چەتئەللەردىكى گاگاۋۇزلار يەنە 300 مىڭ ئەتراپىدا، ئومۇمىي يەركۆلمى: 1831 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «كومرات».

12ـ ختاي خەلق جۇمھۇرىيتى تەۋەلىكىدىكى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا ماكانى بولۇپ، ئومۇمىي نوپۇسى 30 مىليوندىن ئاشىدۇ، ئومۇمىي يەر كۆلمى: 1.826.000 كۋادرات كىلومېتىر، پايتەختى «ئۈرۈمچى».

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان 12 تۈرك ئاپتونوم رايونىنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلمى: 5 مىليون 627 مىڭ 831 كۋادرات كىلومېتىر ۋە ئومۇمىي نوپۇسى 54 مىليون ئەتراپىدا.

دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئازسانلىق قاتارىدا ياشاۋاتقان تۈرك مىللەتلىرى:

1ـ ئىراندىكى «ئەزەرىيلەر»نىڭ سانى 30 مىليون، «قاشقايلار»نىڭ سانى 3 مىليون، «قاجارلار»نىڭ سانى 300 مىڭ ۋە يەنە «شاھسەۋەنلەر»نىڭ سانى300 مىڭ، جەمئىي 33.600.000 ئەتراپىدا.

2ـ رۇسىيەدىكى «تەرەكەمەلەر» بىلەن «قىپچاقلار»نىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 1 مىليون، «دولغانلار»نىڭ نوپۇسى 20 مىڭ، سىبىرىيەدىكى «شورلار»نىڭ سانى: 30 مىڭ ئەتراپىدا بولۇپ، ئومۇمىي نوپۇسى 1.050.000 ئەتراپىدا.

3ـ ئىران ۋە ئافغانىستاندىكى «ھالاچلار»نىڭ سانى 200 مىڭ ئەتراپىدا.

4ـ رۇسىيە، ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدىكى «ئاھىسكا»لارنىڭ سانى بىر مىليون.

5ـ رۇسىيە ۋە بۇلغارىيەدىكى «نوغاي»لارنىڭ نوپۇسى 500 مىڭ ئەتراپىدا.

6ـ يۇنان ۋە بۇلغارىيەدىكى «بالقان»لارنىڭ سانى 1 مىليون ئەتراپىدا.

7ـ سۈرىيەدىكى تۈركمەنلەرنىڭ نوپۇسى 2 مىليون ئەتراپىدا.

8ـ ئىراقتىكى تۈركمەنلەرنىڭ نوپۇسى 4 مىليون ئەتراپىدا.

9ـ يەھۇدى دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان «قارايىم»لارنىڭ سانى 100 مىڭ ۋە «قىرچاق»لارنىڭ سانى 100 مىڭ ئەتراپىدا.

10ـ ھەرخىل دۆلەتلەردە ياشايدىغان

«قامۇقلار بىلەن قىپچاقلار»نىڭ سانى 500 مىڭ ئەتراپىدا.

11 ـ ختتاي تەۋەلىكىدىكى «سالا»لارنىڭ سانى 200 مىڭ، «يۇغۇرلار»نىڭ سانى 40 مىڭ ۋە «سېرىق ئۇيغۇر»لارنىڭ سانى 50 مىڭ بولۇپ، ھەممىسىنىڭ ئومۇمي سانى 300 مىڭ ئەتراپىدا.

12 ـ قازاقىستان، رۇسىيە ۋە موڭغولىيەدىكى «نايمان»لارنىڭ سانى 3 مىليون ئەتراپىدا.

13 ـ پۈتۈن 27 ياۋروپا دۆلەتلىرىدىكى ئاز سانلىق تۈركلەرنىڭ نوپۇسى 9 مىليون.

14 ـ ئامېرىكا، كانادا ۋە ئاۋۇستراليەدە ياشايدىغان ئاز سانلىق تۈركلەر سانى 1 مىليون ئەتراپىدا.

15 ـ ئوتتۇرا ئاسىيا، تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان، ياۋروپا دۆلەتلىرى، ئامېرىكا، كانادا، ياپونىيە ۋە ئاۋۇستراليە قاتارلىق دۆلەتلەردە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 2 مىليوندىن ئاشىدۇ.

16 ـ ئۆزبېكىستانغا تەۋە ئامۇ (جەيھۇن) دەريا بويىدىكى قىزىل قۇم چۆلگە يېقىن «قارا قالپاقىستان»لىقلارنىڭ نوپۇسى 2 مىليون، پايتەختى «نۇقۇس»، يەر كۆلىمى: 170.500 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ.

17 ـ ئەزەربەيجانغا تەۋە ئەرمىنىيەگە يېقىن ئىران چېگرىسىدىكى «ناھچىۋان» ئەزەربەيلەرنىڭ نوپۇسى 500 مىڭ، پايتەختى «ناھچىۋان»، يەركۆلىمى 5.500 كۋادرات كىلومېتىر.

يۇقىرىدىكى 17 خىل تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئومۇمي نوپۇسى 59 مىليون 852 مىڭ.

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا زامانىمىزدا پۈتۈن دۇنيادىكى ھەرخىل تۈرك قان سىستېمىسىدىكى مىللەتلەرنىڭ سانى 300 مىليوندىن ئاشىدىغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاسىملاتسىيە خەۋپىگە دۇچ كېلىش بىلەن بىرگە بەزىلىرى يوقۇلۇش گىرداۋىغا يېقىنلاشماقتا.

تۈرك مىللەتلىرىنىڭ «ئاناتولىيە» زېمىنىغا كۆچۈش ۋە يەرلىشىش جەريانى:

ھازىرقى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەر تەرىپىگە بۇنچە كۆپ تۈركلەرنىڭ قاچاندىن باشلاپ يەرلىشىشكە باشلىغانلىقى ۋە قانداق بولۇپ ـ ھازىرقىدەك سىڭىپ يەرلىشىپ كېتەلىگەنلىكى ئالاھىدە تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدىغان مەسىلە بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەپسىلاتى تۈركىيە تارىخ كىتابلىرىدا تۆۋەندىكىچە بايان قىلىنىدۇ:

1 ـ بەزى تارىخچىلار كاۋكاز تۈركلىرىنىڭ قارا دېڭىز ۋە ئاناتولىيە ئەتراپىغا كۆچۈش ۋە يەرلىشىش ھەرىكىتىنىڭ مىلادىيەدىن 3 مىڭ يىل بۇرۇنلا باشلانغانلىقىنى زىكىر قىلسا،

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يەنە بەزى تارىخچىلار مىلادىيەدىن بىر مىڭ يىل بۇرۇن باشلانغانلىقىنى يازىدۇ. ھەر ھالدا قارادېڭىز ئەتراپى ۋە شەرقىي ئاناتولىيەنىڭ كۆپىنچە رايونلىرىدىكى كاۋكاز تۈركلىرىنىڭ يەرلىشىش تارىخىنىڭ 3 مىڭ يىلدىن ئاشقانلىقى تارىخىي ھەقىقەتتۇر.

2 ـ مىلادىيەدىن 455 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتلاردىن باشلاپ مىلادىيەدىن 350 يىل بۇرۇنغىچە بولغان 95 يىل جەريانىدا ياۋروپادا ھۆكۈم سۈرگەن ياۋروپا ھۇن دۆلىتىنىڭ چېگرىسى شەرقىي ئاناتولىيە ۋە قارادېڭىز ئەتراپىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئاشۇ ھۇنلار زامانىدا ناھايىتى كۆپ ساندا ھۇن ۋە باشقا تۈرك ئايماقلىرىنىڭ قارادېڭىز ۋە ئاناتولىيە رايونلىرىغا يەرلەشكەنلىكى تارىخ كىتابلىرىدا ئېنىق بايان قىلىنىدۇ.

3 ـ مىلادىيەنىڭ 700 ـ يىللىرى كاۋكازىيادا باش كۆتۈرگەن ھازار تۈرك دۆلىتىنىڭ چېگرىسى ئاناتولىيەنىڭ قارس، ئارتۋىن، ئاغرى، ئىغدىر ۋە ۋان قاتارلىق شەھەرلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئاشۇ مەزگىلدە ناھايىتى كۆپ ساندىكى كاۋكاز تۈركلىرى مەزكۇر شەھەرلەرگە يەرلىشىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئاشۇ يىللاردا ناھايىتى كۆپ ساندىكى ھالاچ تۈركلىرىنىڭ ئەرجىس ۋە مالازگىرت ئوتتۇرسىغا يەرلەشكەنلىكى زىكىر قىلىنىدۇ.

4 ـ ئۆز زامانىسىدا «ماۋەرائۇننەھر» دەپ ئاتىلىدىغان (ئوتتۇرا ئاسىيا) زېمىنلىرىدىكى ھەرخىل تۈركى مىللەتلەرنىڭ ئاناتولىيە رايونلىرىغا كۆچۈش ھەرىكىتى مىلادىيە 6 ـ ئەسىرنىڭ يېرىمىدا ئېنىق ئايمىقى باشچىللىقىدىكى 24 ئايماق ئوغۇز تۈرك ئەۋلاتلىرىنىڭ يەرلىشىشى بىلەن باشلانغان بولۇپ، ئاناتولىيەگە قارىتىلغان تارقاق ھالەتتىكى كۆچۈش ھەرىكىتى ئۈزلۈكسىز داۋام قىلغان. ئەمما مىلادىيە 1018 ـ يىلدىن باشلاپ ھەرخىل تۈرك ئايماقلىرىنىڭ كوللېكتىپ ھالەتتە ئاناتولىيەگە قاراپ ئېقىش ھەرىكىتى باشلانغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسماقچى بولغان يەرلىك ئەرمەنلەر بىلەن كۆچمەنلەر ئوتتۇرسىدا بىرنەچچە قېتىم چوڭ ـ كىچىك قانلىق ئۇرۇشلار يۈز بېرىدۇ. 1038 ـ يىلى ۋىزانتىيە ھاكىمىيتى بىلەن سەلجۇقلار ئوتتۇرسىدا يۈز بەرگەن ۋان كۆلى ئۇرۇشى، 1045 ـ يىلىدىكى ئەرجىس ئۇرۇشى، 1047 ـ يىلىدىكى ھەققارى ئۇرۇشى قاتارلىق ئۇرۇشلارنىڭ ھەممىسى كۆچمەنلەرنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن بولغان.①

---

① پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1 ـ شەرقىي تۈركىستان تارىخى مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا

2 ـ ئىسلام تارىخى ۋە ئىسلام قىسسىلىرى / راغىب سەرجانى

3 ـ دۇنيا تارىخىدا ئوتتۇرا ئاسىيا / پىتەر بى گولدەن

4 ـ تۈركلەر نەزىرىدىكى ئەرەبلەر / پارۇق بوز گۈز

5 ـ دۇنيا تۈركلىرى تور بېكىتى

6 ـ تۈرك دۇنياسى تەتقىقات تور بېكىتى

«تارىخى ھەمدى» ئوسمانىيە سۇلتانى ئابدۇلھەمىدخانغا بېغىشلانغان، ئۇيغۇر تارىخىنى رىۋايەتلىك قەدىمكى زاماندىن ھازىرقى زامانغا ئۇلىغان مۇتەۋەر تارىخ كىتابدۇر. كىتابتا ئۇيغۇرلارنىڭ 19 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى كەچۈرمىشى ئاپتورنىڭ بىۋاسىتە قاتناشقان ۋەقەلىكلىرى ۋە باشقىلاردىن ئىگىلىگەن مەلۇماتلىرى ئاساسىدا بايان قىلىنغان. مەزكۇر كىتاب بۈنىڭدىن يۈز نەچچە يىل بۇرۇن (1908 ـ يىلى) يېزىلغان بولغاچقا بۈگۈنكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئوقۇرمەنلىك تەلىپى، ئادىتى، تەپەككۇر ئۇسۇلى، تارىخ قارىشى ۋە مىللەت قاراشلىرى بىلەن سىغىشىدىغان تەرەپلەر ۋە سىغىشمايدىغان ئامىللار مەۋجۇت. بۇ ماقالىدە بۈگۈنكى نەزەردە ئوقۇلغان «تارىخى ھەمدى»دىن تۇغۇلغان قاراشلار مۇلاھىزە قىلىنىدۇ.①

1. كىتابنىڭ ژانىرى ۋە تىلى

گەرچە «تارىخى ھەمدى»تىن يۈز يىللار بۇرۇن يېزىلغانتارىخ كىتابى بولسىمۇيېزىلىش ئۇسلۇبى نەچچە يۈز يىل بۇرۇنقى «تارىخى رەشىدى»، «بابۇرنامە»، «شەجەرەئى تۈرك» دېگەندەك كىتابلار بىلەن ئىزچىللىققا ئىگە. بۇ مەنىدە دەۋرىمىزدىكى تارىخقا دائىر كىتابلارنىڭ يېزىلىش ئۇسۇلىدىن پۈتۈنلەي پەرقلىق. شۇڭا كىتابتا بۈگۈنكى كىتابلاردەك تەتقىقات ئۇسۇلى، دائىرىسى، ئوبيېكتى، مەنبەلەر ۋە ئارخىپلارنىڭ بېرىلمەسلىكى تەبىئىي.

① موللا مۇسا سايرامى ۋاپاتىنىڭ 100 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلغان ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۈچۈن يېزىلغان

www.uyghurkitap.com

كىتابتا بەزى تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان بولۇپ، دىئالوگ ۋە تەسۋىرلەر بۇ شەخسلەرنى جانلىق ئادەمگە ئايلاندۇرغان. شۇڭا بۇگۈنكى تىلى بىلەن مەزكۇر ئەسەر تەتقىقات ئەسىرى ئەمەس ئەدەبىي ئەسەر، بىر تارىخىي ئوچېرك دېيىشكە بولىدۇ. ئەسەرنىڭ تىلى ئۈچىنچى شەخس ئاڭلاتما بايان شەكلىدە بولۇپ، تارىخىي شەخسلەر خۇددى ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى پېرسوناژلارغا ئوخشايدۇ. تەسۋىرلەردىن ئوقۇرمەن تارىخىي شەخسلەرنى كۆرگەندەك، ئۇلار بىلەن بىۋاستە مۇڭداشقاندەك تۇيغۇغا كېلىدۇ. بەزى باپلاردا ئاپتور ئۆزىنىڭ بىۋاستە كەچۈرمىشلىرىنى يازىدۇ. (214 ـ 225).

ئاپتور ئەسەردە مەلۇم تارىخىي شەخس، ھادىسە ۋە ھېكايەت ھەققىدە سۆزلەپ كېلىپ ئۆز پىكرىنى كۈچلەندۈرۈش ئۈچۈن ئايەت، ھەدىس ۋە نەمۇنىلىك ئەسەرلەردىن نەقىل كەلتۈرىدۇ. بەزىدە ئۆزى بېيىتلارنى تۈزۈپ، مەسەل ۋە ھېكايەتلەرنى قوشۇپ ماڭىدۇ. بۇ نوقتىدا كىتاب ئۇيغۇر قەدىمكى ۋە يېقىنقى ئەدەبىياتىدىكى تەزكىرىچىلىك، قىسسەچىلىك ۋە داستانچىلىق ئەنئەنىسى بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە.

كىتابتا ئىلمىي تىل ئەمەس ئەدەبىي تىلنىڭ قوللىنىلىشى ۋە ئۇنىڭ ھازىرقى ئەدەبىي تىلدىن پەرقلىق بولۇشى، سۆزلەردە ئەرەپ ـ پارىسچىنىڭ كۆپرەك بولۇشى، بولۇپمۇ ئادەم، ۋەقە ۋە مەنزىرىلەرنىڭ تەسۋىرىدە ئوخشىتىشلارنىڭ كۆپ قوللىنىلىشى بۈگۈنكى ئوقۇرمەننىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ.

ئاپتور ئەسەرگە قوشقان شېئىرلاردا پارىسچە شېئىرلارنىڭ كۆپ بولۇشى، ئۇيغۇرچە شېئىرلاردا پارىسچە سۆزلەرنىڭ جىقراق قوللىنىلىشى ۋە ئاپتور يازغان بەزى بېيىتلارنىڭ پارىسچە بولۇشى ئۇيغۇر ئەدىبلىرىدە ئەرەب ـ پارس تىلى سۆيگۈسىنىڭ شۇ زامانلارغا قەدەر خېلىلا كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. شۇ زامانلاردا ئەرەبچە، پارىسچە شېئىرلارنى يازغان ئابدۇقادىر داموللام، دىۋان تۈزگەن ھۆسەنىيىنخان تەجەللىلەر بۇ سۆيگۈنىڭ ئىسپاتى بولىدۇ، ئاپتور يەنە مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلاردا ئەرەب ـ پارىسچە دۇئالارنى يازىدۇ. شۇڭا مەزكۇر ئەسەر ئەينى دەۋردىكى تارىخ يېزىش ئۇسلۇبى بويىچە يېزىلغان، ئۆز دەۋرىنىڭ تىل ئادىتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن، ئۇيغۇرلاردىكى قىسسەچىلىك، داستانچىلىق ۋە تەزكىرىچىلىك ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلغان بىر ئەدەبىي ئەسەر دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ.

2. كىتاب يېزىلىشتىكى سەۋەب

ئالدى بىلەن ئاپتور«تارىخى رەشىدى»دىن كېيىن بىر مۇكەممەل تارىخ كىتابىنىڭ يېزىلمىغانلىقىنى سەۋەب

دەپ كۆرسىتىدۇ،ئاندىن دوستلىرىنىڭ تەۋسىيەسىنى سەۋەب قىلىدۇ. ئاپتورنىڭ بۇرادەرلىرى مۆھتىرەم ئەجداتلارنىڭ شانلىق تارىخى، قانلىق ۋەسىيەت ۋە ئىبرەتلىك ئىزلىرى ھەققىدە بىر كىتاب يېزىلسا، شۇ سەۋەبلىك قەھرىمانلارىيادىلانسا، روھىغا دۇئا قىلىنسا، خۇددى ھەدىستە «ياخشىلىققا دالالەت قىلغۇچى، شۇ ياخشىلىقنى قىلغانغا باراۋەر» دېگەندەك، بۇ كىتابنى يېزىشقا دالالەتچى بولغان ئۆزلىرىنىڭمۇ گۇناھلىرى يۇيۇلۇپ، ئەيىپلىرىنىڭ ئەپۇ قىلىنىشىنى ئۈمىت قىلىشقان. ئاپتورنىڭ دوستلىرى يەنە كىتابتا تەسۋىرلەنگەن خۇدا رازىلىقىنى كۆزلەپ ئەزىز جانلىرىنى پىدا قىلغان شېھىتلەر كېيىنكى ئەۋلاتلارنىڭ سۆھبەتلىرىدە زىكىر قىلىنسا ئاپتورنىڭمۇ ئاللاھ ئالدىدا ئەجىر ـ مۇكاپاتقا ئېرىشىدىغانلىقىنى تەكىتلەشكەن. ئۇلار يەنە ئەرەب ۋە ئەجەملەرنىڭ ئۆز قەۋمى ۋە ماكانى ھەققىدە كىتابلار يېزىشقانلىقىنى، يەتتە شەھەر كىشىلىرىنىڭ تارىخىدا بولغان ۋەقەلەرنى توپلاپ بىر كىتاب قىلغانلارنىڭ ئازلىقىنى شۇڭا يېزىشنىڭ زۆرۈرلىكىنى تەۋسىيە قىلىشقان. يىغىپ ئېيتقاندا كىتابنىڭ يېزىلىشىغا، ئاپتورنىڭ ساۋاپ ئىزدىگەن دىنىي بۇرچى، پىداكار ئەجداتلارغا بولغان ۋارىسلىق بۇرچى ۋە دوستلىرىنىڭ تەۋسىيەسىگە سادىقسەممىيىتى ئاساسلىق سەۋەب بولغان. شۇڭا، ئاپتور ھەر بىر ماۋزۇنى باشلىغاندا دوستلىرىغا خىتاپ قىلغان شەكىلدە باشلايدۇ.

3.كىتابتىكى ئەجداتلار

«تارىخى ھەمىدى» دە،1864 ـ يىلدىكى كۇچا قوزغىلىڭىدىن باشلانغان ۋەقەلەرنى ئاپتور ئۆزى بىۋاستە ئاڭلىغان، تەكشۈرۈپ توپلىغان ۋە باشتىن كەچۈرگەنلىرى بويىچە، ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى تارىخنى «رەۋزەتۇسسافا»، «مۇنتەخەببۇت تاۋارىخ»، «تارىخى رەشىدى»، «تاۋارىخى خەمسەئى شەرقى» قاتارلىق كىتابلارنى مەنبە قىلىپ يازغان. بۇ مەنبەلەردە مىللەتلەر قەدىمكى يەھۇدى رىۋايەتلىرى ئاساسىدا چۈشەندۈرۈلگەن بولغاچقا بۈگۈنكى تىلشۇناسلىق، ئارخولوگىيەلىك، ئانتروپولوگىيەلىك (ئىنسانشۇناسلىق) پاكىتلارغا مۇخالىپ كېلىدۇ. مەسىلەن، «ئومۇمەن، تۈرك، موغۇل، تاتار، قىرغىز، قىپچاق، ئۇيغۇر، مانجۇ، نايمان، چىركەس، داچىڭ، داغىستان، تۇرغۇت، نوغاي، بارلاس، جالايىر، دىلىم، جۇرجىت، يەجۇج ـ مەجۇج قاتارلىق نەچچە مىڭ قەبىلە ۋە نەچچە مىڭ تائىپىنىڭ نەسەپلىرى تولۇق تۈرك بىننى يافەسكە يېتىدۇ» دېگەن باياندىكى بەزى مەزمۇنلار بۈگۈنكى تىلشۇناسلىققا ئۇيغۇن ئەمەس. مەسىلەن، تۈركنىڭ ئەۋلاتلىرى دېيىلگەن مىللەتلەردىن تاتار، قىپچاق، قىرغىز، ئۇيغۇر، نوغاي قاتارلىقلار تۈرك تىللىرىدا، موڭغۇل، تۇرغۇت، بارلاس

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قاتارلىقلار موڭغۇل تىللىرىدا، مانجۇ، جۇرجىت قاتارلىقلار مانجۇ-تۇڭگۇس تىللىرىدا سۆزلىشىدۇ. داچېڭ ۋە يەجۇجى مەجۇجلارنىڭ بۈگۈنكى قايسى مىللەت ئىكەنلىكى كىتابتا دېيىلمىگەن، بۈگۈنمۇ ئايرىغىلى بولمايدىغان بىر مەسىلە.

ئۇيغۇر ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئەسەرلەردە ئادەتتە يۇقارقىدەك بىر بولسا يەھۇدى رىۋايەتلىرىدىكى يافەسكە باغلانسا، يەنە بىر بولسا ئىران رىۋايەتلىرىدىكى فەرىدۇنغا تۇتاشتۇرۇلىدۇ. ئىككىلا رىۋايەتتە ئۈچ ئوغۇل تىلغا ئېلىنىدۇ. يەھۇدى رىۋايەتلىرىنىڭ مۇسۇلمانلار ئارىسىدا يايغىن بولغان بەزى ۋارىيانتىدا يافەسنىڭ ئوغلى تۈرك دېيىلگەن بىلەن باشقا ۋارىيانتىدا يوق. ئىران رىۋايەتلىرىدە فەرىدۇننىڭ تۇر، سەلم، ھىلاج (ئىرەج) دېگەن ئۈچ ئوغلى بولغان بولۇپ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادى تۇرغا باغلىنىدۇ. «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ۋە «قۇتادغۇ بىلىك» تە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادى ئالىپ ئەرتوڭاغا باغلانغان.

دوكتور ئەسەت سۇلايماننىڭ قارىشىچە ئىران مەنبەلىرىدىكى ئافراسىياپ بىلەن ئۇيغۇرچە مەنبەلەردىكى ئالىپ ئەرتوڭا بىر كىشىنى كۆرسىتىدىكەن. قاراخانىلار دەۋرىدىكى مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار بىلەن قوچۇ خانلىقىغا مەنسۇپ بۇددىست ئۇيغۇرلار ئوخشاشلار ئالىپ ئەرتوڭانى ئورتاق ئەجدات دەپ قارىغان. ئالىپ ئەرتوڭانى ئۇيغۇر دۆلەتچىلىك تارىخىنىڭ مەنبەسى دەپ قاراش يۇقارقى ئىككى شاھ ئەسەردە تىلغا ئېلىنىپ باشقا ئەسەرلەردە ئۇچرىمايدۇ. بۇ ئۇيغۇر تارىخشۇناسلىرىنىڭ 11-ئەسىرلەردىن كېيىن ئۆز تارىخنى چۈشىنىشتە ئەرەپ-فارىس مەنبەلىرىنى ئاساس قىلغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

دېمەك مۇللا مۇسا سايرامى پايدىلانغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدىكى مەنبەلەر رىۋايەتلىك ئۇسلۇپتا يېزىلغان كىتابلار بولۇپ، بۈگۈنكىدەك پاكىت، تەھلىل ۋە يەكۈن شەكلىدە يېزىلغان ساپ ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ رەت قىلىشىغا ئۇچرىشى تەبىئىي. بۇ مەنبەلەردىن ئېلىنغان بايانلار ئوقۇرمەنلەرنى ئەجدادلارنىڭ ئۆتمۈشى ھەققىدىكى قاراشلار بىلەن ئۇچراشتۇرغان بولسىمۇ، بۇلارنى ئىلمىگە، پاكىتقا ئۇيغۇن بىر تارىخىي ئۆچۈر دېيىشكە بولمايدۇ.

4. كىتابتىكى قوشنا مىللەتلەر

«تارىخى ھەمىدى» بۈگۈنكى ئۇيغۇرلارغا قوشنا بولۇپ ياشاۋاتقان مىللەتلەر ھەققىدە كەڭرى مەلۇمات بەرگەن. تەرتىپ بويىچە قارىغاندا كىتابتا رۇس، تۈرك، موغۇل (تۈركلەشكەن موڭغۇل)، قالماق (بۈگۈننىڭ ئىبارىسىدە جۇڭغارلار)،

تۇڭگانى، خىتاي، ئافغان، قىرغىز، ئۆزبېك، قازاق، قىپچاق، تاجىك قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ناملىرى تىلغا ئېلىنغان.

ئاپتورنىڭ قەلىمىدە يافەسنىڭ ئوغۇللىرى قاتارىدا تۈرك، چىن ۋە رۇس بولغان. چىن دەسلەپكى بەتلەردە خىتاي مىللىتىنى كۆرسەتكەندىن باشقا تارىختىكى خىتايلار ۋە شۇ چاغدىكى مانجۇلار قۇرغان دۆلەتنى كۆرسەتكەن. چىن دەپ ئاتالغان خىتاي مىللىتى يافەسنىڭ ئوغۇللىرىدىن بىرى بولۇپ ماچىننىڭ ئوغلى دېيىلگەن. چىن ھەققىدە ناھايىتى مەدھىيىلىك بىر ھېكايە كىرگۈزۈلگەن(47 ـ 48). مەزكۇر ھېكايىدىكى شەرق دۇنياسىغا مەشھۇر «مۇشكى خوتەن»، خوتەن ئېپارىنىڭ (خوتەن ئېپارى، خوتەندە ۋە تىبەتتە ياشايدىغان، ئۇيغۇرچە ئاھۇ دېيىلىدىغان بىر كېيىكتىن چىقىدىغان خۇشپۇراق ماددا) تىلغا ئېلىنىشى بىزگە ئاپتورنىڭ ماچىن دېگەندە خوتەننى كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئاپتور كىتابىدا چىن ۋە تۈرك ھەققىدە مەلۇمات بەرگەن بولسىمۇ رۇس ھەققىدە ھېچ بىر مەلۇمات بەرمەيدۇ.

ئاپتور كىتابىدا موڭغۇللارنىڭ تۈركلەشكەنلىكى، قالماقلارنىڭ تاجاۋۇزى، تۇڭگانلارنىڭ مەنبەسى ۋە ئۇلارنىڭ يەتتە شەھەرگە كېلىشى، ئۆزبېكلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى، ئاق مەسجىدتىكى قازاقلار، قىرغىزلارنىڭ قەشقەرگە كىرىشى، خىتايلارنىڭ ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتىنى يوقىتىشى قاتارلىق مەزمۇنلار ھەققىدە توختالغان. بۇنىڭدىن بىز بۈگۈنكى ئۇيغۇرلارغا قوشنا موڭغۇل، قىرغىز، تۇڭگان، خىتاي قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئەھۋالى ھەققىدە مەلۇماتقا ئېرىشىمىز. بولۇپمۇ ئاپتور قالماق (بۈگۈنكى تىلىمىزدا جۇڭغالار)، خىتاي ۋە تۇڭگانلار ھەققىدە بەرگەن بايانلىرى كۆپرەك بولغان.

ئەپسۇسكى، كىتابتا خىتايلار ھەققىدىكى مەلۇماتلاردا سەل مۇبالىغە (47بەت)، قىسمەن ئەپسانىۋى (57،67،71ب) ۋە يۈزە (131ب) بولغاننىڭ ئۈستىگە بىرئاز ئاساسسىز (145ب) تەرەپلىرىمۇ بار. ئۇندىن باشقا كىتابتا بارلىق زىددىيەت، زۇلۇم ۋە تەڭسىزلىكلەرنىڭ مەنبەسىنى يەرلىك ھاكىم ۋە خىتاي ئەمەلدارلارغا ئارتىپ، خاننى ئاقلاش ۋە خىتاي ھاكىمىيىتىنى ھەقلىق كۆرسىتىش خاھىشى بار.

كىتابتا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تىلداش قېرىنداشلىرىمىزنى بېسىۋالغان رۇسلار ھەققىدىمۇ مۆرىتى كەلگەندە بىر ئىككى جۈملە يېزىلغاندىن باشقا تۈزۈك مەلۇمات بېرىلمىگەن. رۇسلارنىڭ قانداق تارىخ سەھنىسىگە چىقىپ، قانداق كۈچىيىپ ئۆز زامانىسىدىكى قۇدرەتلىك بىر ئىمپېرىيە ھالىتىگە كەلگەنلىكى ھەققىدە ئەتراپلىق بايان بېرىلمىگەن. ئەمەلىيەتتە ئەينى چاغدا تەڭرىتاغنىڭ

تۇمۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

جەنۇپ ۋە شىمالى پۇتۇنلەي روسلارنىڭ ئىقتىسادى كونتروللۇقى ئاستىدا ئىدى. روسلار تەيىنلىگەن ئۆزبېك، تاتار ئاقساقاللىرى ھەر قايسى شەھەرلەردە ئالاھىدە ھوقۇقلاردىن بەھرىمەن ئىدى.

ئەينى چاغدا موللا مۇسا سايرامىغا ئوخشاش زىيالىلارنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتىغا تەسىر كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان قوشنا مىللەتلەر، بولۇپمۇ روس، چىڭ ۋە بىرىتانىيە ئىمپېرىيەلىرى ھەققىدە بىۋاستە مەلۇماتقا ئىگە بولالمىغانلىقى ئېچىنارلىق. بەلكىم بۇ تۆمۈر خەلپە، موييدىن خەلپە، قاتارلىق ئىنقىلاپچىلارنىڭ مەغلۇبىيەتلىك ئاقىۋىتىنىڭ قىسمەن سەۋەبى بولۇشى مۇمكىن.

بۇنىڭدىن يۈز يىل بۇرۇن ئۇيغۇر زىيالىلارنىڭ ئەتراپىمىزدىكى ئىنگلىزلار، روسلار، خىتايلار ھەققىدە يەتكۈزگەن مەلۇمات نەچچە يۈز يىل بۇرۇن ئەرەپ ـ پارىسچە يېزىلغان كىتابلاردىن كەلگەنلىكى ئېچىنارلىق. بولۇپمۇ روس، برىتانىيە قاتارلىق ئىمپېرىيەلەرنىڭ مۇستەملىكە تالىشىش كۆرەشلىرىدىن، ئوسمانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ مەغلۇبىيەتلىرىدىن ئاۋامنىڭ ئەمەس، موللا مۇسا سايرامىغا ئوخشاش زىيالىلارنىڭمۇ بىخەۋەرلىكى بۈگۈنكى ئوقۇرمەنلەرنى ئەپسۇسلاندۇردۇ.

بۇنىڭدىن يۈز نەچچە يىل بۇرۇن يېزىلغان مەزكۇر كىتابتا ئىستىقبالىمىزغا مۇناسىۋەتلىك روس، ئەنگلىيە ۋە خىتاي ئىمپېرىيەلىرى ئويناۋاتقان ئويۇن ھەققىدە بىر مەلۇماتنىڭ بولماسلىقى، زىيالىلاردىكى بىلىم ۋە ئۇچۇر مەنبەسىنىڭ بۇنداق رىۋايەتلىك، كونا ۋە تارلىقىدىن ئۇلارنىڭ بۇنىڭدىن 100 يىل بۇرۇنقى ئۇيغۇر ئاۋامنى جاھان يېڭىلىقلىرىدىن، دۇنياۋى يۈزلىنىشتىن، دۇنيادىكى كۈچلەردىن ۋاقىپلاندۇرۇشتىكى رولىنىڭ نەقەدەر يېتەرسىز ۋە نۇقسانلىق بولغانلىقىنى كۆرۈپ ئالغىلى بولىدۇ. بۇ رىئاللىق بۈگۈنمۇ تامامەن ئۆزگەرگەن ئەمەس. مەسىلەن، ئەركىن موھەممەت نەشىر قىلىنغان «مۇسۇلمانلار نېمە ئۈچۈن ئارقىدا قالدى»، «مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى بىلەن دۇنيا نېمىلەرنى يوقاتتى»، «يول بۇ يەردە» دېگەنگە ئوخشاش كىتابلار مىسىردا 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدا يېزىلغان. بۇ كىتابلار شۇ دەۋردىكى، يات توپراقتىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ يېزىلغان، بۈگۈنكى مەسىلەر، مىللىي كىرزىسىمىز بىلەن ئانچە ئالاقىسى يوق. ئۇيغۇرلاردا بۇنداق كونا زاماندىكى ئەسەرلەرنىڭ زامان ئۆزگىرىپ بولغاندىن كېيىن قىلىنغان ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى ئارقىلىق مۇسۇلمانلار دۇنياسىدىكى مەسىلىلەرنى چۈشىنىش ھېلىمۇ مەۋجۇت. خۇددى يۈز نەچچە يىللار بۇرۇن تارىخ ھەققىدە يېزىلغان قەدىمكى ئەرەپ پارىسچە كونا كىتابلار ئۇيغۇرلارنىڭ

ئەجدادى ۋە قوشنىلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە ئىلىم بېرەلمىگەندەك، ئاتمىش يەتمىش يىللار بۇرۇن يېزىلغان ئەرەبچە كىتابلارمۇ بۈگۈنكى ئۇيغۇرلارغا مۇسۇلمانلارنىڭ دۇنيادىكى ھازىرقى ئورنى، چېكىنىش سەۋەبى ۋە كەلگۈسى تەرەققىياتى ھەققىدە تېگىشلىك چۈشەنچە بېرەلىشى ناتايىن.

5. كىتابنىڭ تەنقىدىي تەپەككۇر

«تارىخى ھەمدى» بۈگۈن ئۈچۈن تەنقىدىي تەپەككۇرغا تويۇنغانلىقى بىلەن قىممەتلىك. كىتابتا تەنقىدىي تەپەككۇر تۆۋەندىكىچە ئىپادىلەنگەن. بىرى شۇ زاماندا ھەق دەپ قوبۇل قىلىنغان رىۋايەتلەر رەت قىلىنغان. ئەينى چاغدا چىڭگىزخان، تۇغلۇق تۆمۈرخان قاتارلىق موغۇل شاھلارنىڭ ئەجدادى ھساپلانغان ئايال پادىشاھ ئەلەنقۇۋانىڭ نۇردىن ھامىلدار بولغانلىقى، بۇ نۇرنىڭ ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ نۇرى ئىكەنلىكى ھەققىدىكى رىۋايەتلەر بولغان. ھەتتا ئەلىشىر نەۋايى يېزىلىشىغا سەۋەب بولغان «رەۋزەتۇسسەفا» دېگەن كىتابتىمۇ بۇ رىۋايەت توغرا دەپ قوبۇل قىلىنغان. ئاپتۇر «تارىخى ھەمدى» دە بۇ قاراشنى پاكىتلار بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلىغان.

كىتابنىڭ تەنقىدىي تەپەككۇر يەنە ئاپتورنىڭ ئەينى دەۋردە دىن نامىدا ئەۋج ئالغان تۈرلۈك ئىقىملارنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى ئېچىپ كۆرستىپ بەرگەنلىكىدە ئىپادىلەنگەن. بولۇپمۇ ئۈچتۇرپاندا ئەۋج ئالغان كوبراۋىيە تەرىقىتىنىڭ خاتالىقلىرىنى كۆرستىپ بەرگەنلىكى تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە. ئاپتۇر يەنە كىتابىدا ھەر قايسى ئۇيغۇر ۋىلايەتلىرىدە ئەۋج ئالغان مازارغا چوقۇنۇش خاھىشىنى تەنقىت قىلىپ تۇرپاندىكى ئەسھابۇل كەھفنىڭ يالغانلىقىنى ئىسپاتلىغان. كىتابتا يەنە تارىخىي پاكىتلار بىلەن خوتەن ۋە باشقا يۇرتلاردىكى بىر قىسىم مازارلارنىڭ ساختا ئىكەنلىكىنى ئېچىپ تاشلىغان.

كىتابتا ئاپتۇر ئۆزىنىڭ دىنى، تارىخىي بىلىملىرىگە تايىنىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئەرەپ پارىسلاردىن ۋەتىنىمىزگە كېلىپ «مەھدىلىك» داۋاسى قىلغانلارنىڭ ئەپتى بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىغان. ئۇندىن باشقا كىتابتا تارىخىي شەخسلەرنىڭ غالبىيەت ۋە مەغلۇبىيەت سەۋەبلىرى پاكىتلىق تەھلىل قىلىنغان. كىتابتا يەنە شاھلار، ئالىملار، شەھىتلەر ۋە غازىلارنىڭ سەۋەنلىكلىرى، مەغلۇپ بولۇشىدىكى ئەمەلىي سەۋەبلەر مۇلاھىزە ۋە تەنقىت قىلىنىپ ھەممىنى ئاللاھ ۋە تەقدىرگە ئارتىپ قويۇشتىن ساقلانغان. ئەمما شۇنىمۇ قەيت قىلىش كېرەككى، كىتابتا شەخسلەر، ھادىسىلەر ۋە ھاكىمىيەتلەر ھەققىدىكى تەھلىل، تەرىپ ۋە بايانلاردا دائىم ئەقىدە نوقتىسىدىن تەھلىل قىلىش، ئاقىۋەتلەرنىڭ ھەممىنى تەقدىرچىلىك بىلەن چۈشەندۈرۈش ۋە ھەممىگە دىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

دېيىلىپ قالغان رىۋايەتلەرگە تايىنىپ ھۆكۈم قىلىش خاھىشىمۇ خېلى كۈچلۈك بولغان.

6. كىتابىتكى خەلىپە، ئوسمانىيە ۋە ياقۇپبەگ مايىللىقى

كىتابتا ئاپتور ئۇيغۇرلاردىن چىققان يەرلىك قوزغىلاڭ رەھبەرلىرىدىن بەكرەك ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتىگە مايىللىق بىلدۈرگەن. مەسىلەن، ياقۇپبەگ بەگ خۇمارى سەۋەبلىك ئۇخلىيالماي دۈشمەننىڭ قەستىنى تاسادىپى بايقاپ قالغان ئىككى ئافغان ئەسكەرنى تارتۇقلايدۇ ۋە ئەسكەرلەرنىڭ بەگ، نەشە چېكىشكە ئىجازەت بېرىدۇ.[①] ئوخشاش ۋەقە راشىدىن خوجا ھۆكۈمرانلىقىدىكى كۇچادا يۈز بەرگەن بولۇپ قىمار ئوينىغان ئەسكەرلەرنىڭ ئويغاقلىقى سەۋەبلىك مەغلۇبىيەتتىن ساقلىنىپ قالغان خوجا راشىدىن ئەسكەرلەر ئارىسىدا قىمار ئويناشنى چەكلىمىگەن. ئاپتور راشىدىن خوجا قىلغان ئىشنى شەرىئەتكە خىلاپ دەپ سەلبى مىسال سۈپىتىدە بەرگەن. ياقۇپ بەگنىڭ قىلغانلىرىنى باھا بەرمەي ئۆتكۈزىۋەتكەن.

ئەسەردىكى ئوسمانىيە مايىللىقىمۇ كۈچلۈك بولغان. ھالبۇكى ياقۇپبەگنىڭ بەيئىتىنى قوبۇل قىلغان ۋە ئۇنى مىراخور باشى دەپ قوبۇل قىلغان خەلىپە، ياقۇپ بەگ ئۆلتۈرۈلۈپ جەستى كۆيدۈرۈلگەندە ھېچ بىر سادا چىقارمىغان. ئوسمانىيە ئارخىپلىرىغا قارىغاندا ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتى قەشقەر ئەمىرلىكى دەپ ئېتىراپ قىلىنغان، ئەمما چىڭ سۇلالىسى تەرىپىدىن بېسىپ ئېلىنغاندا ھېچ بىر باياناتمۇ بېرىلمىگەن. ئەكسىچە ئوسمان ئىمپېرىيەسى بېيجىڭغا ئۆمەك ئەۋەتىپ چىڭ سۇلالىسى بىلەن بىرلىكتە غەرپكە تاقابىل تۇرماقچى بولغان. 1860 ـ يىلى چاغدا ۋاسلى ۋاسىلىيېۋ خىتاينىڭ مۇسۇلمان بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى پەرەزنى ئوتتۇرىغا قويغان، بۇ ئوسمانىيەدىكى ئىسلام دەۋەتچىلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتقان ۋە بۇ ھەقتە مۇلاھىزە قايىنىغان، بېيجىڭغا مەخسۇس خادىم ئەۋەتىلىپ دەۋەتچىلىك قانات يايغۇزۇلغان. ئوسمانىيە ئوردىسىدا ئەرەبچە دەرس بېرىدىغان ئابدۇلئەزىز غۇلجالى دېگەن كىشى چىڭ سۇلالىسىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ يۇكسەك ئورنىنى ئىستانبۇلدىكى ئىقدام دېگەن گېزىتتە ماقالە ئېلان قىلىپ مەدھىيىلىگەن. دېمەك، ئوسمانىيە ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇش بولماسلىقىدىن بەكرەك ئۆزىنىڭ بېيجىڭدا ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان ئىسلام دەۋەتچىلىكىنىڭ غايىسى ۋە غەربكە تاقابىل تۇرۇشتىكى شېرىكلىك مۇناسىۋىتىگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلگەن.

«تارىخى ھەمىدى» تەرغىپ قىلغان مەيلى خەلىپىلىك مايىللىقى، ئوسمانىيە

[①] مەزكۇر كىتاب 409 ـ بەت

مايىللىقى ۋە ياقۇپ بەگ مايىللىقى بولسۇن بىر تەپەككۇر قىلىپ بېقىشقا ئەرزىيدىغان، تېخىچە تارىختا ئايلانمايدىغان مەسىلە. كىتابتا يېزىلىشىچە كۇچا، خوتەن ۋە قەشقەر قوزغىلاڭچىلىرى رەھبەرلىرىنى ئۆزلىرى تەختكە ئولتۇرغۇزغان. ياقۇپ بەگ خوتەنگە ھۇجۇم قىلغاندا خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھەببۇللاھ مۇپتى ئۈچۈن دەريا دەريا قان ئاققۇزغانلىقى «تارىخى ھەمىدى» دە يېزىلغان بولۇپ ئەينى دەۋردە 50 مىڭدىن ئارتۇق كىشى جان بەرگەن. شۇ قەھرىمان خەلق نېمە ئۈچۈن چىڭ ئارمىيەسى كەلگەندە، ياقۇپ بەگنىڭ جەسەدى كۆيدۈرۈلگەندە جان بەرمەيدۇ. چۈنكى خەلق ياقۇپبەگ دۆلىتىنى ئۆز ھاكىمىيىتى دەپ تونۇمىغان. ياقۇپ بەگ قوشۇنلىرىنىڭ چىڭ ئارمىيەسىگە قارشى چىقماي چېكىنىپ چىقىپ كېتىشىنى ئاپتور «ۋەتەننى سۆيۈش ئىمانىنىڭ جۈملىسىدىندۇر» دەپ تەسۋىرلەيدۇ. دېمەك ئاپتورمۇ ۋەتىنىنى ياقۇپ بەگ باشلاپ كەلگەن قوشۇننىڭ ۋەتىنى دەپ قارىمىغان. ئەمما كۆپىنچە سەھىپىدە ئۇلارغا مايىللىق بىلدۈرگەن. كىتابتىكى خەلىپە، ئوسمانىيە ۋە سىرتتىقى ياردەم ۋە كۈچلەرگە بولغان مايىللىق بۈگۈنگە مىراس قالمىغان دېيەلمەيمىز. بۇنداق ئۆز ۋەتىنىگە، خەلقىگە ۋە مىللىي ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك زىددىيەتلىك تونۇش، زىددىيەتلىك پىكىر، ھەرىكەتلەرنىڭ مىراس قىلىشى بىلەن ئىچىنىشلىق ھالىتىنىڭ ئۆزگەرمەي داۋام قىلىشى ئوتتۇرىسىدا بىر مۇناسىۋەت يوق دېيەلمەيمىز. تارىخنى ئوقۇش تارىختىن ئىبرەت ئېلىش ئۈچۈن بولسا تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك بولسا كېرەك.

«تارىخى ھەمىدى» ئۇيغۇر تارىخى ھەققىدە يېزىلغان ئەڭ ئېسىل ئەسەرلىرىمىزنىڭ بىرى. موللا مۇسا سايرامىمۇ خۇددى خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخشۇناس دوكتورى كىم خودۇڭ ئېيتقاندەك ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئەڭ ياخشى تارىخچى. ئەلۋەتتە، يۈز يىل بۇرۇن يېزىلغان بىر كىتابنى بۈگۈننىڭ نەزەرىدە تۇرۇپ باھالىساق كىتاب ھەققىدە بەزى پەرقلىق تونۇشلارغا كېلىمىز. بىر ئوقۇرمەندە بۇنداق پەرقلىق تونۇشلارنىڭ بولۇشى ھەرگىزمۇ كىتابنىڭ قىممىتىگە شەك چۈشۈرمەيدۇ. مەزكۇر كىتابنىڭ بىزنى مۇشۇنداق قاراشلارغا ئىگە قىلالىغانلىقى ۋە يۈز يىلدىن بېرى ئوقۇلۇشقا، تەتقىق قىلىنىشقا ۋە قايتا قايتا نەشر قىلىنىشقا سازاۋەر بولۇۋاتقانلىقى ئۇنىڭ قىممىتىنى شەكسىز ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ.①

---

① بۇ ماقالە 2017-يىلى 6-ماي، ئىستانبۇلدا ئېچىلغان ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرلارنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا ئوقۇلغان.

www.uyghurkitap.com

80 ـ يىللارنىڭ بېشىدا كۇچا كونا شەھەردىكى رەستە بازىرى مەركىزى بازارلارنىڭ بىرى ھېسابلىناتتى. ئۇ يەردە رەستە مەسجىدىگە قاراشلىق دۇكانلاردىن سىرت، رەستىدىكى مەيدانىڭ ئەتراپىدىمۇ بىر مۇنچە قول ھۈنەرۋەنچىلىك دۇكانلىرى بار ئىدى. ناھىيىلىك 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپكە بارىدىغان تاشما كوچىسىنىڭ سول تەرىپىدىكى بوشلۇقتا سودىگەرلەرنىڭ لاپاسلىق بازىرى جايلاشقان بولۇپ، بۇ بازار چوڭ سايغا سېلىنغان ئەسلىدىكى ياغاچ كۆرۈكنىڭ جەنۇبىدا ئىدى. بۇ ياغاچ كۆرۈك كېيىن چېقىپ تاشلىنىپ، 1985 ـ يىلى ئۇنىڭ يۈز مېتىر شىمالىغا ھازىرقى «كۆسەن كېچىكى» نامىدىكى بېتون كۆۋرۈكنى سالدى. پۈتۈن رەستە بازىرى جۈمە كۈنلىرى ئادەم دېڭىزىغا ئايلىناتتى. ئادەملەرنىڭ زىچلىقىدىن بازاردا بىرنەرسە ئېلىش تۈگۈل، مېڭىشمۇ شۇنچىلىك قىيىن ئىدى. بازاردىكى ئالارمەن ۋە ساتارمەنلەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرىدىن ئاجايىپ جانلىق بىر مەنزىرىنى كۆرگىلى بولاتتى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، رەستە مەسجىدىدىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلانغان ھامان پۈتۈن بازار ھەركەتتىن توختاپ، ئادەملەر تۇرغان ئورۇنلىرىدا زوڭ ئولتۇرۇشۇپ، مۆڭلۈك ئەزانغا قۇلاق سالاتتى، ئەتراپنى تۈيۈقسىز شۇنچىلىك جىمجىتلىق باساتتىكى، بۇ ھالەت خۇددى ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە تەسۋىرلىنىدىغان تىلسىم قىلىنغان شەھەرگە ئوخشاپ قالاتتى. پەقەت مۆڭلۈك ئەزان ئاۋازىلا شەھەر ئاسمىنىغا ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ئەزان ئاۋازى توختىغان ھامان بازار قايتىدىن ئەسلىدىكى قاينام ـ تاشقىنلىق ھالەتكە كىرەتتى.

بۇ ۋاقىتلاردا بىزنىڭ ئائىلىنىڭ

كىيىم ـ كېچەك دۇكىنىمۇ دەل ئاشۇ رەستىدىكى لاپاسلىق سودىگەر بازىرىدا ئىدى. مەن بازار كۈنلىرى ۋە يازلىق تەتىللەردە ئۆيدىكىلەرگە ياردەملىشىپ، دۇكانغا قارىشىپ بېرەتتىم. 9 ـ سىنىپنى تۈگەتكەن يازلىق تەتىل كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بازارغا ئوتتۇرا بويى، سىمىز بىرەك، يۈزلىرى گۆشلۈك كەلگەن، ئۈچىسىغا ئاق كاسا تون بىلەن ئاق ئىشتان كەيگەن بىر ئادەم كىرىپ كەلدى. بازاردىكى دۇكاندارلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئۇ ئادەمنىڭ ئالدىغا بېرىپ، قىزغىن سالاملاشقىلى تۇردى.مەنمۇ ئۇلارنىڭ قاتارىدا ئالدىغا بېرىپ، سالام بېرىپ، كۆرۈشتۈم. ئۇ ئادەمنىڭ سالاپىتىدىن ۋە سودىگەرلەرنىڭ «ھاجىمكا» دەپ ئاتاشلىرىدىن ئۇ ئادەمنىڭ دىنىي مۆتىۋەرلەردىن بىرى ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلساممۇ، ئامما كىملىكىنى بىلەلمىگەنىدىم. كېيىن باشقىلاردىن ھىندىستاندا ئىلىم تەھسىل قىلغان ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم ئىكەنلىكىنى بىلدىم. بۇ ئىسىم ماڭا تونۇشتەك بىلىندى. ئىسىمدە قېلىشچە ئانام بۇ ئادەم ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەندەك قىلغانىدى.

ئانامنىڭ دېيىشىچە، ئانامنىڭ ئاتىسىنىڭ ئابدۇرېھىم قارىم بىلەن ھامۇت مەۋلىۋى داموللاھاجىم شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتى كۇچادا ئېلىپ بارغان چوڭ تۇتقۇندا بىرلىكتە تۇتقۇن بولغانىكەن. كېيىن ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم تۈرمىدىن چىقىپ، ساق ـ سالامەت كۇچاغا قايتىپ كېلىپتۇ. بۇ تۇتقۇن ھەققىدە كۇچا تارىخ ماتېرىياللىرىدا تەپسىلىي بىر ئەسلىمە ئېلان قىلىنغان بولۇپ، ئەسلىمىدە جەمئىي تۇتقۇن قىلىنغان 87ئادەمنىڭ ئىسمى بېرىلگەن. ئەسلىمىدە ئانامنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسمى 21 ـ ئورۇندا ئۇچرايدۇ ۋە تۇتقۇن بولغانلاردىن پەقەت ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم قاتارلىق 8 ئادەمنىڭلا تۈرمىدىن چىقىپ، ساق ـ سالامەت كۇچاغا قايتىپ كەلگەنلىكى ھەققىدە ئۇچۇر بېرىدۇ.

ئانامنىڭ ئەسلىمىسىدىكى بۇ ۋەقە 1936 ـ يىلى 3 ـ ئايدا كۇچادا يۈز بەرگەن بولۇپ، تۇتقۇن بولغان شۇ كېچىسى ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم ساقساقتىكى ئۆيىدە بولمىغانلىقى ئۈچۈن تۇتقۇندىن ئامان قالىدۇ. ئەمما بىر قانچە كۈندىن كېيىن ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم ساقچى ئىدارىسىغا ئۆزىنى مەلۇم قىلىدۇ، ساقچى ئىدارىسى ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىمنى دەرھال قولغا ئالىدۇ. ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم تاكى 1943 ـ يىلىغىچە ئاقسۇدا تۈرمىدە يېتىپ، شۇ يىلى 7 ـ ئايدا تۈرمىدىن چىقىپ يۇرتى كۇچاغا قايتىپ كېلىدۇ.

ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم كۇچادىكى كۆزگە كۆرۈنگەن ساناقلىق دىنىي ئۆلىمالارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر، كىچىك پېئىل ئىنسان ئىدى. ئۇ 1898 ـ يىلى كۇچا ناھىيىسىنىڭ ئۇزۇن يېزىسىدا تۇغۇلغان بولۇپ، دەسلەپكى دىنىي بىلىملەرنى ئۆز يېزىسىدىكى مەدرىسىلەردە ئالىدۇ. 17ياشلارغا كىرگەن مەزگىلىدە كۇچا شەھەر ئىچىگە كىرىپ، ئەينى دەۋردىكى

كۇچانىڭ مۆتىۋەر ئۆلىمالىرى ھېساپلانغان ئىبراھىم قۇزات ئاخۇنۇم، ھاشىم قازى كالان، ئابدۇمجىت داموللام قاتارلىق بىر قىسىم كىشىلەردىن دىنىي بىلىم ئالدۇ. 1922-يىلى قەشقەرگە كېلىپ، خانلىق مەدرىستە ئوقۇيدۇ. قەشقەرخانلىق مەدرىسىنى 1928-يىلى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملاپ، شۇ يىلى ھىندىستاننىڭ بومباي شەھرىگە بېرىپ، دېۋبەند دارىلئۇلۇمغا ئوقۇشقا بېرىپ، مەۋلىۋى ئۇنۋانىنى ئالدۇ[1]. 1935-يىلى ئوقۇشنى تاماملاپ كۇچاغا قايتىپ كېلىدۇ ۋە ئۇزاق ئۆتمەي كۇچا خانىقا مەسجىدىنىڭ ئىچىگە جايلاشقان مەھكىمە شەرئىگە قازى كالان بولىدۇ.

ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم كۇچاغا قايتىپ كەلگەن ۋاقتىدا كۇچا خەلقى نادانلىق، خۇراپاتلىق ۋە ئىلىمسىزلىكنىڭ قارا قازنىدا قاينىلىپ، زۇلۇم ئىسكەنجىسىدە ئىڭراۋاتقان مەزگىل ئىدى. خەلقنىڭ گەجگىسىگە ھاكىمىيەتنىڭ زۇلۇم-ستەملىرىدىن سىرت رىياكار موللىلارنىڭ ئاچكۆزلىكى، ئالدامچىلىقىدىن شەكىللەنگەن قارا كۈنلەرمۇ يۈكلەنگەنىدى[2]. ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم كۇچاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەرىپەتپەرۋەر دىنىي ئۆلىما مۇساييپ داموللا ھاجىمغا ياردەملىشىپ، ناماز ھەققى ئېلىشنى قاتتىق چەكلەيدۇ. 1946-يىلى ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى ئۈرۈمچىدە 11 ماددىلىق بىتىم تۈزۈپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەشكىللىگەندە كۇچا خەلقىگە ۋاكالەتەن ۋەكىل بولۇپ، مۇساييپ داموللا ھاجىم بىلەن بىرلىكتە ئۈرۈمچىگە بېرىپ، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كۆرۈشىدۇ ۋە ئەخمەتجان قاسىمغا كۇچا خەلقىنىڭ دەرت-ئەلەملىك ئەھۋالىنى، ئارزۇ-تەلەپلىرىنى يەتكۈزىدۇ. [3]

ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم تاكى مەھكىمە شەرئى ئەمەلدىن قالغۇچە قازى كالانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ. ئۇ قازى كالان بولغان مەھكىمە شەرئىنىڭ ئورنى ھازىرمۇ كۇچا كونا شەھەردىكى خانىقا مەسجىدىنىڭ ئىچىدە بار بولۇپ، مەشھۇر مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورۇنلىرىنىڭ بىرى ھېساپلىنىدۇ. كۇچا خانىقا مەسجىدى سەئدىيە خانلىقى مەزگىلىدە سېلىنغان 500 يىللىق تارىخقا ئىگە قەدىمىي مەسجىد بولۇپ، بىزنىڭ ئۆي ئاشۇ مەسجىدنىڭ يېنىدا ئىدى. ئاتامۇ 90-يىللاردا بۇ مەسجىدنىڭ ئىقتىسادىي ۋە خوجىلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇپ، مەسجىدنى قايتىدىن رېمونت قىلدۇرۇش ۋە يېڭىدىن سىرلاش ئىشلىرىنى بېجىرگەن ئىدى. مەن كىچىكىمدىن باشلاپ جۈمە ۋە ھېيت نامازلىرىنى مۇشۇ مەسجىدتە ئوقۇغاندىن سىرت، بىكار ۋاقىتلىرىمدا مەھەللىدىكى باللار بىلەن بىرلىكتە مەسجىدنىڭ ئويلىسىغا كىرىپ ئويناپتىم. شۇ چاغلاردا ھامۇت داموللا ھاجىم قازى كالانلىقتا ئولتۇرغان مەھكىمە شەرئىنى داۋاملىق كۆرەتتۇق. كېيىنكى چاغلاردا ھامۇت مەۋلىۋى داموللا ھاجىم بىلەن مۇشۇ خانىقا مەسجىدتە بىر قانچە قېتىم

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە نائىل بولدۇم.

ھامۇت مەۋلۋى داموللا ھاجىم 1955-يىلى جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ھەج ئۆمىكىنىڭ ماۋۇن باشلىقى سۈپىتىدە سەئۇدى ئەرەبىستانغا ھەجگە بارىدۇ ۋە پادىشاھ خالىد ئابدۇلئەزىزنىڭ كاتتا زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولىدۇ. ھەج ئۆمىكى ھەجدىن يېنىپ، قاھىرەدە زىيارەتتە بولۇش ئۈچۈن مىسىرغا چۈشكەندە پرېزىدېنت جامال ئابدۇل ناسىرمۇ يۇقىرى ئىززەت-ئېھرام بىلەن كۈتۈۋالىدۇ. مىسىردىن يېنىپ ھىندىستان ۋە ھىندونېزىيەگە بارغاندىمۇ شۇ دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولىدۇ. [4]

ھامۇت مەۋلۋى داموللا ھاجىم دىنىي بىلىمىنىڭ چوڭقۇرلىقى، ئاددىي-ساددا، چىقىشقاق، كەمتەر مىجەزى، ئادىل ۋە تۈز كۆڭۈللۈكى بىلەن كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالىدۇ ۋە جامائەت ئارىسىدا يۈكسەك ھۆرمەتكە سازاۋەر بولىدۇ. ئۇ مۇھەممەد سالىھ ھاجىم تەرجىمە قىلغان «قۇرئان كەرىم»نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى بېكىتىش خىزمىتىگە قاتناشقان ساناقلىق دىنىي مۆتىۋەرلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپ، «قۇرئان كەرىم»نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنىڭ ئۇتۇقلۇق بولۇپ چىقىشىغا زور تۆھپە قوشىدۇ.

دىنىي بىلىم ۋە ئىنسانىي پەزىلەتتە ئۆزگىچە خاس ئۆلگە ياراتقان بۇ زات 1991-يىلى 9-ئاينىڭ 13-كۈنى يۈرەك كېسىلى بىلەن 93 يېشىدا ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە مەۋلانەم قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنىدۇ. مەۋلانەم قەبرىستانلىقى 1354-يىلى تۇغلۇق تۆمۈرخانىنى ئىسلامغا دەۋەت قىلغان ۋە پۈتۈن كۇچا رايونىنىڭ ئىسلاملىشىشىغا زور تۆھپە قوشقان مەۋلانە ئەرشىدىننىڭ نامىدا ئاتالغان قەبرىستانلىق بولۇپ، مەۋلانە ئەرشىدىننىڭ قەبرىسىمۇ شۇ يەرگە جايلاشقان. بۇ يەر كۇچادىكى مەشھۇر تارىخىي زىيارەتگاھلارنىڭ بىرى بولۇپ، تارىختىن بۇيان بۇ قەبرىستانلىقتا مەۋلانە ئەرشىدىننىڭ ئەۋلادلىرىدىن سىرت كۇچادا ئۆتكەن نۇرغۇن دىنىي ئۆلىمالار دەپنە قىلىنغان. ئەمما يېقىنقى مەزگىللەردىكى ئۇچۇرلارغا قارىغاندا ھۆكۈمەت پەقەت مەۋلانە ئەرشىدىننىڭ قەبرىگاھىنى سىمۋول خاراكتېرلىك ساقلاپ قالغاندىن سىرت باشقا قەبرىلەرنىڭ ھەممىسىنى چېقىپ، تۈزلىۋەتكەن. ھامۇت مەۋلۋى داموللا ھاجىمنىڭ قەبرىسىمۇ شۇ قاتاردا چېقىپ تاشلانغان. مەرھۇمنىڭ روھىغا ئاللاھتىن ئالىي جەننەت تىلەيمىز. ①

---

① مەنبە ۋە پايدىلانمىلار

[1] كۇچادا ئۆتكەن تارىخى شەخسلەر، 158-بەت، شىنجاڭ پەن تېخنىكا نەشرىياتى 2012-يىلى،1-نەشرى

[2] «مەرىپەت ژورنىلى» 2017-يىللىق 1-سان 50-بەت

[3] «مەرىپەت ژورنىلى» 2017-يىللىق 1-سان 51-بەت

[4] كۇچادا ئۆتكەن تارىخى شەخسلەر، 160-بەت، «شىنجاڭ» پەن-تېخنىكا نەشرىياتى، 2012-يىلى، 1-نەشرى كۇچا ناھىيىسى تەزكىرىسى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1997-يىلى، 1-نەشرى

www.uyghurkitap.com

ئون ئۈچىنچى گۈلخان

ئاتا ـ ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىڭلار!

مۇسۇلمانلاردىكى جەمەتچىلىك ۋە ئائىلىچىلىك ئەندىزىسى غەرب ئەللىرىگە سېلىشتۇرغاندا مۇتلەق ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدىغان مۇھىم ئالاھىدىلىكتۇر. بىز مۇسۇلمان بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن شەخس ۋە ئائىلىنى بىر ـ بىرىگە چەمبەرچاس باغلاپ تۇرىدىغان، بىر ـ بىرىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان، ئىللىقلىق ئاتا قىلىدىغان بۇ ئۇلۇغ رىشتىدىن ئېپتىخارلىنىمىز ۋە غورۇرلىنىمىز.

كۈنىمىزدە نۇرغۇن كىشىلەر تۇرمۇش رېتىمىنىڭ تېزلىكى ۋە خىزمەت بېسىمى باھانىسىدە ئاتا ـ ئانىلىرى ۋە ئائىلىلىرىگە ئانچە كۆڭۈل بۆلۈپ بولالمايۋاتىدۇ. بۇ ئىنتايىن ئېچىنىشلىق بىر ئەھۋال، ئۇلار مۇھەققەق زىيان تارتقۇچىلاردۇر. بۇلارنىڭ ئىرىشكەنلىرى قولىدىن بېرىپ قويغانلىرىغا سېلىشتۇرغاندا ئىنتايىن ئەرزىمەس نەرسىلەردۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: «پەرۋەردىگارىڭ پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشىڭلارنى ۋە ئاتا ـ ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلدى، ئۇلارنىڭ بىرى، يا ئىككىلىسى سېنىڭ قول ئاستىڭدا بولۇپ ياشىنىپ قالسا، ئۇلارغا ئوھوي دېمىگىن (يەنى مالالىقنى بىلدۈرىدىغان شۇنچىلىك سۆزنىمۇ قىلمىغىن)، ئۇلارنى دۈشكەلىمىگىن، ئۇلارغا ھۆرمەت بىلەن يۇمشاق سۆز قىلغىن. ئۇلارغا كامالىي مېھرىبانلىقتىن ناھايىتى كەمتەر مۇئامىلىدە بولغىن ۋە: «ئى پەرۋەردىگارىم! ئۇلار مېنى

كىچىكلىكىمدە تەربىيىلىگىنىدەك ئۇلارغا مەرھەممەت قىلغىن» دېگىن»[1]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: «خار بولۇپ كەتسۇن، خار بولۇپ كەتسۇن، ئاتا ـ ئانىسى ياكى ئۇلارنىڭ بىرى ياشانغاندا (ئۇلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلمىغانلىقى ئۈچۈن) جەننەتتىن مەھرۇم قالغان كىشى خار بولۇپ كەتسۇن.»[2] بۇ ھەدىس ئاتا ـ ئانىسىغا ياخشى مۇئامىلىدە بولمىغانلارغا يېتەرلىكتۇر.

ئاتا ـ ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئۈستىدىكى ھەققىنى ھەر قانچە قىلىپمۇ لايىقىدا ئادا قىلىپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەنىدى: «پەرزەنت ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ ھەققىنى ھەرگىزمۇ ئادا قىلىپ بولالمايدۇ. ناۋادا ئاتا ـ ئانىسى قۇل بولۇپ پەرزەنتى سېتىۋېلىپ ئازات قىلىۋەتسە ئادا بولىدۇ.»[3]

ئانىلارنىڭ پەرزەنتلەر ئۈستىدىكى ھەققى دادىلارغا قارىغاندا تېخىمۇ چوڭ. بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ: «ئى رەسۇلۇللاھ مېنىڭ ياخشى مۇئامىلە قىلىشىمغا كىم ئەڭ لايىق؟ دەپ سورىدى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ئاناڭ، دېدى. ئاندىن قالسىچۇ؟ دېدى، ئۇ ئادەم. ئاناڭ، ئاندىن قالسىچۇ؟ ئاناڭ. ئۇ ئادەم يەنە ئاندىن قالسىچۇ، دەپ سورىۋېدى، ئاندىن قالسا داداڭ دەپ جاۋاپ بەردى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام.

[1] سۈرە ئىسرا 22 ـ 24 ـ ئايەتلەر
[2] مۇسلىم رىۋايىتى
[3] مۇسلىم رىۋايىتى

دەۋرىمىزدە شۇنداق ئىسىل ياشلىرىمىزمۇ باركى، ئاي ئاخىرىدا مائاشىنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ «خالىغانچە سەرپ قىلىڭلار، سەرپ قىلغىنىڭلار ئاشۇرۇپ قويغىنىڭلاردىن سۆيۈملۈكراق» دېيەلەيدىغان...

يەنە شۇنداق ئىسىل ياشلىرىمىزمۇ باركى، ئاتا ـ ئانىسى بار سورۇندا ئەيمىنىپ تۈزۈكراق گەپمۇ قىلالمايدىغان...

يەنە شۇنداق ياشلىرىمىزمۇ باركى، كۈندە ئەتىگەندە ئىشقا مېڭىشتىن بۇرۇن ئاتا ـ ئانىسىغا سالام بېرىپ، ھال ـ ئەھۋال سوراپ، ئېھتىياجلىرىنى قامداپ ئۆتىدىغان...

سۆيۈملۈك قېرىنداشلار، مانا بۇ ياشلىرىمىز ئاللاھ بىلەن سودا قىلىۋاتقانلار ھېسابلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ سودىسى ھەققەتەن پايدىلىق، ئۇتۇقلۇق سودىدۇر.

مېنىڭچە پەرزەنتلىرىگە ياخشىلىق ۋە خۇشاللىق تىلىمەيدىغان، ئۇلارنىڭ بەختىگە دۇئا قىلمايدىغان ئاتا ـ ئانا بولمىسا كېرەك. ئەمما دائىم ئاتا ـ ئانىلىرىغا ياخشىلىق قىلىپ تۇرىدىغان پەرزەنتلەرگە قىلىنغان دۇئا ئاتا ـ ئانىسىغا ئۇدۇللۇق مۇئامىلە قىلىدىغان پەرزەنتلەرگە قىلىنغان دۇئاغا قارىغاندا ئىجاۋەت قىلىنىش نىسبىتى تېخىمۇ يۇقىرى بولىدۇ.

بۇ مەكتۇپنىڭ قىز ـ يىگىتلەرگە قارىتا مۇھىم نۇقتىلىرى:

1. ئاتا ـ ئاناڭلارغا ئەڭ چىرايلىق ئىبارىلەر بىلەن گەپ قىلىڭلار. ئۇلارغا

uyghurkitap.com

قانچىكى مۇلايىم، يېقىشلىق سۆزلەرنى قىلساڭلار ئەرزىيدۇ.

2. ئاتا ـ ئاناڭلارغا بولغان ئىھسان، ياخشى مۇئامىلە ۋە چىرايلىق سۆزلىرىڭلارنى ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىشتىكى ۋەسىلىگە ئايلاندۇرۇڭلار.

3. ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنتلىرىنى دۇنيادىكى ھېچ نەرسىگە تەڭ قىلمايدۇ. ئۇلار پەرزەنتلىرىنى چەكسىز، مىننەتسىز، سەۋەبسىز ياخشى كۆرىدۇ. سىلەرمۇ ئۇلارنى بارلىق نەرسىلەردىن، ھەتتا خوتۇن ـ بالىلىرىڭلاردىنمۇ يۇقىرى ئورۇنغا قويۇڭلار.

4. پات ـ پات ئاتا ـ ئانىلىرىڭلارغا ئويلىمىغان تەرەپلەردىن خۇشاللىق بېغىشلاڭلار، ئۇلارنى تۇيۇقسىز شادلاندۇرۇڭلار. ئۇلارنى خۇشال قىلىشنىڭ يېڭى ـ يېڭى ئۇسۇللىرىنى تېپىپ چىقىڭلار.

5. سىلەرنىڭ دۇرۇس، تۇغرا يولدىكى ئادەم بولۇشۇڭلار ئاتا ـ ئاناڭلارغا قىلىنغان ئەڭ چوڭ ھەدىيەڭلار بولسۇن.

ئالاھدە ئىقتىدار ھازىرلاڭلار!

بەزى ياشلار «بىز ئۆزىمىزنى ئالاھدە كىشىلەرگە ئايلاندۇرالايدىغان، ئالدىنقى قاتاردىكى كىشىلەردىن قىلالايدىغان يۇقىرى ئىقتىدار ھازىرلىيالامدۇق ياكى بۇ ئىمتىياز پەقەت ئالاھدە يۇقىرى مەكتەپلەردە ئوقۇغانلارغا ۋە بايلارغىلا خاسمۇ؟» دەپ سورىشىدۇ. بۇ سوئالغا جاۋابەن دەيمىزكى، بىز ھەممىمىز ئاللاھنىڭ بەندىلىرى. بىزنىڭ بارلىق ئىشلىرىمىز ئاللاھنىڭ قولىدا. ھەممە ئىش ئاللاھنىڭ خاھىشى ۋە ئىرادىسى بويىچە داۋام قىلىدۇ. لېكىن شۇنداقتىمۇ بىز سەۋەب قىلىشقا ۋە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشكە بۇيرۇلغان. بۇ دۇنيادىكى ھەر ئىش سەۋەب ۋە نەتىجە قانۇنىيىتى بويىچە ماڭىدۇ. ھەر ئىشنىڭ مۇقەددىمە ۋە خاتىمىسى بولىدۇ. ئەلۋەتتە بۇلار بىر ـ بىرىنى شەرت قىلىدۇ. بىز ئەتراپىمىزدىكى مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلار ياكى مەغلۇپ بولغانلارنىڭ تارىخ ـ تەرجىمىھاللىرىنى ئوقۇپ باقىدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەت ياكى مەغلۇبىيىتىدىكى 90% تىن يۇقىرى ئامىلنىڭ يەنىلا سەۋەبلەرگە تۇتقان پوزىتسىيەدە ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. ئاللاھ تائالا ھېچقاچان تىرىشقانلارنىڭ تىرىشچانلىقىنى زايە قىلىۋەتمەيدۇ. ئى ياشلار، مەن سىلەردىن ھاياتىڭلاردا مۇشۇ ئاساس بويىچە ھەرىكەت قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

بىز مۇنداق تەسەۋۋۇر قىلىپ باقايلى. ئالدىمىزدا چوڭ بىر دوسكا بار، بىز قولىمىزدىكى قەلەم ئارقىلىق دوسكىغا رەسىم سىزماقچى. بۇ يەردە يەنە نۇرغۇن قۇتىلاردا ھەرخىل بوياقلار بار. بۇ بوياقلار گويا بىزنىڭ ئوي ـ خىيال، دىت، ئىلىم، ئەخلاق، تەجرىبە ۋە ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمىزدۇر. بىز مانا

مۇشۇ دىتاللاردىن پايدىلىنىپ باشقىلارنى تاتلىق قالدۇرغۇدەك، كۆزلەرنى قاماشتۇرغۇدەك بىر رەسىم سىزماقچى... ئالدىمىزدىكى بۇ دوسكا دەل بىزنىڭ ھاياتىمىزدۇر.

ئۇنداقتا بىز نېمە قىلىشىمىز كېرەك؟! ئەلۋەتتە بىزدە يېتەرلىك ئىقتىدار ۋە تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە خۇسۇسىي ھازىرلىقلار بولۇشى كېرەك:

1. ئالاھىدە ئىقتىدار يېتىلدۇرۇش. ئالاھىدە ئىقتىدار دېگىنىمىز ئۇزاق مۇددەت مۇئەييەن نىشان بويىچە ئۆزىنى چىنىقتۇرۇش ۋە ئۆزىنى ئىدارە قىلىشنىڭ سەمەرىسىدۇر. ئالاھىدە ئىقتىدار ياكى تالانت ھەرگىزمۇ باشقىلارنى بېسىپ چۈشۈشنى ياكى باشقىلاردىن ھالقىشنى ئەمەس، بەلكى ئۆزىدىن ھالقىشنى كۆرسىتىدۇ. ئۆزىدىن ھالقىش، ئۆزىنى بېسىپ چۈشۈش دۇنيادىكى ئەڭ بۈيۈك ئۇتۇقتۇر.

2. ھەر بىر ئادەمدىن يۇقىرى دەرىجىلەرگە ئېرىشىشنى ياكى كۆپ مال ـ دۇنياغا ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلغىلى بولمايدۇ. ئەمما ئۇنىڭدىن ھەردەم تەلەپ قىلىنىدىغىنى ئېزچىل ھالدا يۈكسەك غايە ۋە ئالىيجاناب روھ بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەش ۋە قەدەممۇ ـ قەدەم ئۆزىدىن ھالقىشتۇر.

3. بىز ھاياتىمىزدىكى ھەر بىر قەدەم ۋە ھەر بىر لەھزىنى ھېلىقى دوسكىغا سىزىلغان بىر سىزىق دەپ قارىشىمىز كېرەك. ھەر قېتىم دوسكىغا بىر سىزىق سىزىلغاندا بىز سىزماقچى بولغان رەسىمنىڭ مەلۇم بىر قىسمىنى تاماملىغان بولىمىز. ئۇنداق بولغانىكەن، بىزنىڭ سىزماقچى بولغان رەسىمىمىز دائىم تەسەۋۋۇرىمىزدا چاقناپ، قەلبىمىزدە يالقۇنلاپ تۇرۇشى كېرەك. شۇ چاغدىلا بىز قالايمىقان سىزىق سىزىپ قېلىشتىن ساقلىنالايمىز ۋە ئىشەنچ بىلەن ئىرادىلىك ھالدا يولىمىزنى داۋام قىلالايمىز.

4. نىشانىمىزنى بېكىتىپ بولغاندىن كېيىن شۇ نىشانغا ئەڭ تېز، ئەڭ ئۈنۈملۈك، ئەڭ قولاي ئۇسۇلدا يەتكۈزىدىغان بارلىق يوللارنى تېپىپ چىقىشىمىز كېرەك.

5. بىز ئۆزىمىزنى ئىدارە قىلىش ۋە كونترول قىلىشنى ياخشى ئۆگىنىۋېلىشىمىز كېرەك. شۇندىلا چېچىلاڭغۇلۇق، قالايمىقانچىلىق ۋە نىشاندىن بۇرۇلۇپ كېتىشتىن ساقلىنالايمىز ۋە ئۆزىمىزنى بىر نىشان، بىر ساھەگە مەركەزلەشتۈرەلەيمىز. (دىققەتنى مەلۇم نىشانغا مەركەزلەشتۈرۈش مۇۋەپپەقىيەتتىكى مۇھىم ھالقىلارنىڭ بىرى).

6. دائىم يېنىمىزدىن كىچىك بىر خاتىرىنى ئايرىماي، ئاڭلىغان مۇھىم ئۇچۇرلار، قىممەتكە ئىگە ھېكمەتلەر ۋە پىكىرلەرنى، شۇنداقلا مۇلاھىزە ۋە مۇھاكىمىلەرنى يېزىۋېلىشىمىز كېرەك. بۇلار ئالدىمىزدىكى دوسكىغا سىزماقچى بولغان رەسىمىمىزگە خىمىر ـ تۇرۇچ بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

7. ھەر ئىشنى باشلاشتىن بۇرۇن چوقۇم شۇ ئىشنى ئېنىق چۈشىنىشىمىز ۋە مۇنداق ئالتە سوئالغا جاۋاب بېرىشىمىز كېرەك:

1) مەن نېمە قىلىمەن؟

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

2) نېمە ئۈچۈن قىلىمەن؟

3) قاچان قىلىمەن؟

4) قانداق قىلىمەن؟

5) قەيەردىن باشلايمەن؟

6) قەيەردە قىلىمەن ياكى قەيەرگە يەتكۈزىمەن؟

مانا بۇ سوئاللارغا تاقىتىمىز يەتكەن مىقداردا ئېنىق، تەپسىلى جاۋاب تېپىپ چىقىشىمىز ۋە ئاندىن شۇ ئىشقا تۇتۇش قىلىشىمىز كېرەك.

8. ئارىمىزدىكى دانىشمەن، ئىش ئۇقىدىغان، تەجرىبىلىك كىشىلەردىن مەسلىھەت ئېلىشىمىز كېرەك. گاھىدا ئۇلاردىن چىققان بىر جۈملە سۆز بىزنى ئۇزاق مەزگىللىك قايمۇقۇش، بىھۇدە جاپا تارتىش ۋە تۈيۈق يوللاردا تەمترەپ يۈرۈشتىن ساقلاپ قېلىشى مۇمكىن.

9. ئۆزىمىز ياخشى كۆرىدىغان ساھەدە قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىكى بارلىق ئىقتىدار ۋە ئالاھىدىلىكلەرنى ھازىرلاشقا ئەھمىيەت بېرىشىمىز كېرەك. بۇنىڭدا پايدىلانغىلى بولىدىغان ھەر قانداق ۋاستە ۋە ئۇسۇللارنى قوللانساق بولىدۇ. ئەمما چوقۇم شۇ ئۇسۇل ۋە ۋاستىلەر شەرئىي رامكىلاردىن چەتنەپ كەتمەسلىكى كېرەك.

10. يېڭى-يېڭى ئېسىل ئادەت ۋە خاراكتېرلەرنى يېتىلدۈرۈپ تۇرۇشىمىز كېرەك. شۇندىلا بۇلار بىزنىڭ ئۇلۇغۋار نىشانلىرىمىزغا خۇددى «ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز» قويغاندەك يارىشىدۇ. بىز شۇ خاراكتېر ۋە ئادەتلەر ئارقىلىق ئۆزىمىزنىڭ ھايات مەسلىكىمىزنى بەرپا قىلالايمىز.

11. ھەر دائىم نورمال، تەئپۈك ھالەتنى ساقلاشقا ئەھمىيەت بېرىشىمىز كېرەك. نورماللىق ۋە تەئپۈكلۈك سائادەتلىك ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك ھاياتنىڭ ئاساسى. ھەر ئادەمگە ۋە ھەر شەيئىگە ئۆزىگە مۇناسىپ رەۋىشتە مۇئامىلە قىلىش ۋە ئۆز ھەققىنى بېرىشكە تىرىشىشىمىز كېرەك.

12. سەزگۈرلۈك، ئىرادىلىك بولۇش، چىدامچانلىق، سەۋرچانلىق... قاتارلىقلار مۇۋەپپەقىيەتلىك ھايات بەرپا قىلىش ئويىدىكىلەردە كەم بولسا بولمايدىغان خىسلەتلەردۇر. بىز مەيلى ئېغىرچىلىق ۋاقىتلاردا بولسۇن ياكى پاراۋانلىق ۋاقىتلاردا بولسۇن مەزكۇر خىسلەتلەردىن مەھرۇم قالماسلىقىمىز لازىم.

13. ئاللاھنىڭ مۇۋەپپەق قىلىشى ۋە ياردىمى ھەر قانداق مۇۋەپپەقىيەتنىڭ تۈپ ئاساسىدۇر. بۇلارغا پەقەت چىن ئىخلاس ۋە ئىستىقامەت ئارقىلىقلا ئېرىشكىلى بولىدۇ...

قىممەتقارىشىڭلاردىن ۋاز كەچمەڭلار!

قەلبىمىزدە ئورۇنلاشقان ئىمان ۋە

قۇرئان ـ ھەدىسنىڭ كۆرسەتمىلىرىگە بولغان ئىتائەت ھەربىرىمىزنى يۈكسەك پرىنسىپ ۋە بۈيۈك قىممەتقاراشقا ئىگە قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە بىزنىڭ ھەقىقى قىممىتىمىز مەزكۇر قىممەتقاراش ۋە پرىنسىپلارغا قانچىلىك كۆڭۈل بۆلەلىگەنلىكىمىزگە قارىتا بولىدۇ.

ھەممىمىزگە ئايانكى، بىز بۈگۈن كۈندە غايەت زور مەدەنىيەت دولقۇنىغا دۇچ كېلىۋاتىمىز. مەزكۇر دولقۇنلار ئەقىدە ـ ئىتىقاد ۋە قىممەتقاراشلاردا بىزگە ئوخشىمايدىغان مەدەنىيەتلەر ۋە خەلقلەر تەرىپىدىن كېلىۋاتقانلىقى ئېنىق. شۇنىڭدەك ھەر يەر، ھەر جايلاردا نەرە تارتىۋاتقان بەينەلمىلەلچىلىك (خەلقئارالىشىش) كىشىلەرگە يۈكسەك ئىسلامىي قىممەتقاراش ۋە پەزىلەتلەرنى ئۇنتۇلدۇرغان ھالدا ماددىي مەنپەئەتلەر تەرىپىگە ئىتتىرمەكتە. مانا بۇلار بىزگە ئىنتايىن زور خىرىس شەكىللەندۇرمەكتە.

ئى ياشلار، يېشىڭلار چوڭىيىپ، ئېڭىڭلار ئېچىلغانسېرى، ھاياتنى چۈشەنگەنسېرى ئۆزۈڭلارنى ئاللاھقا ۋە ئاخىرەتكە ئىشەنمەيدىغان بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ ئالدىدا كۆرىسىلەر. ئۇلار سىلەردىن پرىنسىپىڭلار، ۋىجدانىڭلار، ئادىمگەرچىلىكىڭلار ۋە پەزىلىتىڭلاردىن ۋاز كېچىشنى تەلەپ قىلىدۇ. سىلەرنىڭ بۇلارغا قارشى ئىدىيە تەييارلىقىڭلار بولۇشى كېرەك. ئەتراپىڭلاردىكى نۇرغۇن كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئىزىقتۇرۇشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ھارام يوللارغا كىرىپ قالىدۇ. ئۇلار بەخت ۋە ئالىيجانابلىقتىن نېسىۋىسىز كىشىلەردۇر. بىز ھەرگىزمۇ باشقىلارنىڭ سانىغا ئالدىنىپ كەتمەسلىكىمىز كېرەك. گەرچە بىزگە خىرىس قىلىۋاتقانلارنىڭ سانى كۆپ بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئاللاھنىڭ ئالدىدا ھېچنەرسىگە ئەرزىمەيدىغان ئىنتايىن ئاجىز، بىئېتىبار كىشىلەردۇر.

بىر دانا مۇنداق دېگەنىكەن: «ھەقىقەت يولىدا ماڭغۇچىلارنىڭ ئازلىقىغا قاراپ ھەرگىز مەيۈسلەنمە، باتىل يولىدا ئازغۇچىلارنىڭ كۆپلۈكى سېنى ھەيران قالدۇرمىسۇن.» شۇنى ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەككى، بىز سىناق دۇنياسىدا ياشاۋاتىمىز. بىزنىڭ ھاياتلىقىتىكى جىمى نەرسىلەرنى قولغا كەلتۈرەلىشىمىز ناتايىن. خۇسۇسەن پرىنسىپ بىلەن، قىممەتقاراشلىرىدىن چەتنىمىگەن ھالدا ياشايمەن دېگەن بىرىنىڭ ئۆزىنىڭ بارلىق ئارزۇ ـ ئارمان ۋە ئىستەكلىرىگە يېتىپ كېتەلىشى مۇمكىن ئەمەس. بەزى چاغلاردا ئارزۇ ـ ئىستەكلەر بىلەن قىممەتقاراشلار توقۇنۇشۇپ قالىدىغان ۋە چوقۇم شۇلارنىڭ بىرىنى تاللاشقا توغرا كېلىدىغان ۋەزىيەتكە دۇچ كېلىمىز، بۇنداق ۋاقىتلاردا ھېچ ئىككىلەنمەستىن ھەقىقەت ۋە قىممەتقاراشلىرىمىزغا چىڭ ئېسىلىشىمىز، ئىززەت ۋە غۇرۇرىمىزدىن قەتئىي چۈشۈپ بەرمەسلىكىمىز كېرەك. بىزدە مۇنداق بىر ئالتۇن قائىدە بارغۇ: «كىمكى ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ مەلۇم بىر نەرسىنى تەرك ئەتكەن بولسا، ئاللاھ ئۇنىڭ ئورنىنى تېخىمۇ ئېسىلى بىلەن تولۇقلاپ بېرىدۇ.»

بۇ مەكتۇپنىڭ قىز ـ يىگىتلەرگە قارىتا مۇھىم نۇقتىلىرى:

1. قىممەتقاراش ۋە ئەخلاق رامكىسىدىن چەتنىمىگەن ئاساستا بارلىق ئىقتىدار ۋە تالانتىڭلارنى ئىشلىتىپ مەنپەئەتىڭلارنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىڭلار.

2. توغرا يول ۋە توغرا پرىنسىپلىرىڭلارنى قوغداش ئۈچۈن ماددىي مەنپەئەتلەردىن ۋاز كېچىشكە ۋە بەدەل تۆلەشكە ئادەتلىنىڭلار.

3. مال-دۇنيا ھاياتلىقتىكى بىردىنبىر نەرسە ئەمەس. بىز كىشىلەرنى ھاياتىمىزدا زادىلا ۋاز كەچكىلى ۋە سودىلاشقىلى بولمايدىغان قىممەتلىك نەرسىلىرىمىزنىڭ بارلىقىغا ئىشەندۈرۈشىمىز كېرەك.

ئاللاھ ھەممىمىزنى ھەقتە مۇستەھكەم تۇرغىلى مۇيەسسەر قىلسۇن!

ئەمگەك ھايات ئاچقۇچىدۇر

بۇ ھايات گوياكى قۇلۇپلانغان ساندۇق. ھەممىمىز بۇ ساندۇقتا زادى نېمە بارلىقىغا قىزىقىمىز. ئۇنىڭ پەقەت بىرلا ئاچقۇچى بار. ئۇ بولسىمۇ ئەمگەكتۇر. قۇرئان كەرىمدە ئىمان بىلەن ياخشى ئەمەل دېگۈدەك قاتارى كەلتۈرۈلگەن. چۈنكى، ئىمان بىزگە كەلگۈسى ئارزۇلىرىمىزنى تىكلەپ بېرىدۇ ۋە بىزنى شۇ ئارزۇلارغا يېتىش يولىغا باشلايدۇ. ئەمگەك (يەنى ياخشى ئىش) بىزنىڭ شۇ ئارزۇلار يولىدىكى تۇلپارلىرىمىزدۇر. بىز شۇ تۇلپارلارغا مىنىپ ئارزۇلىرىمىزغا يېتىمىز ياكى يېقىنلىشىمىز. مېنىڭ بىلىشىمچە ئىنساندا غايەت زور ئىمكانىيەت زاپىسى مەۋجۇت. شۇنداقلا ئۇنىڭغا ئىنتايىن كاتتا پۇرسەتلەر بېرىلگەن. لېكىن كۆپىنچىمىز بۇ ئىمكانىيەت ۋە پۇرسەتلەردىن مۇناسىپ رەۋىشتە پايدىلانمايمىز. بۇنىڭ سەۋەبى زادى نېمە؟! بۇنىڭغا ھورۇنلۇق ۋە روھىي ئېنېرگىيەمىزنى قازماسلىق... قاتارلىقلارنى ئەڭ گەۋدىلىك سەۋەب سۈپىتىدە كۆرسىتىشىمىز مۇمكىن. ماڭا دانىشمەنلەرنىڭ مۇنداق بىر سۆزى ئىنتايىن بەك يارايدۇ: «ئىنسان ئاجىز ئەمەس، ئەمما ئۇ ئىشەنگۈسىز دەرىجىدە ھورۇن.»

مەن ئۈمىدسىز، ئىشسىز، بىكار تەلەت ياشلارنى كۆرگىنىمدە ئىنتايىن بىئارام بولىمەن. ئۇلارنىڭ كوچىلاردا بىكار لاغايلاپ يۈرۈشى، كۈندىلىك چىقىملىرىنى ئاتا-ئانىسىدىن سوراپ ئېلىشى يۈرىكىمنى ئېچىشتۇرىدۇ.

ئي قەدىرلىك ياشلار، ئۆزۈڭلار ياخشى كۆرىدىغان خىزمەتكە ياكى ھۈنەر-كەسىپكە ئېرىشىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىڭلار. ناۋادا ئېرىشىپ قالساڭلار بار ئىقتىدارىڭلار بىلەن ئۆز ئىشىڭلارغا كۆڭۈل بۆلۈڭلار ۋە ئەڭ ياخشى قىلىشقا تىرىشىڭلار. قىلىۋاتقان ئىشلىرىڭلارغا قارىتا خۇددى ئېمتىھان مەيدانىدىكىدەك ئەستايىدىل پوزىتسىيە تۇتۇڭلار. شۇنى ئېسىڭلاردىن چىقىرىپ قويماڭلاركى، ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىدە ئورۇندىغان خىزمىتىڭلار سىلەرگە كەلگۈسىدە ئويلاپمۇ باقمىغان يېڭى پۇرسەتلەرنى ئاتا قىلىشى ۋە ئالدىڭلاردا كەڭ ئۇپۇقلارنى ئېچىپ بېرىشى مۇمكىن. بۇ ھەقتە ئەمەلىي مىساللارمۇ تالاي.

ئي قەدىرلىك ياشلار، سىلەر قانداق ئىشقا تۇتۇش قىلىشتىن قەتئىينەزەر ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىدە ۋە ئەڭ پۇختا قىلىشقا تىرىشساڭلارلا مۇۋەپپەقىيەت

قازىنىشىڭلاردا گەپ يوق. سىلەر شۇنداق ئەستايىدىللىق بىلەن كۈندىلىك خىزمىتىڭلار ياكى ۋەزىپەڭلارنى داۋاملاشتۇرساڭلار سىلەرنىڭ يوشۇرۇن ئېنىرگىيەڭلەر قېزىلىپ چىقىشقا باشلايدۇ ۋە ئۆزۈڭلارنى ئىنتايىن زور ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىراۋاتقاندەك ھېس قىلىسىلەر. (دەل مۇشۇ تۇيغۇ ئىنساننى مۇۋەپپەقىيەتكە يېتەكلەيدىغان مۇھىم ئامىلدۇر).

ئەمگەك (ئەمەل) ھەرگىزمۇ بەزى كىشىلەر ئويلىغاندەك بىر تالاي جاپا-مۇشەققەتلەر بولماستىن، بەلكى ئاللاھنىڭ ئىنسانلارغا ئاتا قىلغان نېمىتىدۇر. بىز قىلىۋاتقان ئەمگەك (ئەمەل) مەيلى قانچىلىك ئەرزىمەس ياكى كىچىك ئىشلار بولۇشتىن قەتئىينەزەر بىزگە ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ ئىشلارنى قىلىش پۇرسىتىنى ئاتا قىلىدۇ. ئىزچىللىقتا ئىگە قىلىنغان ھەر قانداق ئەمگەك (ئەمەل)نىڭ ئەڭ بولمىغاندا مۇنداق بىر قانچە ئەھمىيىتى بار:

1. بىكار-تەلەتلىكتىن ساقلاپ قالىدۇ.

2. قۇرۇق ئارمانلار ۋە خام خىياللار ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئەمەلىي ھەرىكەتكە باشلايدۇ.

3. ئۆزىمىزنى بايقاش، يوشۇرۇن ئېنىرگىيەمىزنى قېزىپ چىقىش ۋە تالانتىمىزنى جارىي قىلدۇرۇشقا ياردەم بېرىدۇ.

4. ياشاۋاتقان مۇھىت ۋە كەيپىياتىمىزنى ئۆزگەرتىدۇ-دە، شۇ ئارقىلىق كېيىنكى ھاياتىمىزنى ئوڭشايلاشتۇرىدۇ.

بۇ مەكتۇپنىڭ قىز-يىگىتلەرگە قارىتا مۇھىم نۇقتىلىرى:

1. «ھاياتلىق ھەرىكەتتە» دېگەن ئالتۇن پىرىنسىپنى ئۆزۈڭلارغا قىبلىنامە قىلىڭلار ۋە بارلىق ئىشلىرىڭلارنى تۈجۈپلەپ رەتلەپ چىقىڭلار. شۈبھىسىزكى، يېڭىچە ھەرىكەت يېڭىچە ھايات دېمەكتۇر.

2. ناۋادا ئۆزۈڭلارغا ماس كېلىدىغان خىزمەت تاپالمىساڭلار، بىكار لاغايلاپ يۈرگەندىن ئاددىي بولسىمۇ جەمئىيەتكە، ئاۋامغا، ھېچبولمىسا ئۆزۈڭلارغا مەنپەئەتلىك بىرەر ئىشقا ئەمەك بولۇڭلار.

3. جاھاندا تۆۋەن ئەمگەك ياكى نومۇس قىلارلىق خىزمەت مەۋجۇت ئەمەس. ئەسلىدە ئەڭ نومۇس قىلىشقا تېگىشلىكى بىكار-تەلەتلىك، ئاتا-ئانىسىغا، جەمئىيەتكە يۈك بولۇۋېلىش، كىشىلەرنىڭ رىسقىغا كۆز قىزارتىش ۋە ئوغرىلىق... قاتارلىقلاردۇر.

ھەرقانداق يۇرت، ھەر قانداق جەمئىيەتتە نۇرغۇنلىغان پۇرسەتلەر مەۋجۇت. ھەققىي سالاھىيەتلىك ئادەملەر ئاستا-ئاستا پۇرسەتلەرگە ئۇدۇللىشىپ قالىدۇ. لېكىن ئەڭ چاتاق يېرى پۇرسەتنى تۇتالايدىغان، ئۆزىدە سالاھىيەت يېتىلدۈرگەن كىشىلەرنىڭ بولماسلىقىدۇر. ئۇنداقتا سىلەر ئەڭ ئاۋۋال ئۆزۈڭلاردا ياخشى بىر سالاھىيەت يېتىلدۈرۈڭلار. (ھەر قاچان نېمە ئىش قىلسام بولار دېيىشتىن بۇرۇن، مەن نېمە ئىشقا يارايمەن دېگەننى ئويلاڭلار ۋە شۇنىڭ جاۋابىغا تەييارلىق كۆرۈڭلار).

www.uyghurkitap.com

ژۇرنىلىمىزنىڭ ھەر قايسى دۆلەتلەردىكى ۋاكالەتچىلىرى

دۆلەت	ئالاقىلاشقۇچى	تېلېفون نومۇرى
ئامېرىكا	نۇرىددىن ھاجىم	0015712161352
كانادا	تۇيغۇن ئابدۇۋېلى	0004077672770
شۋېتسارىيە	ئاندىلى مۇھەممەد كەرىم	0040676224606
نورۋېگىيە	ئۆمەرجان ھاجىم	004740557071
ئاۋستىرالىيە	ئابدۇسالام قارىم	0061413550840
شۋېتسىيە	ئەھمەد تۇرسۇن	0046735710908
گېرمانىيە	تۇرغۇنجان ئالاۋۇدۇن	004917610382764
گوللاندىيە	ئابدۇرېھىم غېنى	0031619965958
فىنلاندىيە	ئابدۇلھەفىز قارىم	00358409524426
ياپونىيە	تۇرمۇھەممەد ھاشىم	00818041968973
تۈركىيە	ئابدۇلجېلىل تۇران	0090532414055
ئوتتۇرا ئاسىيا	يارمۇھەممەد قارىم	0077017410435
مىسىر	زەئىم مەنسۇر	0020111432366
سەئۇدىي ئەرەبىستان	مەتىمىن قارىم	00966502382971